

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Mısır Mitolojisi

Tanrılar, Dinler ve Kozmik Mitler

W. Max Müller

MISIR MİTOLOJİSİ

Maya Kitap: 220, İnceleme: 61 / Mitoloji: 5
1. Baskı, İstanbul Mayıs 2020

ISBN: 978-605-7605-31-3

Orijinal Adı: The Mythology of All Races: Egyptian

Copyright © Mısır Mitolojisi. Türkçe yayın hakları Maya Kitap'a aittir. Telif hakları sahibinin izni olmaksızın, hiçbir yolla çoğaltılamaz, kopyalanamaz, dağıtılamaz.

Yayın Yönetmeni: Tahir Malkoç

Editör: Selin Saraçoğlu Bayraklı

Son Okuma: Alara Ergin

Mizanpaj: Duygu Şimşek

Kapak: Gülay Tunç

Maya Kitap * Sertifika: 14079

Gürsel Mah. Erzincan Sok. No: 36B Kağıthane / İstanbul Tel: 0212 296 97 12
e-posta: info@mayayayinlari.com / www.mayayayinlari.com

Yıldız Mücellit Matbaacılık ve Yayıncılık Sanayi Ticaret A.Ş. * Sertifika: 46025
Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. Dalgıç Çarşısı Apt. No: 3/4
Zeytinburnu / İstanbul

MISIR MİTOLOJİSİ

Tanrılar, Dinler ve Kozmik Mitler

W. Max Müller

Çevirmen

Cemal Can Tarımcıoğlu

İçindekiler

Önsöz	7
Giriş	10
Birinci Bölüm	
Yerel Tanrılar	17
İkinci Bölüm	
Güneşe Tapınma	25
Üçüncü Bölüm	
Doğayla İlişkili Diğer Tanrılar	35
Dördüncü Bölüm	
Bazı Kozmik ve Kozmojenik Mitler	67
Beşinci Bölüm	
Osiris Dairesi	90
Altıncı Bölüm	
Osiris Mitlerine Atıfta Bulunan Bazı Metinler	119
Yedinci Bölüm	
Diğer Başlıca Tanrılar	127
Sekizinci Bölüm	
Yabancı Tanrılar	150
Dokuzuncu Bölüm	
Hayvan ve İnsanlara Tapınma	156
Onuncu Bölüm	
Ahret İnancı	170

On Birinci Bölüm	
Ahlâk ve İnanç	181
On İkinci Bölüm	
Büyü	195
On Üçüncü Bölüm	
Mısır Dininin Gelişimi ve Yayılması	210

Önsöz

Bu çalışma, çokça ele alınmasına rağmen alanının en iyisi bilim insanları tarafından bile yüzeysel bir şekilde incelenebilen devasa bir konunun, konuyla ilgili malzemenin sınırsız ve zorlu olmasından dolayı yalnızca bir taslağını sunabilir. Bu meselenin en ince ayrıntısına kadar ele alınabilmesi için ciltler dolusu kitaba ve ömür boyu sürececek bir hazırlığa ihtiyaç vardır.

Asıl zorluk, bir dinin sınırları çizilmiş herhangi bir öğreti sistemine dayanmadan var olabileceği ve yalnızca oldukça çeşitli ve genellikle birbiriyle çelişen sayısız yorumdan ibaret olduğunu modern zihinlere açıklamaktır. Öğretinin bu belirsiz yapısı, gelenek yoluyla aktarılırken artmaktadır. Mitolojinin yalnızca küçük bir parçası eksiksizdir. Elimizde bu görüşlerden birini riskli bir şekilde yeniden oluşturma girişimi için bir araya getirilmesi gereken, dağınık halde bulunan pek çok anlatıdan başka bir şey yoktur. Bunun yanı sıra benzer bir şekilde, muazzam bir epigrafik malzeme de bu zorluğun bir sebebidir ve bu malzeme tabiatı gereği oldukça karmaşıktır. Az önce ima edildiği üzere şimdiye kadar Mısır dini üzerine yapılan bütün çalışmalar yalnızca kılavuz niteliğindeki çalışmalardır. Şimdiye kadar bu dinin ayrıntılı bir tasviri neredeyse yazılamamıştır.

Daha önemsiz bir diğer sorun ise eski Mısır dilindeki kelimelerin ve isimlerin Latin harflerine dönüştürülmesi meselesi-

dir. Bunların büyük bir kısmı genellikle kısaltılarak yazılmıştır. Bu yüzden elimizde bu kelimelerin telaffuzuna dair bir ipucu olmadıkça özellikle sesli harflerin telaffuzları belirsizliğini her zaman koruyacaktır. “St.” kısaltması (“street”)¹ İngilizce bilmeyenler için telaffuzu hakkında herhangi bir ipucu vermeksizin “yol” gibi bir anlam ifade etmektedir. Yabancılar kelimenin set, sat, seta, sota şeklinde mi yoksa este, usot şeklinde mi telaffuz edildiğini tahmin etmekte zorlanacaklardır. Çünkü kısaltmada “street” kelimesinin doğru telaffuzu hakkında kesinlikle hiçbir ipucu bulunmamaktadır. Eski Mısır dilindeki kelimelerin büyük bir kısmı yalnızca bu şekilde bilinmektedir ve pek çok durumda bu kelimelere telaffuz edilebilmeleri için gelişigüzel bir şekilde sesli harf vermek durumunda kalmaktayız. Bu yüzden Newet, Neyewet veya diğer gelişigüzel denemelerdense, Nut gibi galatı-meşhur bir kullanımı tercih etmenin daha iyi olacağını düşündüm ve hatta Doğu yazı sistemlerine yabancı okuyucular için telaffuzu zor olabilecek başka bir yerde basitlik için doğruluktan ödün verdim. Sözgelimi, Sekhauit ve Uzoit kelimelerinin S(e) kh)ewyet, Wezoyet şeklinde yazılmasının daha doğru olacağı ve e harfinin, asıl sesli harf bilinmediğinde sıklıkla bir dolgu gibi kullanıldığı unutulmamalıdır.

Kimi zaman geç dönem Mısırlıların, bozulmuş hiyeroglifleri yanlış okuduklarına rastlayabilmekteyiz; ancak çoğu zaman telaffuzdaki farkın az da olsa önemli olduğunun bilincinde olsak bile bu yanlış telaffuzları kullanmaya devam etmek zorunda kalmaktayız. Bütün bunlar herhangi iki Mısır bilimcinin, kendi transkripsiyonları üzerinde niçin nadiren anlaştıklarını açıklamaktadır. Çaresizce, gelenekselleşmiş eski transkripsiyon yöntemlerini tercih ederek bu zorlukların üstesinden gelmek yerine bunlardan kaçınmaya çalıştım.

Kh harfi çeviride İskoçça veya Almancadaki ch ile karşılanmaktadır; h harfi gırtlaktan gelen, kaba, hırıltılı, gırtlaksı bir sese sahip sessiz bir harftir; q, boğazın derinlerinde oluşan vurgulu

¹ Sokak (ç.n.)

bir *k* sesidir (İbranicede *ק*); ‘ işareti, gırtlaktan patlayan garip bir sestir (İbranicede *ע*); *ţ*, *t* harfinin hışırtılı halidir (Almancadaki *z*); *z*, Sami dillerindeki vurgulu *ş* harfinin (İbranicede *ז*, Mısır dilinde tek bir harfle karşılanamayan *ţş* sesi gibi) Mısır diline özgü telaffuzu yerine oldukça yanlış olarak kullanılmaktadır.

Mısır tarihine yabancı olanlar için Mısır tarihinin başlıca bölümlerinden (ara dönemleri es geçerek) bahsetmek yeterli olacaktır: Eski Krallık (birinci-altıncı hanedanlar) yaklaşık olarak MÖ 3400 ile 2500 arası, Orta Krallık (on birinci-on üçüncü hanedanlar) yaklaşık olarak MÖ 2200 ile 1700 arası, Yeni Krallık (on sekizinci-yirmi altıncı hanedanlar) yaklaşık olarak MÖ 1600 ile 525 arası.

Kitaplardan doğrudan alınamayan resimler kızım tarafından çizilmiştir. 13. ve 65. figürler (b) benim malzemelerim arasındaki kutsal Mısır böceğinden alınmıştır.

Her ne kadar Mısır Mitolojisi hakkındaki sunumumda kısa ve öz olmaya çalıştıysam da çalışmam çok sayıda orijinal araştırmayı içermektedir. Şimdiye kadar yapılan çalışmaların vurguladığından daha çok şu iki ilkenin üzerinde durmaya çalıştım: (a) karşılaştırmalı bir bakış açısı: Mısır dini genel olarak kabul edildiğinin aksine kesinlikle izole değildi; (b) diğer pek çok dinde olduğu gibi Mısır dininin öğretisi, dini metinlerden çok dini sanatta kendisini ifade edecek büyük bir yer bulmuştur. Bu yüzden modern yorumlamalarda Mısır resimlerinden daha çok istifade edilmelidir. Dolayısıyla kitaba iki açıdan güveniyorum. Birincisi, bu konu hakkında güvenilir bir bilimsel çalışmaya duyulan acil ihtiyacı dolduracaktır. İkincisi, yeni nesillere aktarılan Mısır’ın en ilgi çekici mirasının daha iyi anlaşılması yolunda bilim insanlarının kullanabileceği bir eser olacaktır.

Pennsylvania Üniversitesi

Eylül, 1917

W. MAX MÜLLER

Giriş

Mısır dini, yaklaşık iki bin yıldır Batı'nın ilgisini çekmektedir. Yerel halklar atalarının inançlarına güvenlerini kaybettiklerinde Mısır'ın "bilge rahipleri"ne yöneldiler ve "Mısır'ın bilgeliği"ne duyulan hürmet, bütün pagan dinlerin çöküşünden sonra bile varlığını korudu. Bu hayranlık, Napolyon'un Mısır seferinin bir zamanlar Nil Nehri'nin kıyılarında gelişen olağanüstü medeniyetin azametini ortaya çıkarmasıyla dikkate değer bir şekilde arttı. Bu yüzden günümüzde pek çok insana bir Mısır tapınağı, dini mistisizm için çok uygun bir mabet olarak gözükmektedir. Ayrıca insan zihninin en derin düşüncelerinin ve en iyi ahlakın, dikilitaşların veya sfenkslerin üzerindeki grotesk² hiyerogliflerde saklı olduğu düşünülmektedir.

Bununla birlikte bu yaygın etkinin temelini oluşturan iki düşünce de oldukça yanlıştır. Bunlardan ilki, bir milletin böylesine muhteşem ve çok yönlü bir medeniyeti tesis eden dini düşüncesinin, mimaride, sanatta ve benzer alanlarda ortaya konulmuş olanlarla paralellik arz ettiğini ima etmektedir. Bununla birlikte bu aşırı saygının başlıca sebebi, klasik paganizmin mes-

2 Bir araya gelmeyecek durumları ilginç bir şekilde birleştirerek abartılı bir güldürme tarzının adı olan grotesk, mimari açıdan da gene benzer şekilde insan, hayvan ve bitki figürlerinin abartılı bir şekilde birleşmesinden oluşan süsleme tarzını ifade etmektedir. (ç.n.)

netsiz önyargısıdır. Günümüz okuyucularının bu inanca körü körüne kıymet verilmesine karşı dikkatli olması gerekiyor. Zira bu hürmet büyük ölçüde, aşırı tutuculuğuyla birlikte akılla kesinlikle bağdaşmayan Mısır dinine dayanmaktadır. Putperestliğin yok olma endişesi bile çok sayıda tanrıyı ve onların çelişkili işlevlerini mantıklı bir sisteme girmeye zorlayamadı veya Mısır inancının hayvanlara tapınmak gibi taraflarına makul açıklamalar getiremedi. Hristiyan misyonerleri ise bu özellikleri, ahmaklığın en somut örnekleri veya kâfir öğretilerinin şeytani çılgınlığı olarak gördüler. Ancak anlaşılmazlık her zaman dini zihinlere oldukça cazip gelmiştir. Ayrıca ilk Hristiyan savunucularının bu inancı makul hale getirmek için yaptıkları çağrılar, binlerce yıldır yerel gelenekler tarafından destek görmeyen Nil Vadisi'nin dışındaki bölgelerde bile İsis ve Osiris inancını tümüyle güçbela ortadan kaldırılabildi. Mısırlıların dinlerini makul bir sistem içerisinde sokma konusunda tamamıyla aciz oluşları Hristiyanlık sonrası Romalılara, onların derin bir gizem içerisinde olduklarını en iyi gösteren kanıt olarak gözükmüş olabilir ve bu, benzer bir şekilde bazı kişileri halen etkiliyor olabilir. Din tarihi disiplinini geliştikten sonra bile bilim insanları, Mısır dinini tarafsızca incelemедiler. Bunun yerine sürekli ona gereğinden fazla değer biçmeye çalıştılar. Elbette modern bir araştırmacı tüm bu saçmalıkları fevkalade derin bir mistiklik olarak görme ve pek çok belirsizliğinden dolayı Mısır dinini, tüm dini sistemin tepesine yerleştirme eğiliminde olmayacaktır. Gene de bilim insanları bu dinin kabalığını gerçekmiş gibi ele almakta tereddüt ettiler ve Mısırlıların yüklediğinden daha gizli bir anlam bulmaya çalıştılar. Böylelikle uzunca bir süre bilim “Mısır'ın dini bilgeliği”ni eleştirel bir şekilde incelemeye ve ona gerçekte neyse o şekilde, yani en ilkel çağların büyük bir kısmının ve Mısırlıların yavaş yavaş içinden çıktığı barbarlığın bir mirası olarak davranmaya cüret edemedi.

İlk Mısır bilimciler, Mısır dinini açıklama uğraşına girişmeye cesaret etmediler. Hiyeroglif metinleri yalnızca yarım yama-

lak anlayabildiler. Bu metinleri ilk deşifre eden J. F. Champollion ve Sör J. G. Wilkinson, tanrıların tasvirlerini toplamaktan daha fazla bir şey yapmadı. R. Lepsius, metinlerin özel bölümlerini araştırmak için ilk zayıf girişimlerde bulundu. Fransız Mısır bilimi okulunun ilk temsilcileri J. J. Champollion-Figeac, E. De Rougé ve P. Pierret, firavun dinini bir tür tektanrıcılık olarak açıklamaya çalıştılar. Bu sonucu, oldukça tuhaf bir şekilde “Ulu Kişi”, “Benzersiz” veya “Ebedi” gibi sıfatlardan çıkardılar. Oysa bu unvanlar çok sayıda farklı tanrı için kullanılmaktaydı. Onlara göre saf bir tektanrıcılık, sembolik bir çoktanrıcılığın dış görünüşü altına gizlenmiştir. Bu inancın kökleri bütün bu farklı tanrıların gerçekte yalnızca aynı yüce varlığın değişik tezahürleri olduğuna dayanmaktadır. Böylesi manzaralara bazı anıtlarda rastlandığı da bir gerçektir. Ancak bunları genel bir düşünce veya Mısır dininin aslı olarak görmek tamamıyla hatalıdır. Buna ek olarak dini metinler belirli bir süreç içerisinde keşfedilmiştir. İlgili belgelerin eskiliğiyle doğru orantılı olarak din kendisini ham ve çoktanrı bir şekilde göstermektedir. Yani daha eski metinlerde ileri sürülen dini görüşler daha kabataslak ve daha bayağıdır. Çoktanrıcılık veya söylendiği gibi tektanrıcılıkla ilgili bütün bölümler yalnızca, Mısır düşüncesindeki gelişiminin oldukça geç dönemlerini yansıtmaktadır. Dahası bunlar, birkaç ileri görüşlü düşünürün veya şairin istisnai çabalarıydı ve geniş kitlelerin inancını etkilememiştir. Son olarak bütün bunlar halen gerçek bir tektanrıcılıktan veya sistemli bir çoktanrıcılıktan oldukça uzaktır.

İlk nesil bilim insanlarından Mısır dininin savunucuları arasında yer alan H. K. Brugsch, Mısır dininin aslında çoktanrı olduğunu göstermek için özel bir hevesle çalışmıştır ancak onun çalışmaları ikna edicilikten oldukça uzaktır. Brugsch teorisini savunmak için, çeşitli ilahların geç dönem Mısırlıların yaptığından bile daha cesur tanımlamalar yardımıyla ilahi ilkeyi sekiz ya da dokuz kozmik güç halinde incelemek zorunda kalmıştır. Daha öncesinde Le Page Renouf, ilk dini metinlerin keşfiyle örtüşmeyecek bir şekilde bir panteonun evrensel özelliklerini

vurgulamıştır. Yine de daha öncesinde Lepsius, Mısır çoktanrıcılığını güneşle ilgili bir tektanrıcılığın veya henoteizmin³ bozulması olarak yorumlamaya çalışmıştır. Böylelikle ilk Fransız bilim insanları ile daha sonraki araştırmacılar arasında bir pozisyon almıştır. Aynı şekilde yalnızca daha karmaşık kuramsal bir gelişmeyi göz önünde bulundurarak J. Lieblein da bahsi geçen bozulmaya vurgu yapmıştır. Ayrıca bazı benzer teoriler, Mısır çoktanrıcılığının kısmen (ve hatta büyük ölçüde) tektanrıcılıktan veya henoteizmden geliştiği görüşünü savunarak veya bütün tanrılara evrensel bir köken bulmak gibi yanlış bir eğilimle hareket ederek en modern yazarlardan daha nüfuzlu olmaya devam etmektedir. Ancak tekrardan belirtiyim ki daha sofistike düşüncenin bazı öğeleri metinlerden derlenebilir olsa bile bu dağınık izler ne Mısır inanç sisteminin ilk şekline MÖ 3000 tarihinden önceki metinlerden şimdi okunabildiği gibi dokunmaktadır ne de bunlar Mısır tarihinin son dönemlerindeki kitlelerin dinine etki etmiştir. Ne kadar geriye gidersek rastladığımız fikirler de o kadar ilkelleşmektedir ve bunlarda kesinlikle tektanrıcılığın izine rastlanmamaktadır. Bu ham düşünceler her daim Mısır'ın gerçek inancını temsil eden bir kapsamda, insanların din anlayışlarında baskın olmuştur.

Mısır dininin esas hamlığını anlamaya yönelik ilk adım, R. Pietschmann'ın bu inancın kökenini Orta Afrika'nın saf animizmi ve fetişizmiyle tamamen paralel kabul etmeyi teklif etmesiyle 1878 yılında atılmıştır. Pietschmann aynı zamanda, dünyanın her yerinde böylesi bir dinin büyük ölçüde sihirli bir özellik kazanmak zorunda olduğunu göstermiştir. Bu adımın etkisi çok büyük olmuştur. Her ne kadar bu fikir çok sayıda itirazla karşılaşmış olsa ve halen bazı önyargılı bilim insanları ve bilim dünyasından olmayan pek çok kimse tarafından reddediliyor olsa da din çalışmalarında bu konu hakkında şu anda geçerli olan teorinin gelişmesinde büyük etkisi olmuştur. Bu teorinin yayılmasında en çok gayret gösteren yazar, G. Maspero'dur. Maspero'nun

3 Bu terim kitabın yazarı tarafından, bir tanrıya inanırken diğer tanrıların da varlığının kabul edildiği durumları tanımlamak için ortaya atılmıştır. (ç.n.)

alışmaları, bu inançların kapsamlı bir tasvirini hiçbir zaman yapmamış olmasına rağmen Mısır dini hakkında doyurucu bir bilginin ve anlayışın oluşmasında nc olmuştur.

Mısır dini hakkında böyle si basit bir görüşe karşı kalıplaşan bu itiraz, Mısırlıların kurmuş olduğu medeniyetle oldukça zıt düşmektedir. Maspero'nun cesurca ifade ettiği gibi, antik Doğu'nun en gelişmiş halkı, yani yalnızca Greklerden hüner açısından aşağı olan bir millet için, dinin bazı siyahi barbar kabileler için olduğu kadar anlamlı olması mümkün müdür? Bununla birlikte medeniyetin gelişimi dini düşünceyle nadiren paralellik arz eder. Sözgelimi muhteşem in medeniyeti, yerel dininin son derece ilkel özelliğiyle tamamen elişmekteydi. Diğer taraftan dinlerin gelişim merkezi İsrail'de Yahudi olmayanlar arasında bu din yayılmadan önce, sanat ve bilim önemsiz bir yer tutmaktaydı. Hepsinden önemlisi din, dünyanın her yerinde az çok eski geleneklerin denetimi altındadır ve bunların temellerini inançlarda ve eski zamanların detlerinde aramaktadır. İnsan ın genel düşüncesine göre tarihte ne kadar geriye gidilirse atalarının mutluluğu ve bilgeliği o oranda artmaktadır. Bu, en nihayetinde bir yandan yeryüzünde dolaşmakta olan ataların, tanrıların arasında yaşarken tasvir edilmesine kadar geri götürülebilir. Ařırđ derecede tutucu olan Mısırlılar, kutsal atalarının gezindiği topraklarda yürümek ve kadim zamanlarda atalarının önünde diz ktğ aynı tanrılara tıpkı atalarının ibadet ettiği şekilde tapınmak için çok arzuluydular. Böylece, M 3000'den sonra oldukça gelişmiş olan Mısırlıların daha sonraki dini, barbar atalarınıninkiyle acınası bir şekilde aynı kaldı. Yaklaşık olarak M 4000'ler ve öncesindeki Mısır medeniyetinin durumu hakkında mevcut bilgimiz hiyeroglif yazı sisteminin gelişimi için atılan ilk adımlar gibi bazı gelişmelerin çoktan gerçekleşmiş olduğunu kanıtlamak için yeterlidir. Ancak bu dönemin kaba sanatsal denemeleri, ölülerin berbat çukurlara veya büyük küplere defnedilmesi, hasırdan ve kerpiçten binalar ve hasır işi tapınaklar, Mısır mimarisinin ve sanatının, piramitler çağının mükemmeli-

ğine doğru ilk adımını attığı İkinci ve Üçüncü Hanedan dönemleriyle zıtlık oluşturmaktadır. Mısırlıların beşinci bin yıldaki dini gelişimini, sıradan Afrika paganlığıyla aynı seviyeye tereddütsüz yerleştirmekteyiz. Dönemin acemi oymacılığının eserleri, hepsi olmasa bile sonraki tanrıların pek çoğunun; isimleri, sembolleri ve sanatsal şekilleriyle o zamanlarda var olduğunu ve atalar zamanındaki kadim gelenek tarafından çoktan nakledilmiş olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Mısır panteonunun⁴ kökeninin en uzak ve ücra neolitik (veya belki de yontma taş) çağına kadar uzandığını farz edebilir ve kendimizden emin bir şekilde bunu en ilkel barbarlığın bir ürünü olarak değerlendirebiliriz. Mısır medeniyetinin MÖ 3000 tarihinden evvelki hızlı gelişiminin bir şekilde daha sistemli bir dini geleneğe yok açmamış olması biraz ilginç gözükabilir. Bu hızlı gelişimi meydana getiren siyasi şartları öğrenene kadar elimizdeki açıklamayla yetinmek zorundayız. Yani, dünyanın her yerinde tutuculuk, dinin en önemli etkenlerinden birisidir ve antik Mısırlıların zihin yapısı tarihleri boyunca oldukça tutucudur. Bu tutuculuk çarpıcı bir şekilde gelişiminin zirvesinde olduğu zamanlarda bile kendisini gelenekçiliğin zincirlerinden kurtaramayan; ancak ilkel dönemlerin çocuksu bakış açısını ısrarla koruyan Mısır sanatında piramit çağı gibi erken bir dönemin sanatçıların oldukça doğru bir şekilde çizebiliyor olmalarına ve ara sıra bunu yapmalarına rağmen kendisini göstermektedir. Dinsel sanatta geleneğe bu denli bağlılık, sanatsal gelişimin önünde büyük bir engel teşkil etmiştir. Dolayısıyla tanrıların figürleri her zaman, soğukluğu ve bazı detaylarda çocuksu bir şekilde ilk dönemin kusurlu tarzını korumuştur. Sözelimi, en eski tanrılardan biri olan Ptah'ın bütün tasvirleri, sanatçıların henüz kolları ve bacakları vücuttan ayırmadan çizdikleri acemi bir dönemi işaret etmektedir. Mısır dinini oluşturan ve daha sonraki gelişmelerin kalıcı olmasını sağlayan çağın bu aşırı basitliği aynı şekilde kuş tüylerinden, boynuzlardan ve basit kıvrımlı taçlardan oluşan barbar ilahlarının başlıklarında olduğu kadar ellerinde tuttuk-

4 Bir toplumun bütün tanrıları (ç.n.)

ları basit sancaklarda da açık bir şekilde görölmektedir. Sözkonusu erkek tanrılar olduğundaysa bu alametler genellikle, Set'in hayvan figürünün başında gözüken sonlandırıcı fırça darbeleridir. Tanrıçalar ise genellikle çiçekli nilüfer sapı tutarken tasvir edilirler. Alamet olarak silahların gözükmesi nispeten seyrek tir. Mısır ilahlarının çoğunun hayvan şeklinde tasvir edilmesiyle ve hayvanlara tapınmanın kökeniyle aynı şekilde böyle put benzeri çiçeklikler, bize totemciliği anımsatan bu ilginç yerel ilahi semboller ve benzerleri, barbarlık döneminden kalan bir kalıntı olarak değerlendirildiğinde bütün bunların hepsi açık bir şekilde anlaşılır hale gelmektedir. Bir sonraki bölümde bu konuyu ayrıntılarıyla anlamaya çalışacağız.

Birinci Bölüm

Yerel Tanrılar

Canlılık⁵ ilkel dinin alabildiğine yayılmış bir şeklidir. Canlılık inancında gelişmiş pagan dinlerindeki gibi bir tanrı yoktur. Yalnızca, yeryüzü ve gökyüzünün sabit veya hareket halindeki çok sayıda ruhla dolu olduğuna inanılır. Bu ruhlar maddi dünyada insanların, bitkilerin ya da boyut veya şekil bakımından olağanüstü olabilen herhangi bir nesnenin içerisinde ikamet edebilirler. İnsanlar bu ilkel ilahlara karşı duyduğu korkudan dolayı, verdikleri kurbanlarla bu ilahların kızgınlığını yatıştırmaya çalışmalarıyla beraber, bu ilahlar önce koruyucu ruhlarla ve putlara daha sonra ise tanrılara dönüştüler. Bazı bilim insanları tüm dinlerin ilkel bir canlılık anlayışından geldiğini iddia etmektedir. Bu iddia doğru olsun ya da olmasın böyle bir köken ilkel Mısır dinine özellikle uygun olup sonsuz ve karmaşık panteonlarını açıklamaktadır. Tarihsel süreçte Mısırlılar bize, dünyanın her bir parçasının tanrılarla dolu olduğunu bildirir. Bu, sanki bu tanrılar evrenselmiş ve çoktanrıcılığın ilkel bir çeşidi sanki bu ifadelerin altında gizliymiş gibi günümüz-

5 Olup bitenin, ruhlar alanının gizli güçleri tarafından yönetildiğine inanan ilkel anlayış, animizm. (ç.n.)

de genellikle yanlış yorumlanan bir iddiadır. Fakat sözgelimi, timsah Sobk, suaygırı ilahı Epet ve benzerleri gibi suda yaşayan tanrılar suyu temsil etmiyorlardı; bunlar sadece, genellikle sulak bir alanda yaşıyorlardı. Genel itibarıyla eski yerel tanrıların büyük çoğunluğunun bütün evrensel izahlara karşı durduğunu görmekteyiz. Bunların bir zamanlar, etki alanı aslında oldukça sınırlı olan yerel ruhlardan başka bir şey olmadıkları ortadadır. Başlangıçta koruyucu ruhların, olağandışı boyutlardaki ve şekillerdeki ağaç veya kaya olduğunu farz etme eğilimi olmuş olabilir. Bu ruhlara ilk durumda, içinde yaşadıkları kutsal nesnelerin şeklindeyken tapınılır; ikinci durumda ise tapınış, dikkati çeken bazı yerel nesnelerde veya mekâna sık sık uğrama şansı olan olağanüstü bir hayvanda somutlaşmaktadır. Bu koruyucu ruhların pek çoğu hiçbir zaman gerçek tanrılar haline gelmemiştir, yani daimi bir inanç halini almamıştır. Teb usulü bazı duvar resimlerinden öğrendiğimize göre, bu geçici evre, tarlada çalışan hasatçıların yiyeceklerinin az bir kısmını o tarlaya hükmeden bir ağaca, başka bir deyişle ağaçta yaşayan ruha adak olarak bağışlamaları veya tarlada rastladıkları bir yılanı, basit bir canlıdan daha fazlası olduğunu varsayarak beslemeleri gibi hadiselerde ortaya çıkmaktadır. Bu yılan yok olabilir ancak muhtemelen sonsuza kadar kutsal kalacak o yerde anısı yaşayacaktır. Belki de yılanı beslenirken gösteren resim, bağışın o zamanlar için bile yalnızca yerel bir ruhun yılan şeklindeki ilk görünüşünün hatırlanması anlamına geldiği şeklinde yorumlanabilir.

Tarihi dönemlerden kalma ilkel canlılığı açık bir şekilde gösteren bir diğer örneğe, Berlin Müzesi'ndeki bir papirüste anlatılan hikâyenin eski bir bölümünde rastlamaktayız. Hikâyede çobanlar, nehir kıyısındaki bir çalılığa saklanmış “bir tanrıça”ya rastlarlar. Korkuyla oradan kaçıp yaşlı bir bilge olan baş çobanı çağırırlar. Bu bilge, tanrıçayı saklandığı yerden büyüyle çıkarır. Ne yazık ki papirüs, tanrıçanın “korkunç görüntüsüyle saklandığı yerden çıkışı” ile aniden kesilmektedir. Ancak bu hikâyeyle, basit “tanrı” teriminin piramit çağında ve sonrasında varlığını sürdürdüğünü tekrardan görmekteyiz.

Bununla birlikte böyle ilkel tanrıların, tarihi dönemlerdeki dinlerde hiçbir rolü yoktur. Bunlar arasından yalnızca, sıradan olanlardan daha çok ilgi görenler ve inanç alanları aileden köye genişleyenler daha sonradan tanrı olarak isimlendirilecektir. Bununla birlikte, resmi veya düzenli bir inancın parçası olmayan böylesi güçler veya “ruhlar”la düzenli olarak adak adanıp kabul edilen tanrılar arasında teorik bir ayrım yapmanın zor olduğunu unutmamalıyız. Aynı şekilde, tapınağı hasırdan ufak bir kulübe olan küçük köy tanrısı ile görkemli tapınaklara, sayısız rahibe ve zengin adaklara sahip “yüce tanrı” arasında gerçek bir fark yoktu. Mısır hayatı hakkında doyurucu bilgiye sahip olsaydık muhtemelen şu gelişim seyrinin izini sürebilirdik: İlk başta yalnızca bir tek köylünün mülkünü korurken aşamalı bir şekilde önce köy tanrısı konumuna terfi eden bir güç veya tapınılan bir put, ardından köyün gelişmesi veya politik başarı sayesinde büyüyen bu şehirde ve daha sonra bu şehir tarafından yönetilen tüm ülkede hüküm sürmüş ve en nihayetinde de tüm Mısır’da tapınılan “yüce tanrı” haline gelmiştir. İleride göreceğimiz üzere, bir sonraki aşama defalarca gözlemlenebilir; ancak bir “gücün” veya “ruhun” tam bir tanrı olarak tapınılmaya doğru ilk gelişim aşamalarının izine yazıtlarda hiçbir şekilde rastlanmamaktadır. Elbette ki bu tanrılaşma süreci, tarihi dönemlerde oldukça seyrek görülen bir şey olmalıdır. Çünkü daha şimdiden gördüğümüz gibi, yalnızca ataların döneminden gelen ilahlar gerekli onayı alabilmişlerdir. Daha basit bir çağda, bir gücün bir tanrıya doğru gelişmesi çok daha kolay olmuş olabilir. Bunun aksine tarihi dönemde buna zıt bir süreç görmekteyiz: Büyük ilahlar bütün tapınmayı ve kurbanları kendi mabetlerine çekmiş ve böylece pek çok yerel tanrının ihmal edilmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla bu tanrılar yalnızca büyüde ve diğer benzer uygulamalarda varlıklarını sürdürmüş veya tamamen unutulmaya yüz tutmuşlardır. Bazı durumlarda böyle bir ilah kültü ve bu ilahların rahiplerinin varlığı, aciz görevdaşını tapınağına eşi veya çocuğu olarak alacak kadar güçlü bir ilahla ilişki içerisine girilmesiyle korunmuştur. Ancak pek çok durumda en üst mer-

tebedeki bir tanrı bile, aynı şehirdeki önemsiz bir rakip inancı, bazen özel bir mahallenin veya kenar mahallelerden birinin koruyucusu olarak hoş görmüştür.

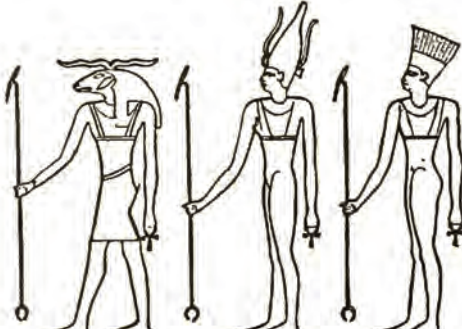
Mısır'ın kırk iki eyaletinin veya idari bölgesinin başkenti aslında, özel bir yüce ilah veya idari bölgenin efendileri veya koruyucuları olan bir grup tanrının merkeziymiş gibi gözük-mektedir. Asıl ilahlara bu eyaletlerin pek çoğunda, son döneme kadar tapınılmıştır. Din adamları yerel tapınaklarında sanki bir tek tanrı oymuş veya en azından en yüce ilah oymuş gibi efendi-lerini övmekteydiler. Daha sonraları bütün doğanın yönetimini ve hatta tüm dünyanın yaratılışını, en önemli evrensel işlevlerin yanı sıra bilhassa güneşin özelliklerini ona yüklediler. Komşu bir eyaletin kendi efendileri için de aynı konumu iddia ediyor olmasından da katiyen rahatsızlık duymadılar. Bu şartlar altın-da tanrılar veya onların din adamları arasında yazıtlarda açık-ça kendini gösteren bir rekabetin olmayışı bize garip gelebilir. Yerel dinlerin bu ilginç tecridini açıklamak için genellikle, bu eyaletlerin her birinin tarihöncesi zamanlarda bir aşiret organi-zasyonu veya küçük bir krallık olduğu ve bunların ilahi efendisi veya efendilerine daha sonradan verilen önemin ilkel siyasi ba-ğımsızlıktan geriye kaldığı varsayılmaktadır. Çünkü bütün ka-dim Doğu devletlerinin yerel tanrıları vardı ve bunlara sıklıkla henoteizmi⁶ anımsatacak bir şekilde tapınılmaktaydı. Ancak bu kırk iki ufak merkezin efendisine yönelik (asıl efendinin bile tapınılan yerel tanrı karşısında ikinci veya üçüncü kademeye düşürüldüğü) henoteizme benzer tapınma, aynı eyaletteki diğer şehirlerin çeşitli yerel tanrılarıyla ilişkili bir şekilde tekrar hatır-landı. Bu durum, her Mısırlının öncelikli olarak bu ilahın özel-liği ne olursa olsun kendi “şehir tanrısı”na (veya tanrılarına) tapınmasının beklenildiği bir boyuta ulaştı. Dolayısıyla, daha büyük yerleşimlerin her biri diğer toplulukların tanrılarıyla açık bir ilişki kurmadan kendi yerel koruyucu gücüne veya ilahına taptığından dolayı, muhtemelen ilkel dönemde köy tanrısının şehir tanrısından daha üstün olduğunu ve küçük köy ile aile

6 Bir tanrıya bağlanırken diğer tanrıların da varlığını kabullenmek. (ç.n.)

tanrısının tanınır olduğunu varsayabiliriz. İlk zamanlarda doğa güçlerine hiçbir şekilde tapınılmamış gibi durmaktadır. Böyle-
si bir durum yalnızca canlılık bakış açısıyla açıklanabilir. Bu, aynı zamanda tanrıları tercihen hayvan şeklinde ve diğer ilah-
ların temsil edildiği ilginç put benzeri nesneler şeklinde kabul etme eğilimiyle örtüşmektedir.

Canlılığın izlerini taşıyan çok sayıda yerel henoteist inanç, varlığını uzun süre sürdürmüş olamaz. Bireysellik için hiçbir zaman uygun olmayan bir ülkede aile ruhu, topluluğun efendisiyle rekabet edememiştir ve dolayısıyla devlet daha geniş ölçekli olarak kurulduğunda pek çok yerde yerel tanrı kısa sürede sınırları daha geniş veya siyasi önemi daha fazla olan bir şehrin tanrısına boyun eğmek zorunda kalmıştır. Bir şefin kendi şehir tanrısını, Mısır panteonları arasındaki bütün benzer ilahlardan daha üstün bir konuma getirerek kendisini Mısır'ın veya onun büyük bir bölümünün efendisi haline getirdiğine sık sık rastlamaktayız. Sözelimi Teb'in ücra kasabası birdenbire Mısır'ın başkenti haline geldiğinde şehrin yerel tanrısı Amon, Mısır panteonları içinde şef konumuna gelmiş ve kendisine “tüm dünyanın efendisi” denmiştir. Kralın veya atalarının Amon'a inanmasından dolayı duyulan saygı, Amon'un yeni hanedan tarafından onurlandırıldığı zengin inanış ve kralın asıl bölgesiyle sarayından diğer şehirlere giden resmi görevliler kısa sürede bütün krallıkta firavunun tanrısına tapınılmasını sağladı. Böylelikle bu tanrı yerel ilahlarla birlikte tapınılmanın da ötesinde genellikle onlara üstün geldi ve hatta eyaletlerin kadim efendilerinin yerini alabildi. Sözelimi, birinci ve on birinci eyaletin tanrısı Khnum ile asıl etki alanı Orta Mısır (altıncı, yedinci ve onuncu eyaletler), Yukarı Mısır eyaletlerinin en kuzeyi (yirmi ikinci eyalet) ve bir de Aşağı Mısır eyaleti (üçüncü) olan Hat-hor'un bu şekilde yayıldığını görmekteyiz. Az önce gördüğümüz gibi Teb'li Amon ise ancak MÖ 2000'den sonra önem kazanıp Nil deltasındaki en az dört eyalette hüküm sürmüştür. Bunun sebebi, Teb'in MÖ 2000'den 1800'e ve 1600'dan 1100'e kadar başkent olmasıdır. Ancak tutucu Mısırlıların zihin yapısından dolayı Teb'li tan-

rıların uzun süren hâkimiyeti bile dini inancın tam olarak bu tanrılar lehine kanunlaşmasını sağlayamadığı gibi, birkaç yerel tanrıdan fazlasını da tahtından indirememiştir.

1. şekil: Elefantin'in Üçlüsü:
Khûm, Satet ve 'Anuqet

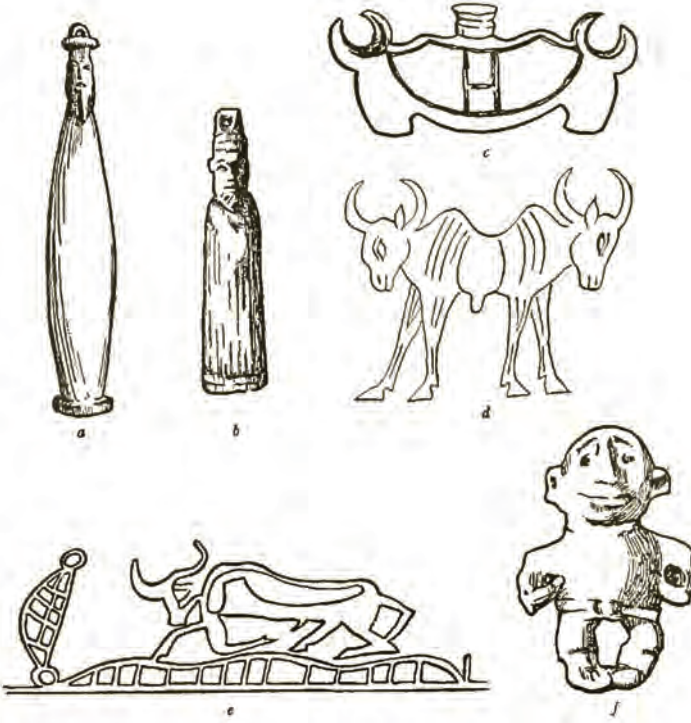
Daha önce söylediğimiz gibi, farklı inançların bir arada sürdürülmesinin zorluğu birtakım başka sebeplerle birleşince, din adamlarının çok erken bir dönemde birçok farklı ilahı kutsal aile adı altında tek bir tapınakta bir araya getirmesine yol açmıştır. Bu aile genel-

likle baba, anne ve oğul üçlemesi biçiminde tasarlanmaktaydı; daha nadiren bir tanrının iki eşe sahip olabildiği durumlar da (Elefantin'de ve bazen Teb'de olduğu gibi) sözkonusuydu. Bir tanrının eşi unvanıyla ikinci sırada olmakla yetinemeyecek kadar önemli sayılan tanrıçalar sözkonusu olduğunda, tanrıçanın oğlu gibi daha az önemdeki erkek bir ilahla ilişkilendirilmekteydi (Dendera'daki gibi). Bütün bu tanrı zümresinin aslında birbiriyle komşu tanrılar tarafından şekillendirildiğini varsayabiliriz. Dokuzlu grupların gelişimi (belki de üçlünün üç misli hali) belli ki çok daha sonraları ortaya çıkacaktır.

Yerel tanrılara evrensel bir rol atfedilmedikçe bu tanrıya geniş çaplı tapılıyor olsa bile, sözgelimi timsah Sobk tanrısı hiçbir mitolojik özelliğe sahip değildi, bunların kişiliklerine bir miktar mitolojik özellik dahil edilebiliyordu. Tanrıların çoğu hakkındaki mitlere dair pek bilgimiz yoktur. Bazı Mısır bilimcilerin düşündüğü gibi bu bilgi eksikliğinin sebebi bilginin kazara kaybolması değildir; bunun sebebi, sözkonusu ilahların mitolojik özelliğe ya az sahip olması ya da hiç sahip olmamasıdır. Dolayısıyla mitolojik hayata uygun yerel ilahlar yalnızca, güneşin veya Osiris'in döngüsüyle bağlantılı olanlardır.

Aslını söylemek gerekirse, bazı tanrıların bir isme sahip olmayıp kendilerine tapınılan yerin ismiyle anılıyor olmalarında bu ilkel basitliğin izine rastlamak mümkündür. Mesela, kedi biçimli tanrıça Ubaset'in ismi, ona burada uzun yıllar gerçek bir isim olmaksızın tapınılmış ve basitçe "tanrıça" denilmişçesine yalnızca "Ubaset şehrindeki" anlamına gelmektedir. Benzer şekilde aslında bir çakal olan (?) tanrı Khent(i)-amentiu (*Batıl-lardan Önceki*, yani ölüm) namını basitçe, mezarlığın yanındaki tapınağının konumundan almış gibi gözükmektedir. Bununla birlikte diğer açıklamaların kabulü olan bu örnekler, daha eski bir ismin kullanılmaz duruma gelmiş hali olabilir veya bazı yerlerde yerel bir farklılaşma meydana gelmiş olabilir. Çakal tanrı Khent(i)-amentiu yalnızca, Up-uaut'un (Ophois) yerel bir suretiymiş gibi gözükmektedir. Kuş kafalı tanrısına ait "Hint Yağı (?) Bitkisinin Altındaki" (*beq*), gibi isimler bunların oldukça ilkel olduğu izlenimi vermektedir. Bir ilahın kendisine ibadet edilen yerlerin çeşitliliğine göre iki veya daha çok kişiliğe ayrılması gerçekten görülür. Ancak bunun, tarihöncesi dönemde Min'in ve Amon'un farklı kişiliklere ayrılması gibi oldukça ender durumlar dışında esaslı bir etkisi olmamıştır. Tarihi dönemden bildiğimiz örneklerde bu ayrım çok nadiren yeni bir ilah isminin doğmasına sebep olmaktadır. Bir yerin Horus ve Hathor'u genellikle kendi isimlerini korur. Dolayısıyla böylesi ayrımlar, daha basit bir sistemden çoktanrıcılığa geçişi sağlamış olamaz. Aksine, kanatlı disk Behdeti'nin (*Behdet*'li [modern hali Edfu]) Horus ile onun yerel bir biçimi olarak özdeşliğinin gerçek olup olmadığı bile şüphelidir. Bu örnekte örtük isim, Horus ile özdeşliğin halen ikincil olduğunu ima eder gibi gözükmektedir.

Dolayısıyla her zaman şu durumla karşılaşmaktayız: Mısır'ın asıl durumuna ne kadar çok yaklaşırsak onun dininde yukarıda tarif edildiği gibi canlıcılığın asıl temelini açığa çıkaran sonsuz ve sistemsiz bir çoktanrıcılığa o kadar rastlamaktayız. Tarihi dönemin dinini anlamadaki bütün zorluk, her zaman ilkel aşamayla daha gelişmiş tür arasında gidip gelen çok kafa ka-

2. şekil: Daha sonraki dönemlerde ilahi gücü kaybolan tarihöncesi dönem Mısır'ının bazı tanrıları. (a), (b) çoğunlukla tılsım olarak kullanılan sakallı bir ilah, (c), (d), bir çift boğa (Khonsu?), (e) bilinmeyen bir boğa-tanrı, (f) Sokari'ye benzer ancak çok daha güneyde bulunan bir cüce ilah

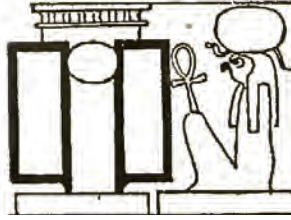
rıstırıcı bir şekilde tasarlanmış tanrıların evrensel algısında yatmaktadır. Böylesi bir algıya herhangi bir başka dinde neredeyse hiç rastlamamaktayız. Başka bir deyişle Eski Mısır dininin değeri, en ilkel kabilelerin bakış açısından bir sonraki daha yüksek dini gelişimin, özellikle Babil dininde temsil edildiği gibi, bakış açısına geçişin en açık örneğini oluşturmaktadır.

İkinci Bölüm

Güneşe Tapınma

Canlılığı ilk dönem Mısır dininin temeli olarak kabul ederek asıl evrensel güçlerin kolaylıkla ilah olarak kişilik kazandığını ve kabul edildiğini varsaymak zorundayız. Her göze çarpan ağaçta ve kayada ilahi güçler bulan bir topluluk, bu güçleri güneşte çok daha kolay bir şekilde bulacaktır. İlk Mısırlılar bu güçleri güneşte bulmuş ve bu evrensel güçlerin yüce tanrılar olduğunu kabul etmiş olabilirler. Ancak Mısırlılar başlangıçta bu güçlere, başka büyük ve evrensel dinlerin canlılık aşamasındaki pek çok toplum tarafından kabul gördüğünden daha fazla adak sunma düşüncesine sahip değillermiş gibi gözükmektedir. Her gün görülen bu güçleri daha az gizemli ve dolayısıyla şehrin koruyucu güçlerinden daha az ilahi gösteren şey bu muydu? Yoksa bu yerel güçler insana daha yakın geldi ve böylece insanın refahıyla, sıradan bir ölümlü için çok büyük ve çok uzak olan evrensel tanrılardan daha alakadar mı görüldü? Her ne olursa olsun, sözgelimi, tarihi dönemlerde yeryüzü tanrısının (Keb) bütün tanrılarının babası ve panteonun en önemli karakterlerinden biri olarak tarif edildiğini görmekteyiz. Buna rağmen Keb'in Yeni Krallık döneminde kendisine ait bir tapınağı yoktur. Benzer bir durum, tüm tanrılarının en eskisi ve en bilgisi olduğu ilan

edilmesine rağmen, Tanrı Nuu (cehennem) için de geçerlidir. Daha sonradan, eski yerel ruhları ve putları evrensel güçlerin simgesi haline dönüştürme çabasından doğan çelişkiler böyle bir simgeleştirmenin tarihöncesi dönemlerde (Mısır inançları-

3. şekil: Cennetin doğu kapısında diskinin görünüşünü izleyen Güneş Tanrısı

nın büyük bir kısmının izi buraya kadar sürülebilir) kabul edilmediğini kanıtlamaktadır. Dolayısıyla bu, evrensel güçlere genel olarak hürmet edilmediğini tasdik eder. Tarihi dönemlerde aya az da olsa bir ilgi duyulurken güneş tanrısına tapınmanın aslında önem arz edip etmediği bile şüphelidir. Ayrıca üç gezegenin bir isimle anılmasının sebep olduğu kafa karışıklığı Mısırlıların hiçbir inancının atalarının zamanından nakledilmediğini tekrardan gözler önüne sermektedir.

Diğer taraftan Mısır medeniyetinin gelişmesine refakat etmiş felsefi düşüncedeki ilk girişimler doğa hakkında daha derin bir temaya ve onun daha iyi bir şekilde idrak edilmesine açık bir şekilde yol açmıştır. Ancak, bir evrensel tanrılar sistemi yaratmaya yönelik çeşitli girişimlerin izlerine rastlasak da bunun gibi bir sistem hiçbir zaman tatmin edici bir şekilde kurulmamıştır. Dolayısıyla panteonun büyük bir kısmı hiçbir zaman evrenselleşmemiştir veyahut yukarıda söylendiği gibi, olsa olsa yalnızca başarısız bir şekilde evrenselleştirilmiştir.

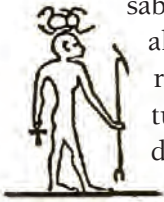
Tüm evrensel güçlerin içerisinde kendisine yaygın bir şekilde tapınılan ilk varlık, ışınlarının Mısır'da çok güçlü bir şekilde etkili olduğu güneşti. Güneşi temsil etmek için ilk girişimler onu eski bir şahin tanrısıyla özdeşleştirmiştir ve böylelikle güneş her gün gökyüzünde uçan bir şahin olarak tarif edilmeye çalışılmıştır. Bu sebepten güneş ilahının en çok bilinen iki şekli, Ra ve Horus, bir şahin veya şahin kafalı bir insan (daha sonraları kimi zaman şahin kafalı bir aslan) şekline sahip olmuştur. İki ilahın da tarihi dönemlere ait asıl tapınma bölgelerini belirlemediğimiz kadar çok sayıda tapınağı vardır. Horus, hanedan

dönemlerinin başlarında Mısır'da en yaygın olarak tapınılan güneş tanrısına dönüşmüş gibi gözük-
mektedir. Ra, daha sonraki zaman-
lara kadar resmi olarak tanınmamış
olsa da İkinci ve Üçüncü Hanedan
dönemlerinde, ismi güneş diskinin yaygın gösterimiyle uyum
içinde olduğundan güneşin daha eski bir simgesiymiş gibi gö-
zükmemektedir.

4. şekil: Khepri'nin insan şek-
lindeki resimleri

Güneşin Khepri (daha eski yazılarda Kheperer) veya “Kutsal
Mısır Böceği benzeri” (bok böceği), yani yumurtasını (güneşi)
gökyüzünün bir tarafından öbür tarafına yuvarlayan kutsal bir
Mısır böceği olarak ya da kafasının üstüne veya kafasının yerine
bir böcek takan bir insan olarak tarifi daha az bilinmektedir.
Daha sonraki teologlar bu fikri, Khepri'yi zayıf güneş olarak
izah ederek güneş tanrısının diğer temsilleriyle bağdaştırmaya
çalışmışlardır. Başka bir deyişle güneş, bir yumurta şeklinde

5. şekil: Bebek
güneş olarak
Khepri

sabahları kendini gösterdiği veya bazen
akşamları ve hatta geceleri ölümler diya-
rının üstünden geçip cehenneme ışık
tuttuğunda ufkun altında embriyonik
durumda olduğu için bu fikri harman-
lamaya çalıştılar. Böcek, arkasında
ikinci bir yumurta bıraktığında veya
gökyüzünde uçarken iki yumurta taşı-
dığında sabah ve akşam güneşini simgelemektedir.

6. şekil: Çifte
görünümlü
Khepri

Bununla birlikte en erken dönemde güneş ayrıca yüzü,
gözü veya başlığı güneş şeklinde olan bir insan olarak tarif edil-
di. Daha sonraları bu, sürekli olarak yaşam ve ölüm üzerinde-
ki mutlak gücünün bir işareti olarak firavunun yüzünü yarala-
yan kızgın engerek yılanı Uraeus'a benzetildi. Güneş tanrısının
gökyüzünde kutsal yolda karşıdan karşıya geçerken bir yılan
tarafından ısırılması mitin en son versiyonudur; (muhtemelen
kaybedilmiş) bir göz ve bir engerek yılanı olarak güneş yorum-
larının harmanlanmasıdır. Bununla birlikte en yaygın görüşe

7. şekil: Güneş tanrısı bir ölüyü kayığıyla götürüyor

göre, güneş (belki de daha önceki bir çift salın yerini alan) bir gemiyle denizin ve Nil Nehri'nin bir uzantısı olan mavi bir nehir veya göl olarak tasarlanan gökyüzüne yelken açar. Güneşe ait bu geminin baş kısmında çoğunlukla ilginç bir ayrıntıya rastlamaktayız. Burası, kamaradaki asıl

tanrının bir kopyasının bazen üzerinde oturduğu bir halı olarak tasvir edilir. Bu ayrıntı halen açıklama beklemektedir. Bu ilah kendi kendine veya tanrının kürek çekmesiyle giden teknenin içinde yalnız başına olabileceği gibi kendisine pek çok önemli tanrı, özellikle Heliopolis dokuzlusunun tanrıları ve bilgelik sembolleri vb. refakat ediyor da olabilir. Bir metinde boyu yedi yüz metreye yetmiş metre olarak tarif edilen bu muhteşem gemi birçok tanrı, kralların ruhları ve diğer ölmüşler, Horus'un veya Ra'nın yani güneş gemisine sahip olan tanrının takipçileri tarafından kürekle yürütülmektedir. *The Book of the Gates* (Kapılar Kitabı), "hiç kaybolmayan yıldızlar"ın (yani tekrardan seçkin ruhlar) gündüzleri güneşin kürekçisi olduğunu açıklayarak kadim bir fikre tekrar dönmektedir. Böylece güneş, bir disk veya ateşin simgesi olan uraeus çingiraklı yılanı olarak belki de tanrının tahta oturtulduğu kamarada dinlenebilir. İkinci örnekte pruvayı, kamarayı veya geminin diğer herhangi bir kısmını sara-

8. şekil: Gündüz vakti güneşin kürekçisi olarak bir yıldız

bilir. Bir örnekte bir çifte çingiraklı yılan, güneşin basamaklarını taşıyan tekneyi, başka bir deyişle günlük rotasının simgesini fiilen şekillendirmektedir. Sözgelimi, güneşin insan şekliyle onun şahin şeklinin karışımı, firavun Menes'e ait ünlü fildişi tabletinde bulunacak kadar eski bir fikirdir. Böylelikle güneş kuşu sanki kanatları yokmuş gibi devasa geminin kamarasında gemiyle yol almaktadır.

Güneş teknesini günlük rotasında maceralar ve görünüşe bakılırsa bulutları ve tutulmaları sim-

geleyen düşmanlar beklemektedir ve onu bekleyen tehlike geleceğin dünyanın sınırı olan batı dağ sırasını geçip düşman karanlığa girdiğinde daha da artmaktadır. Bununla birlikte güneş teknesi her sabah doğu dağlarının üzerinden

9. şekil: Bir çift yılan olarak Güneş Teknesi

muzaffer bir şekilde doğmaktadır. Güneş ile onun cesur kürekçileri ve askerleri, Nil Nehri'nin altındaki rota boyunca başarılı bir şekilde yolculuk ederek veya güneşin akşamları içine battığı derin okyanusun üzerinden geçerek bütün düşmanlarını perişan etmişlerdir. Güneş tanrısı gece boyunca (veya bir kısmında), ışınları üzerlerine vurduğunda bir süreliğine uykularından uyanan ölülerin diyarlarına ışık saçar. Bu ölülerin kimi zaman güneş teknesini ölü ve rüzgârsız alçak sular boyunca veya özellikle bunların zorlu yerlerinde ittiklerine inanılır ve bunlar düşmanlarına karşı orada güneş tanrısına yardımcı olurlar. Güneş ayrıca geceleri yeraltı dünyasında, kızgın unsurun asıl merkezi olan “alevler adası”ndaki özel ikametgâhında istirahat edebilir.

Daha açık konuşmak gerekirse güneş tanrısının iki farklı gemisi vardır: Me'enzet isimli birincisi gündüz içindir ve ikincisi

Semektet ise gece içindir. Kimi zaman öğleden sonra “akşam gemisi”ne biner. Bu ayrım

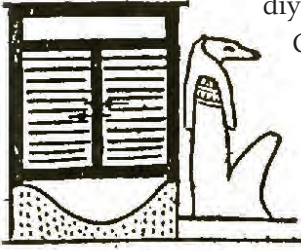

10. şekil: Gece vakti güneş tanrısı. Teknesinde “Bilgelik” ve “Büyü” ile “yeraltı dünyasının ruhları” tarafından çekiliyor

sonraki zamanlarda güneşin gün içinde sabahları Horus (veya Har-akhti, “Ufkun Horusu”), öğlenleri Ra (olağan ismi) ve akşama doğru Atum(u) ismiyle üç farklı kişiliğe

ayrılmasını anlamamızı kolaylaştırır. Heliopolis'in yerel tanrısından gelen Atum, insan biçiminde tasvir edilir; Atum'un en eski tasvirlerinde ise çok nadiren bir firavunfaresi olarak tasvir edildiği görülür. Eşlik eden resim bu akşam güneşi tanrısı-

nı, batıdaki dağın üzerine inşa edilen cennetin batıdaki kapalı kapısının arkasında asıl hayvan şeklindeyken tasvir etmektedir. Khepri isminin daha zayıf gösterimler için kullanıldığını zaten gördük. Akşam güneşinin ölümü ve gecenin ölü güneşi kısa sürede Osiris'le özdeşleştirilirken, daha sonraları Ra da en eski isim olarak zayıf ve yaşlı güneş için daha fazla kullanılır olmuştur. Bu meseleyi Osiris mitiyle ilgili bölümde göreceğiz. Güneşin, gecelerin cehenneme doğru seyahatleri sırasında bir keçi kafasıyla temsil edilmesi yalnızca Yeni Krallık dönemine kadar uzanıyor gibi gözükmektedir. Bunun görünürdeki açıklaması cehennemden gelen suların koruyucusu ve Hades'in efendisi olan Khnûm ile özdeşleştirilmesidir. Güneş gece vakti Khnûm'un karanlık

11. şekil: Atum, cennetin batı kapısının arkasında

diyarında kaybolur ve onunla birleşir. Güneşin kokulu bir tütsü alevi olarak tasvir edilmesi, baharatların ve güzel kokuların geldiği doğu bölgelerinde doğuyor olmasından kaynaklanıyor gibi gözükmektedir.

MÖ 2000'den sonra resmi olarak bilinirliğinin artması sayesinde güneşe tapınma, daha önceki zamanlarda belirli bir evrensel işlevi olmayan neredeyse bütün tanrıları güneş veya onun bir evresiyle özdeşleştirilmeye çalışacak kadar yaygın hale gelmiştir. Bu yolla pek çok yerel ilah en nihayetinde Ra'nın "takipçileri" veya "ruhları" gibi güneşin farklı tezahürleri olarak açıklanmıştır. Bu tezahürleri sistemleştirme çabaları bize, güneş gibi böyle yüce bir tanrının yedi veya on dört ruha veya eşe sahip olduğunu anlatmaktadır. Daha sonraki güneş tanımları elbette ki bu rakamları çok aşmıştır.

Güneş, ay ile paralel konuma geldiğinde, bu yüce aydınlatıcıların her birine kutsal tanrının bir gözü olarak güneş tanrısına nispetle daha mütevazı bir mevki verilmiştir; ancak bu semavi ilah halen gökyüzünün efendisi olarak güneş tanrısı ismini taşımaktadır. Bu isim genellikle Horus (kendisine "İki Gözün

Horusu” da dendiğinden dolayı), daha nadiren Ra veya güneşin diğer kimliklerinden biri oluyordu. Bu semavi ilahın bir seferde yalnızca bir gözünü kaybetmesi güneş tanrısının bir gözünü nasıl kaybettiğini anlatan çeşitli mitlerde açıklanmaktadır. Daha sonradan baskın gelen ve Osiris mitiyle uyumlu hale getirilen inanca göre bu hadise, Set ile savaşırken olmuştur.

Eski Mısır dilinde “göz” kelimesi dişildir. Bu yüzden güneş diski de dişi olarak kabul edilebiliyordu. Güneşle ilgili bir teori zaten bahsetmiş olduğumuz aynı genel sonuca ulaşır: Güneş küresi, güneş tanrısının yeryüzündeki temsilcisi olan firavunun alnına dolayıp taktığı ateşli engerek yılanıyla, ‘ar’et ile (Greklerin ve Romalıların uraeusu) kıyaslanır. Ateşin bir sembolü olarak kabul edilen bu yılanın aslında alnı süslediği veya 9. şekilde tasvir edildiği gibi güneş gemisinin veya semavi tanrının gemisini sardığı düşünülüyordu. Ancak kısa süre içinde güneş tanrısı yılanın alevli gözüyle o kadar yakından özdeşleştirildi ki “göz” ve “engerek yılanı” eşanlamlı hale geldi. Böylece ayın daha etkisiz ışığı dikkate alınmaksızın semavi tanrının iki gözü de engerek yılanlarıyla özdeşleştirildi. Kimi zaman firavunu süsledikleri gibi iki uraeinin güneşin alnının üzerine takıldığı düşünülüyordu. Bu iki göz veya yılan genellikle “güneş tanrısının kızları” olarak isimlendirilir. Birbirine rakip olan bu iki kız kardeşin mitine ileride değineceğiz. (Ayrıca bkz. 9. şekil. Bu resimde güneş tanrısının merdivenini taşıyan gemi olarak çifte engerek yılanı tasvir edilmektedir.)

Bütün bu ifadeler dişil ilahların güneşle ilişkili hale gelmesini sağlamaktadır. Güneşle ilgili kabul edilen ve güneşin kızı, güneşin gözü, güneşin çingiraklı yılanı veya güneşin tacı olarak tasvir edilen ana tanrıçalar; Tefenet, Sekhmet ve Ubastet’ti. Bu tanrıçaların hayvan şekilleri, güneş tanrısı genelde bir aslan şeklini aldığı için (ilkinin ve ikincisinininki dişi aslan, üçüncüsününki kedi), gün ışığı ile ilişkilendirilmelerinde katkı sağlamış gibi gözükmektedir. Ayrıca Hat-hor, İsis ve diğer semavi tanrıçalar, Horus gibi erkek ilahların güneş ve gökyüzüyle ilgili işlevleri

arasında dolanıp durması gibi kimi zaman güneşe ait böylesi bir yoruma uymayabiliyorlardı. Bununla birlikte güneşin bütün dışıl kişileştirmelerinin Mısırlıların zihinlerinde gerçek bir yeri olmadığını da vurgulamak zorundayız. Dışıl tanrıların güneş haline getirilmeleriyle ilgili bu örnekler bize tarihi henüz netleşmemiş ilk geçici çabaların izlenimini vermektedir. İsteyerek babasını terk eden bir kız evlat olarak güneşin gözüyle ilgili bir mite ve ayrıca güneş tanrısının yaralı (ya da kör) gözüyle ilgili kalıcı bir hasar verilemediğinden üstü kapalı “sağlam, bozulmamış” (uzat, uzait) denen diğer efsanelere ileride değineceğiz.

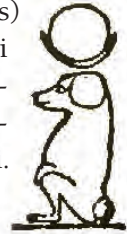
Dinsel şiirlerde de iyi ve faydalı her şeyden “güneşin gözü” olarak bahsedilir. Çünkü bütün hayat, varlığını bazı ilahilerin canlı bir şekilde dillendirdiği gibi, bu yüce kutsal cisme borçludur; ayrıca göz yerinden kopup, yeryüzüne düşüp hayatı başlatmış olabilir.

Güneşin yeryüzüne geldiği zamanla ilgili düşünceler oldukça farklılık arz etmekteydi. Bunlardan kimisine göre güneş, doğrudan cehennemden çıkıp bütün dünyayı yaratmıştı (en azından düzene sokmuştu). Güneş tüm tanrıların babasıydı. Diğer görüşe göreyse özellikle Osiris’in daha sonraki güneş formundayken iki büyük evrensel gücün yani gökyüzü ve yeryüzünün birbirinden ilk defa ayrılmasının sonucuydu. Her halükârda güneş her zaman, “kendisinin gözünden veya gözlerinden türeyen” insanlığın yaratıcısı ve dünyayı, en azından (kendi başına veya yardımcısı Thout ile) mevcut halini düzenleyen tanrı olarak kabul edilmiştir.

Güneş tanrısının en kutsal maddesi parlak metal altındı. Bu maddenin dini sembolizmde önemli bir yeri vardı. Hathor gibi tanrıçalar güneşle, “altın rengi” gibi sıfatlarla irtibatlandırılıyordu.

Güneşe bu kadar güçlü bir tanrı olarak tapınılması tüm Mısır dinine nüfuz etmiştir ve çoğu tanrıyı güneş olarak açıklama âdetinden önce bile bütün yerel tanrı inanışlarını etkilemiştir. Böylece, tek parçalı kırmızı obelisk çifti Mısır tapınaklarının ka-

pıllarının önüne dikildi. Aslında bunların amacı yalnızca güneşin rotasının sınırlarını, özellikle yıllık istikametini, ekinoksunu simgelemektir. Ayrıca güneşin hem yeryüzünde hem de gökyüzünde iki tane obeliski olduğu söylenir. Bu sütunlardan yalnızca bir tanesi gerçekten önemliymiş gibi muamele görmüş olmalıdır. Bu algıya yönelik bir gönderme şüphesiz yalnızca Beşinci Hanedan krallarının Ra'yı onurlandırmak için diktikleri küp bir temel üzerindeki devasa obelisk benzeri yapılarda bulunur. Zira bu hanedan, Ra'nın kendi ataları olduğunu diğer hanedan ailelerinden daha çok iddia etmiş gibi gözükmektedir. Sonraları bütün obelisklere, güneşin yeryüzündeki varlığının işareti olarak tapınılmıştır. On (en eski yazılarda Un[u?], Eun[u?]), Mısır'ın en eski ve en kutsal şehriydi. Güneş tanrısının yaygın ismi Ra, burada yavaş yavaş eski yerel ilah Atum(u)'un yerini MÖ 2000'den hemen sonra almış gibi gözüküyor olmasına rağmen *Güneş Şehri*, Greklerin Heliopolis'i, güneşle ilgili mitolojinin asıl merkeziydi. Cennet ağacının yeryüzündeki temsilcisi kutsal *Persea* ve günümüzde "Güneşin Gözü" ('Ain Shams) olarak adlandırılan ve güneşin sabahları ve geceleri içinde kendisini yıkadığına veya dünyanın başlangıcında cehennemden çıktığında orada doğduğuna inanılan kutsal kuyu, Heliopolis sınırları içerisindeydi. Dolayısıyla burası sıradan bir havuz değildir; aksine kadim tufanın gerçek bir kalıntısıdır. Bunun gibi kutsal göller, tıpkı Heliopolis'in kutsal ağacının yerel benzerleri olduğu gibi pek çok tapınakta taklit edilmektedir.

12. şekil: Bir şebek olarak Thout

Güneşe ait bütün tapınaklarda tanrının yeryüzündeki varlığı güneş gemisinin tek veya çiftli kopyalarıyla gösterilmekteydi. Bunlar genellikle tahtadan yapılmasına ve seyyar olmalarına rağmen kimi zaman taştan veya tuğladan kocaman yapılar da olabilmekteydi. Böylelikle din adamları dini törenlerde güneşin günlük ve yıllık hareketlerini tapınağın etrafında gemiyi taşıırken veya sürüklerken ya da tapınağın yakınındaki kutsal gölde yüzdürürken taklit edebiliyorlardı.

13. şekil: Güneşi selamlayan şebekler.

(a) kutsal sütunun üzerinde,
(b) kutsal ağaçta

Güneşle en yakından ilişkilendirilen yardımcısı ve aynı zamanda güneşin gözü yaralandığında veya yırtıldığında onu tedavi eden Thout(i) (ay) idi. Bölünmüş Mısır'ın tarihöncesi dönemlerindeki merkezlerinin şahin veya çakal kafalı insan figürleri biçiminde tasvir edilen ve aynı zamanda “doğunun ruhları” olarak adlandırılan tanrıları veya “ruhları”ndan Buto ve Hierakonpolis her sabah güneşi selamlarken tasvir edilir. Bazı bilim insanları bu imalarda yabani hayvanların doğmakta olan güneşi neşeyle selamladıklarını görmeye çalıştılar. Bununla birlikte Mısırlıların bakış açısına göre doğuşu sırasında güneşi dualar ve ilahilerle içtenlikle karşılayan köpek başlı şebekler de güneşin batışında ona veda ederler ve hatta selam dururlar; ona refakat edip gece güneşine o yeraltı dünyasında seyahat ederken yardımcı olurlar. Bu yüzden onların rolü Thout'un güneş tanrısının yardımcısı olarak oynadığı rolden kaynaklanıyor gibi gözükmektedir ve benzer şekilde az önce bahsettiğimiz şahinler ve çakallar mitin bazı özelliklerini gösterirler.

14. şekil: Şebekler sabah güneşini selamlıyorlar. Güneş, Osiris'çi ülkenin ve hayatın sembollerinden olan doğu dağlarında doğuyor.

Üçüncü Bölüm

Doğayla İlişkili Diğer Tanrılar

Özellikle Babil’de çok büyük önem verilen ayın, Mısır’da hiçbir zaman güneşin rakibi olarak ortaya çıkmaması dikkate değerdir. Oldukça erken bir zamanda güneş, Khmun(u)-Hermopolis’in yerel ilahı beyaz yılanlı tanrı Thout(i) ile özdeşleştirilmiştir. Thout bu sayede hesabın ve yazının ilahı olmuştur ve tanrılar birliğinin yardımcısı olarak kabiliyetiyle ilahların ve insanların hâkimi olarak davranmıştır. Bunun sebebi açıktır: İlkel insanlar için ay, zamanın kolayca düzenlenmesini sağlayan bir aracıydı. Aynı şekilde Thout güneşin yaralı gözünün bakımını üstlenip gözü iyileştirdiğinde veya yenisiyle değiştirdiğinde buradaki asıl fikir anlaşıldığı kadarıyla ayın tutulmalar gibi rahatsız durumların düzenleyicisi olmasıdır. Bununla birlikte burada ayın, kutsal güneşin ikinci gözü olarak, geceleri güneşin daha zayıf bir yeniden görünümü olduğu da aynı şekilde ima ediliyor olabilir.

15. şekil: Thout

Bazı bilim insanları önceleri kuşun hilal şeklindeki yılanlı formuna gerekçe aradılar. Ancak bu gibi açıklamalar aynı bilgelik tanrısının bir diğer simgesi olarak görülen köpek ka-

16. şekil:
Kâtip Thout

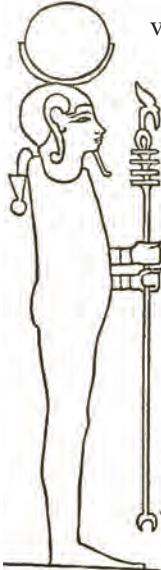
fasına rastladığımızda boşa çıktı. Şebeğin bu türleri yalnızca güneş tanrısının özel bir arkadaşı olarak değil, aynı zamanda bilgelik tanrısı, kâtiplerin ve âlimlerin efendisi olarak ortaya çıkmaktadır. Thout kimi zaman güneş gibi bir gemide, kutsal okyanusta yol alırken tasvir edilir. Aslında şahin tanrıları olan Ra ve Horus gibi Thout'un da yaşlı kuş formunda beyaz bir yılcıl olarak gökyüzünde uçtuğu düşünülmekteydi.

Güneş sıfatıyla Amon-Ra'nın, gökyüzü sıfatıyla Mut ile birleşimi, ayın onların çocukları olduğu görüşünün doğmasına sebep olduğu için Orta Krallık dönemi boyunca Teb üçlüsünün en önemsiz üyesi Khons, ay tanrısının özelliklerini de üstlendi. Khons gençliği temsil etmek için genellikle zülfüflü bir insan şeklinde tasvir edilir. Ancak daha sonraları kimi zaman,

Horus gibi şahin kafasıyla tasvir edilir ve genellikle Thout'la denk olsa da

Ptah'a çok benzer bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla kimi zaman Khons'la özdeşleştirilen sembol hiçbir şekilde anlaşılmamıştır. Ayrıca tek vücuda

sahip iki boğa olarak tasvir edilip edilmediği oldukça şüphelidir (2. şekil, s. 24). İsmi "gezgin, göçebe" anlamlarına geliyor gibi gözükmektedir ve belki de Grekler onu bu sebepten Herkül'le özdeşleştirmişlerdir.

18. şekil: Ay
tanrısı olarak
Khons

Gökyüzünün su olduğu ve üzerinde güneş filikasının yolunu izlediği Nil Nehri'nin veya okyanusun bir uzantısını şekillendirdiği düşüncesinden bahsetmiştim. Bunun, nadiren de olsa gökyüzünün metal bir çatı olduğu gibi paralel bir düşünceyle ki bu göktaşla-

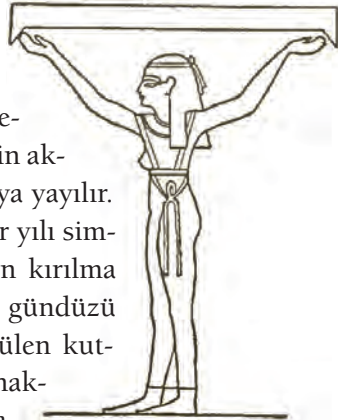
17. şekil: Ay tanrısı ve tanrıların kâtibi olarak şebek şeklindeki Thout

rının gözlemlenmesinden türeyen bir inanç olabilir, nasıl uyumlu hale getirildiği belli değildir. Bazen, yalnızca efendinin tahtı olan gökyüzünün merkezinin metal olduğu düşünülür. Diğer metinler, sanki bu kutsal suların altındaymış gibi “güneş gemisinin metalin üzerinde yüzdüğünden” bahseder.

Metal bir kubbe hakkındaki bu algı, demir anlamına gelen *be-ni-pet* (gökyüzü metali) veya “gök gürültüsü” için kullanılan *khru-bai* (tam olarak, “metalın sesi” anlamında) kelimesi gibi daha sonraki zamanlardaki bazı ifadeleri açıklamaktadır. Başka bir deyişle gök gürültüsü açık bir şekilde, gökyüzünü oluşturan büyük metal levhaların çarpmasıyla açıklanmaktaydı. Bu kutsal çatıyı genellikle üst tarafı çatallı destekler olarak tasvir edilen dört devasa sütunun desteklediği düşünülüyordu. Daha nadiren bunlar dağlar veya (en son dönemde) gökyüzünü tutan dört kadın olarak yorumlanmaktaydı. Gökyüzü, güneşin gün içinde inip çıkması gereken büyük bir merdiven (çoğunlukla çiftli) olarak da açıklanabilir (9. şekille kıyaslayın, s. 29).

Erken tarihli bir diğer konsept gökyüzünü, yeryüzünü gölgede bırakan devasa bir ağaç olarak tasvir etmektedir. Yıldızlar, ağacın dallarından sarkan meyveler veya yapraklardır. “Tanrılar ağacın dallarına konduğunda” belli bir şekilde yıldızlarla özdeşleştirilir. Kutsal ağaç, sabahları gözden kaybolur ve güneş tanrısının yapraklarından doğar. Akşamları güneş kendisini tekrardan yeşilliklerin içinde gizler ve ağaç (veya güneşin akşamki dublörü) bir kez daha dünyaya yayılır. Böylelikle üç yüz altmış beş ağaç, bir yılı simgelemiş olur veya iki tanesi güneşin kırılma anlarını, başka bir deyişle gece ve gündüzü temsil eder. Pek çok toplumda görülen kutsal veya evrensel ağaç veya ağaçlar hakkındaki bu düşünce aynı zamanda hayat ağacı fikrini anımsatmaktadır.

19. şekil: Kişileştirilmiş bir gökyüzü sütunu

(Y) Bu ağacın meyvelerinin başka yerlerde olduğu gibi Mısır'da da tanrıları ve ölülerin seçilmiş ruhlarını sonsuza

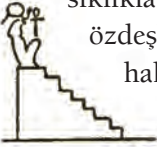
kadar genç ve bilge olarak koruduğuna inanılmaktadır. Yaprakları ve meyveleri, olayları veya insanların hayatlarını simgeleyen kader ağacı da benzer bir düşünceyi temsil eder: Gelecek gibi geçmiş de yıldızlara yazılmıştır. Gökyüzü tanrısı Osiris,

sıklıkla kutsal ağaçla veya onun bazı önemli kısımlarıyla özdeşleştirilir ya da ağacın meyvesi veya çiçeğiyle ilişkili hale getirilir. Mısır teolojisi bu ağacın dünyevi muadilini belirlemeye çalışır. Dünyevi ağaç olarak bu

muadil, en fazla dallanıp budaklanan Mısır ağacı firavununciriyle mukayese edilir. Daha nadiren hurma ağacı veya ılgın ağacına da benzetilir. Bu, bazen cehennemden veya Osiris'e ait sulardan fışkıran kutsal ağaçla çok kolaylıkla ilişkilendirilebilen, suya çok

yakın yerde büyüyen söğüt ağacıdır. Bununla birlikte Osiris mitiyle ilişkili kutsal ağaç çoğunlukla ya *Persea* (belki de daha sonraları) ya Asya'nın uzak dağlarında yetişen kokulu dağservisi ya da meyvesi aşk ve ölüm yoluyla dünya-

ya giren sarmaşıktır. Kader ağacı ise bir kez daha genellikle Osiris'in *Persea*'sıdır. Bu benzetmeler yeryüzündeki bu harika ağacın yerini saptamak veya sembolize etmek için girişilen zorunlu çabalara işaret ediyor olabilir. Bir ara bu ağaç gökyüzünün bir yerinde yerleşmiş biçimde tasvir edilir. Dolayısıyla hayat ağacı, "yüce tanrıların dinlendiği, yıldızların hiçbir zaman kaybolmadığı Fedakârlıklar Bölgesi'ndeki büyük bir adadadır. Burası besbelli ölülerin bir diyardan diğerine geçtiği okyanus ile gökyüzü, yer üstü ile yeraltı dünyası arasındadır. Önceden gördüğümüz gibi en ünlü dünyevi temsil, resimde ilahi ağaçla tamamen özdeşleştirilmiş olarak gördüğümüz Heliopolis'in kutsal *Persea* ağacıydı. Ancak her eyaletin merkez tapınağının bir kutsal ağacı vardı. Muhtemelen, bunla-

20. şekil: Merdivenleri üzerinde güneş tanrısı

21. şekil: Ölü kutsal ağaç üzerinde güneşin doğumuna tanık oluyor

rın her zaman gökyüzünü simgelediği iddia ediliyordu. Hatta bitkisel türler bu dünyevi muadilleriyle, bahsetmiş olduklarımızın temsil edildiğinden daha fazla temsil edilmekteydiler.

22. şekil: Güneş teknesi ve iki kutsal ağaç

Pet (gökyüzü) kelimesi dişil olduğundan, gökyüzü dişil bir varlıkla kişileştirilmektedir. Dolayısıyla gökyüzü yeryüzüne doğru eğilen bir kadına (35. ve 47. şekiller, s. 45-51) veya bacakları ana yönlerdeki dört sütuna denk gelen bir ineğe

(27. şekil) benzetilir. Aslen bir tapınak kapısına veya bir sütun üzerine çivilenmiş bir inek kafası veya kafatasıyla sembolize edilen Dendera'lı Tanrıça Hathor, gökyüzünün inek şekilli tanrıçasıyla çok eskiden özdeşleştirilmekteydi. Gökyüzüyle özdeşleştirilen pek çok diğer dişil ilah, özellikle İsis, boynuzlarıyla veya bir inek kafasıyla tasvir edildikleri resimlerde kutsal doğalarını gözler önüne sererler. Hathor'un yaygın simgesi bir insan ve bir sığır suratının ilginç bir birleşimi haline gelmiştir. Böylelikle insan ve hayvan kişileştirmesinin yan yana ne kadar uzun zamandır var olduğu hakkında bir fikir vermektedir. Her ne kadar tanrıça yalnızca gökyüzü tanrısı güneşin esas gözünü daha sıklıkla temsil ediyor olsa da gökyüzünün bir simgesi olarak bu kutsal surat, gözleri olarak güneşe ve aya sahip olduğunu iddia edebilir. İnek şeklindeki tanrıça genellikle boynuzları arasındaki güneşle, çiçekler ve bitkiler arasında belirirken gösterilir. Başka bir deyişle bu, sabahları güneşi ortaya çıkartıp akşamları onu saklayan kutsal ağacın yeşil yapraklarına yapılan bir benzetmedir. Bu bitkiler güneş tanrısının şafak vakti yükselip akşamları geri çekildiği doğu ve

23. şekil: Ağaçtaki ve hayat kaynağındaki ölü

batı dağının duvarında belirir. Güneş tanrısı gün boyu ineğin karnının altında veya sırtının üzerinde seyahat edebilir ya da günlük ve yıllık rotasının sınırlarını simgeleyen boynuzları arasında gezinebilir. Bu, iki obelisk, iki dünya dağı veya iki ağaç ile bir analogidir. Güneşin, geceleri kutsal ineğin vücudunda kendisini sakladığı da dü-

24. şekil: En büyük ilah olarak Amon "Güneş Sarayındaki kutsal Persea" üzerine kraliyete ait bir isim kaydediyor

şünültüyor olabilir. Böylelikle akşam ineğin ağzının içine girip sabah rahminden tekrardan doğmaktadır. Dolayısıyla ağız üzerinden kurulan bir anlayışla güneş tanrısı her gece "kendisinin babası olup", "annesinin boğası" yani kendi babası olarak adlandırılmaktadır. Bu ad ilahilerde çok sık kullanılmaktadır. Güneşin taşıyıcısı Hathor güneşle ilgili bir ilah olarak tekrardan anılabilir.

Gökyüzünün hanımefendisi yeşil ışınların ortasında oturan Hat-hor, kutsal ağaca oturtulabilir veya onunla özdeşleştirilebilir. Hat-hor ölü ruhları bu ağaçtan verdiği yiyecek ve içeceklerle beslemektedir ve böylelikle onlara ebedi hayatı bahşeden olarak görülür. Saçlarındaki dört adet mavi-siyah buklesi gökyüzünün bir yanından öbür yanına asılıdır veya her bir buklesine bir ana yöne işaret ederek gökyüzünü biçimlendirmektedir. Kimi zaman bu

25. şekil: Tarihi çağların başlarında Hathor sembolü

bukleler semavi bir tanrı ve Hat-hor'un erkek muadili olarak Horus'a da atfedilir. Güzel ama tehlikeli, narin ama gene de güçlü gibi pek çok mitolojik imge, tüm dünyayı saran bu olay örgüsüne eklenmiş gibi gözükmektedir.

Gökyüzünün bir inek biçiminde tasavvur edilmesi önceden bahsettiğimiz gökyüzünün bir

nehir suyu veya okyanusun bir devamı olduğu düşüncesiyle de bağlantılıdır. İneğin vücudu suyu temsil eden desenlerle kaplı olabilir ve bu ilah bu şekliyle kimi zaman Meh(e)t-ueret (Grekçesi *Μεθνερ*) veya “Büyük Tufan” diye adlandırılır. Bu isim Hat-hor’a göre daha manalı olduğu için güneşin genellikle “büyük tufan”da (Meht-ueret) veya onunla doğduğu ya da yaratılış günü Meht-ueret’in sırtına ya da boynuzları

26. şekil: Hathor akşam vakti batı dağına ve yeşil çalılıklara giriyor

arasına çıktığı söylenir. Bununla birlikte aynı süreç her sabah gerçekleşiyor da olabilir. Zira günlük ve evrensel süreçler her zaman paraleldir. Güneşin kadim veya günlük doğumu gökyüzündeki veya karadaki bir okyanusta mavi bir nilüfer çiçeğinden gerçekleşiyor gibi tasvir edildiğinde bile ona “Meht-ueret”in çocuğu denebilir. Sel baskınlarının her yıl belli tarihlerde olması Meht-ueret’i hasat zamanıyla da ilişkili hale getirmiştir. Benzer bir şekilde bu kozmik ineğe özellikle dünyanın yaratılışında yeni doğmuş güneş tanrısının ebesi ve koruyucusu olarak Ahet, Ahit, Ahat veya Ehat, Ehet denilmekteydi.

İnek şeklindeki Hat-hor gökyüzünün tanrıçası olarak Asyalı Gökyüzü Kraliçesi’nin pek çok işlevini üstlenip daha sonradan kadınların özel patroniçesi ve aşk, güzellik, neşe, müzik ve süs ilahı haline gelmiştir. Bu durum, Samilerin Astarte’sinin kimi zaman savaşın hanımefendisi olmasına tümüyle benzemektedir. Gördüğümüz gibi kocası genellikle gökyüzünün erkek hükümdarı Horus’tur.

27. şekil: Kutsal ineğin boynuzları arasında güneş tanrısı

Bu tanrıça çoğalarak özellikle her çocuğun doğumunda kehanette bulunan “yedi Hat-horlar” grubuna dönüşmüştür. Bu yedi yazgının bazı diğer topluluklar arasında, insan kaderinin burcu (özellikle talihsiz olanlar) ve

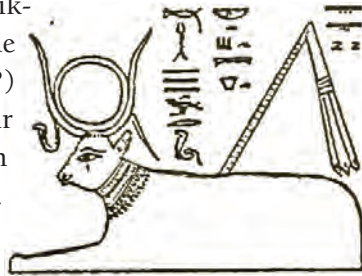

28. şekil: Ölümler kutsal ağacının arkasında Hat-hor ile buluşuyorlar

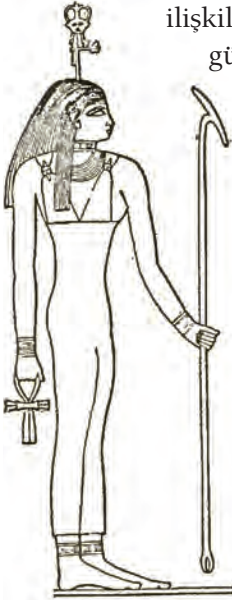
hasadın habercisi Ülker takımyıldızı olduğu düşüncesi, yedi Hat-hor ineklerine boğasıyla birlikte rastladığımızda doğrulanmıştır. Zira Ülker, Taurus takımyıldızının içindedir. Bu burçlarla ilgili işaret Mısırlılara ait olmadığı için tarif ettiğimiz takımyıldızlarının birleşimi muhtemelen Asya'dan ödünç alınmıştır. Ancak Mısırlılar Yeni Krallık döneminde bunun ne ifade ettiğini anlayamamışlardır. Mısır şehirlerinde yedi Hat-hor'un ayrı şekillerinin yerini belirlemek için çok uğraşmıştır.

Erken bir zamanda Hat-hor farklı farklı diğer tanrıçalara benzetilmiştir. Diospolis Parva şehrinin dişil ilahına ait Bat (?) ismi, benzer bir sembol veya Hat-hor'un kafasında somutlaşan bir tanesiyle yazılıdır. Daha sonraları bu sembol yüce tanrıça Hat-hor'un kendisiyle özdeşleştirilecek ve özellikle neşe saçan tanrıçanın festivallerinde kullanıldığı için bir *sistrum*, yani kut-sal bir çingirak olarak izah edilecektir.

Gökyüzünün Hat-hor'un da üstlenmiş olabileceği dışı formundaki temsili başta yereldir; ancak daha sonraki zamanlarda sıklıkla güneşle ilişkilendirilen pek çok tanrıçayla özdeşleşmesine sebep olmuştur. Bu ilahlar arasında İsis (kimi zaman kardeşi ve rakibi Neftis'le), Theban, Mut ve öfkeli Tefenet vardır. Zira gökyüzünün gece hali özellikle, ismine uygun olarak, genellikle Abis tanrısı Nuun'un (veya Nün?) gökyüzündeki muadili, başka bir deyişle yeraltındaki okyanusun devamını oluşturan semavi su olarak anlaşılan Nut ile kişileştirilmekteydi. Nut'un, Nuun'un eşi olduğunu umabiliriz; ancak Nut onunla bu şekilde nadiren

29. şekil: Gökyüzünün ve iki ülkenin (yani Mısır'ın) hanımefendisi Meht-Ueret.

30. şekil: Diospolis
Parvalı Tanrıça

ilişkilendirilmekteydi. Bunun yerine her sabah güneşi birlikte meydana getirdiği yeryüzü tanrısının eşidir. Benzer bir şekilde “tanrıları dünyaya getiren” sıfatıyla (yani bütün kutsal bedenleri) bütün hayatın veya en azından insanlığa geçişi şekillendiren genç nesil tanrıların anasıdır. Bu konuya daha sonra geleceğiz. Nut genellikle, yıldızlarla kaplı karanlık bir kadın olarak sırtüstü yatmış, yeryüzüne tanrısına doğru eğilirken tasvir edilir (bkz. 33, 35, 38 ve 39. şekiller). Özellikle tabutların üzerindeki cenaze tasvirlerinde, ölü ruhları yıldızlarla süslü bağrına, kollarına ve kanatlarına alırken gösterilir. Karanlık derinliğin muadili olarak gökkubbenin daima baş aşağı asılı olduğu veya gece vakti gökyüzünün gündüz halinin parlaklığıyla yer değiştirmek için gökkubbenin sularlardan yükseldiği yer olan yeraltı dünyasının göğü olarak da ifade edilir. Bu yüzden yıldızların anası Nut, içinde saklandığı veya dalları onun uzuvlarından meydana gelen gösterişli kutsal ağaçla bir bütündür. Bununla birlikte gündüz vakti her zaman açıkça gökyüzünde ayırt edilemez ve dolayısıyla gökkubbeyle özdeşleştirilen tüm tanrıçalar, özellikle Batı’nın ve ölümlerin ilahıyla ilgili olağan işleviyle Hat-hor, gökyüzünün gece halinde yer bulabilir.

Nut’un güneş tanrısını (ve ayı) meydana getirdiği eşi, genellikle sırtına veya yanına yaslanarak dinlenen ve vücudundan fışkıran bitkilerle bir erkek olarak tasvir edilen yeryüzü tanrısı Keb’tir. Ayakta dik dururken tasvir edildiği kimi zamanlarda kafasını süsleyen kaz, yalnızca adının bir kısaltmasını oluşturan hiyerogliftir. Ancak çok geçmeden teologlar bunu yeryüzü tanrısının koca bir erkek kaz, güneş yumurtasını yumurtlayan “Büyük Cackler” olduğu şeklinde yorumlayarak yanlış bir sonuca vardılar. Ayrıca özel yaratıkları olan yılınların efendisi olduğun-

dan Keb'in bir yılan kafası da vardır veya kafasında sıklıkla adlandırıldığı gibi "Mısır'ın ve-
liahtı"nın karmaşık tacı vardır.

Her halükârda aslında Keb yal-

nızca, evrensel işlevi olmayan yerel bir

tanrıydı (belki de Heliopolis civarında). Zira daha eski bir gele-
nekte Aker veya Akeru denen başka bir yeryüzü tanrısı vardı.
Bu ilah, bir vücutta zıt tarafa bakan iki elli, çift kafalı bir aslan

32. şekil:
Gökyüzünün
gündüz vakti
sembolleriyile
Nut

biçiminde tasvir edilir. Güneş, akşamları batıdaki
çöl dağlarına girdiğinde bir ağzından yutulurken,
sabahları diğerinden çıkarak doğar. Böylelikle gü-
neş tanrısı, gece vakti Aker'in vücutundan yani yer-
yüzünden geçmiş olur. Daha sonraki teologlar daha
eski olan tanrıyı yeryüzünün daha aşağı bölgeleri-
nin temsilcisi haline getirerek ve onu siyah tasvir
ederek Aker'in gereksiz varlığını halefi Keb'inkiler-
le uzlaştırmaya çalıştılar. Böylece Keb bir koruyucu
olarak Aker'in yerini aldı. Bu şekilde bazı âlimler
aslında Aker'i yerin derinlerinde yatan şeytani ej-
derha 'Apop ile karıştırabildiler. Bunun yanı sıra
daha sonraki bazı sanatçılar ve teologlar, Aker'in

mürekkep figürünü sırtlarını birbirlerine dönmüş ve güneşin
aralarında doğduğu iki dağı taşıyan iki aslana ayırdılar. Sonra-
sında bazı yorumcular bu gizemli aslanlara "sabah" veya "dün"
adını verirken diğer başka yorumcular da bunları "iki kutsal as-
lan" Şu ve Tefenet'le karıştırdılar ve buna uygun şekilde onları
çalılıkların içinde oturur veya gökyüzünü destekleyici vaziyette
tasvir ettiler (bkz. 37. şekil).

Mısırlılara göre sonraki iki tanrı,
Şu ve Tefenet, daha çok yeryüzü ve
okyanusu gökyüzünden ayı-
ran uhrevi aralıktı. Bu iş-
lev, genellikle gökyüzünü
iki yana uzanmış elleriyle

31. şekil: Ölüyü alırken Nut

33. şekil: Bitki örtüsünün
taşıyıcısı Keb.

34. şekil:
Hiyeroglif
sembolüyle
Keb

yukarı kaldıran veya gökyüzünün sütunlarından birisini tutan bir erkek biçiminde tasvir edilen Şu'da özellikle belirgindir. Şu, gökyüzünün ve güneşin desteği sıfatıyla kafasında güneş diskiyle resmedilebilir veya bir güneş tanrısı olarak muamele bile görebilir. İster güneş tanrısının bir oğlu olsun (en yaygın kabul edilen görüşte olduğu gibi) ister birçok tanrının kökeninden geliyor olsun, güneşten önce gelen teolojik bir problemli. Erken bir tarihte Şu, benzer bir şekilde güneş olarak kabul edilen Heka ile (Büyü veya Büyücü) özdeşleştirilmekteydi. Ancak Şu'nun 71. şekildeki (s. 65) gibi Heh ile (Sonsuz Boşluk) veya Horus'la karıştırılmasının sebebi o kadar açık değildir.

Evrensel işlevini gösteren resimlerde aslana benzer şekillerden kaçınıldığını görmekteyiz. Halbuki bu şekil açıkça Şu'nun yerel tapınağına Leontopolis denmesine sebep olacak kadar özgündü. Daha sonraki zamanlarda insan formundaki birkaç başka ilahla da özdeşleştirildi. Sözgelimi, nadiren de olsa ayla ilişkilendirilen Teb'li tanrı Khôns veya daha sık olarak This'in savaşçısı An-hôret.

Dişi aslan Tefênet'in hangi şekilde Şu ile onun ikiz kardeşi ve karısı olarak ilişkili hale getirildiği ve bu sayede bir gökyüzü tanrıçasının işlevlerini kazandığı belirsizdir. Muhtemelen hiçbir zaman insan özellikleriyle değişmediği aslan formu veya bu iki tanrının yalnızca yerel ilahlar oldukları zamanlardaki tesadüfi komşulukları bu duruma bir açıklık getirebilir. Modern dönemlerde Tefênet'in yağmur bulutlarıyla veya çile ilişkilendirilmesi oldukça temelsizdir. Tefênet'in ve Şu'nun daha sonradan bitkilerin büyümesine sebep olduğu söyleniyorsa bu, Mısır'da kaynağı nadiren gökyüzü olan sulamadan ziyade diğer kutsal işlevlere işaret eder. Mısır metinlerinde Tefênet'ten kızgın ate-

35. şekil: Bir yılan biçimindeki
Keb ve Nut

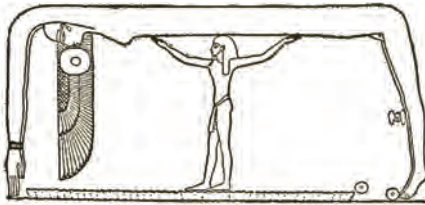
36. şekil: Keb Aker'i izleyip onu sola doğru uzatıyor

şi gönderen olarak (yani güneş olarak) sıklıkla bahsedilmekte olup güneş tanrısının gerçek kızı veya gözü ya da kafasının üzerindeki disk biçiminde tasvir edilmektedir. Benzer bir şekilde resimlerde her zaman güneşle ilişkili bir şekilde gösterilmektedir. Tefēnet, Şu'nun dişi bir muadili olarak İsis gibi gökyüzü tanrıçalarıyla özdeşleştirilebilir. Bundan dolayı bazı yerlerde ona ayın annesi denilmektedir. Ayrıca gökyüzünün (başka bir deyişle Nut'un) annesi olarak veya tam tersine gökyüzünün (yani Nut'un veya Hat-hör'un) kızı olarak da adlandırılmaktadır. Tefēnet ve erkek kardeşi Şu benzer şekilde "iki aslan" olarak adlandırılır (37. şekildeki açıklamayla kıyaslayın). Oldukça erken bir dönemde gelişen şeytani Set'in gök gürültüsü ve bulutların tanrısı olduğu fikri ilerleyen sayfalarda ele alınacaktır.

37. şekil: Aker'in Şu ve Tefēnet'e benzetilen bozulmuş tasviri

Su unsuruna dönecek olursak, ilk olarak onun en yakın temsili, Nil tanrısı Hapi'den bahsetmemiz gerekiyor. Hapi beline bir balıkçı kemeri takan ve kafasında suda yaşayan bitkileri taşıyan epey koyu mavi veya yeşil renkli bir insan figürüyle tasvir edilmektedir.

38. şekil: Şu okyanusun (?) üzerinde durarak Nut'u, gökyüzünü tutuyor. Güneşin temsil edildiği dört aşama

Şairler tarafından övgülere boğulmasına rağmen kendisine çok fazla tapınılmamaktadır. Bu varlık, ilk Mısır teolojisinin tanrıların evrensel özellikleri üzerinde

durmadığının bir diğer kanıtıdır. En eski dönemlerde Nil Nehri'nin kaynağının, Asvan çağlayanı arasında Mısır sınırı üzerinde olduğuna inanılmaktaydı. Bu kaynak yeraltı dünyası veya abisten veya kimi zaman iki farklı kaynaktan doğarak iki nehre ayrılmaktaydı. Bunlardan bir tanesi Mısır boyunca kuzeye doğru akarken diğeri Nübye

39. şekil: Şu-Heka ve dört sütun gökyüzü ile yeryüzünü birbirinden ayırırken

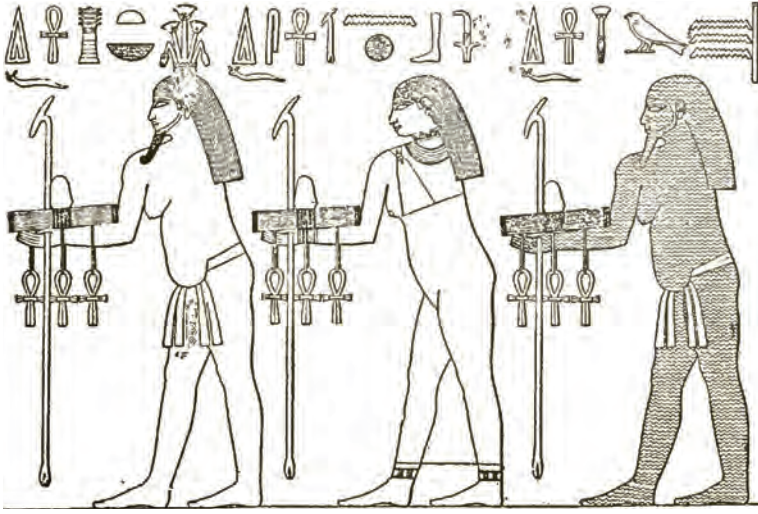
üzerinden güneye doğru bir istikamet izliyordu. Dört nehrin dört ana yöne doğru akmasıyla ilgili bu Asya geleneği, Mısır düşüncesine Nil Nehri'nin Elefantin'deki en derin kaynaklarının bunlardan dördüncüsü olduğu hakkında iz bırakmıştır. Dolaşısıyla hayat verici su, Satet ve benzerleri gibi şelale tanrıcaları tarafından oluşturulan dört kaptan akmaktadır. Zira Osiris mitine göre Nil Nehri'nin kaynağı ve yükselişi hakkındaki mitolojik açıklamalarda Osiris'in Nil'le özdeş görülmeye başlandığına rastlamaktayız.

İki su tanrıçası Mu(u)t (veya Mui) ve Nekhbet, Nil Nehri'yle ilişkilidirler. Mu(u)t her ne kadar genellikle az bir öneme sahip olsa da en erken dönemlerde adıyla uyumlu bir şekilde (*Sulu, Su taşkını*) bazen evrenin ana maddesi ve her şeyin anası olan “nem” olarak kabul edilirdi. Abis'in girişinde durduğu söylenen Nekhbet, bu şehrin akbaba tanrıçasıyla doğrudan benzerliği olmasa da Yukarı Mısır'ın tarihöncesi merkeziyle açıkça bağlantılıdır. İlk teolojiye göre Nil'in Mısır güzergâhının, biraz daha geç tarihlerde inanıldığı gibi İlk Büyük Çağlayan yerine bu merkezde başlayıp başlamadığı tartışmalıdır. Hapi'nin iki karısı da kimi zaman onun gibi şişman tasvir edilirler.

40. şekil:
Tefēnet

Kimi zaman “Okyanus” (tam olarak Yüce Yeşil) da bereket getirirmişçesine Nil gibi çok şişman tasvir edilir ve aynı şekilde bir zamanlar eşi Mu(u)t veya Mu(i)t'tur. Bununla birlikte genellikle abis tanrı-

41. şekil: Nil, Karısı Nekhbet ve Okyanus

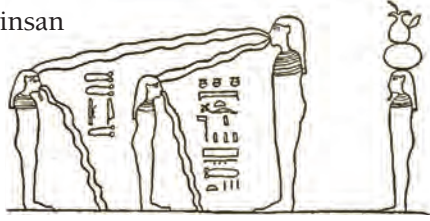
sı Nuu (veya Nün) ile özdeşleştirilir. Aslında ikincisi yalnızca siyah, yeraltının derinlerine akan ve güneyde başka bir deyişle Nil'in kaynağında kendisine erişilebilen akıl sır erdirilemez suyu temsil etmez; bunun yanı sıra bu suların, tamamen kuşatıcı okyanus olarak dünyanın etrafını saran uzantısını da temsil eder. Okyanusun dipleri karanlıkta ve sonsuz uzayda kaybolarak yeraltı sularına dönüş yolu olur. Bu çok derin denizler bütün ilahların meydana geldiği kadim maddeyi temsil eder. Böylece bunların kişileştirmesi olan Nuu "gökyüzü ve yeryüzü henüz mevcut değilken" var olan en yaşlı ve en bilge tanrı diye bilinir. Nuu bütün sırların sahibi, tüm tanrıların ve dünyanın babasıdır. Evrenin doğuşuyla ilgili bu düşünce, güneşin günlük batışı ve okyanustan tekrar doğuşuyla benzerlik taşır.

42. şekil:
Öküz Kafalı
Nuu

Mısır'da okyanusun temsili Nil'di. Bu nedenle Nil genellikle Nuu ile özdeşleştirilmekteydi. Bir süre sonra daha mistik düşünceler yeraltı sularının kaynağı olarak Osiris'i Nuu ile özdeşleştirdi ve böylece onu okyanusla bağlantılı hale getirdiler. Daha sonra Ptah (Tatunen) da kuvvetle muhtemel Osiris'le özdeşleştirilmesinden sonra abisle doğrudan eşit kabul edildi.

Nuu geleneksel olarak insan şeklinde tasvir edilir. Ancak nadiren de olsa bir kurbağa kafasıyla ve bir kez de öküz kafasıyla temsil edildiği olmuştur. Kafasında iki deve kuşu tüyüyle tasvir edildiğinde bilge Ptah-Tatunen ile daha sonraki özdeşliği ima edilmektedir. Bahsetmeye değer bir mitolojik resim “Nuu’yu mistik tanrılarının babası” olarak tasvir etmektedir. Nu u bu resimde bütün suların iki veya dört kaynağını ağzından fışkırtırken diğer iki tanrı, muhtemelen güney ve kuzey Nil, bu suları alıp tekrardan tükürmektedir. Daire haline gelmiş insan formundaki okyanus için 46. şekle bakabilirsiniz.

43. şekil: Gizemli tanrılarının babası Nu u pınarını “gizemli iki tanrıya” gönderiyor

Bu ilişki, bu kozmik yapının ve dört unsurunun asıl parçalarının dizilimi meselesi, genel kabul görecektir. Başlangıçta dünyanın yaratılış miti birkaç yerel varyantta var olmuş olabilir. Bununla birlikte okyanus derinliğini temsil eden Nu u’nun asıl unsur olması en eski teologların ilk uzlaşmalarından biriydi ve sonraki adımın güneşin yaratılmasıyla ilgili olması evrenin kökeniyle ilgili süreçte en önemli aşamaydı. Yeni Krallık döneminde yaratılıştan önce dünyanın durumuyla ilgili kurgular dört çift tanrı (bir ogdoad) tarafından bu kaotik durumu sembolize etti. Erkekler su mahlûkları olarak kurbağaların başlarıyla temsil edilirken kadınlar vılan başlarıyla temsil edilmektedir. İsimleri şöyleydi: Derin

44. şekil: Kadim ogdoad tanrılarının iki üyesi

güçler olan Nu u ve Nut; Heh(u) ve Hehet (veya Hehut, *Sonsuz Boşluk*); Kek(u) (veya Kekui) ve Keket (veya Kekut, *Karanlık*); Ni(u) ve Nit (*Rutubetli Hava*). Sayılarından dolayı güneş tanrısının bu sekiz anne babası veya atası Orta Mısır’da Khmun(u) (*Sekizin Şehri*) ile ilişkilendirildi ve bazı

45. şekil: Heh ve Hehet genç güneşi (Khepri olarak) doğu ufğunun üzerine kaldırıyorlar

din adamları bunları yaratılışın başlangıcı olarak kabul etti.

Gerçekte, az önce izah edilen öğretiyeye göre yalnızca ilk çift yani Nuu ve Nut, güneş tanrısının ebeveynleriydi. Ancak ogdoad tanrılarının evrensel özellikleri, bebek güneşi her sabah kaldırarak Şu'nun ve Tefênet'in görevini yaparken Heh ve Hehet'i temsil eden 45. şekildeki gibi kolayca güneşin günlük doğumuna aktarıldı. Bununla birlikte ogdoad

tanrılarından Nut'un, her gün güneşi doğuran göksel tanrıça Nut'la aynı ilah olup olmadığı veya onun yalnızca kadim gökyüzü ya da sadece suyla ilgili kaosun bir görünüşü olup olmadığı hakkında belirsizlik var gibi gözükmektedir. Ancak şahsiyetleri muhtemelen özdeşti. Öyleyse Nut'un sel veya eski su tanrıçası olarak kabul edildiği teoriye göre güneş tanrısını meydana getiren, tanrılarının babası Mu(u)t veya Mu(i)t, Nuu idi. Günlük bir hadise olarak bu yaratma eylemi bir defasında, dairesel konumuyla düz bir şekilde yatarken resmedilen (bkz. 46. şekil) yeryüzü tanrısından kendisini ayırt ediyor gözükken Nut'u, okyanus üzerinde uzanan gökyüzü olarak temsil etmektedir.

Sonraki dönemlerde Mısırlılar güneşi batıdan doğuya geçen bu erkek figürün ne olduğunu anlamamış gibi gözükmektedir ve aynı durum göğün üstünü ve altını erkek özelliğiyle örtüşmeyen kişilikler olarak temsil etmek amacıyla yapılmış Philae tapınağındaki bu figüre çok benzer temsil için de geçerlidir. Kısa sürede bu inanç güncel hale gelmiştir: Tüm evrensel güçlerin

en yücesi güneş, onun müsebbibi veya onu şekillendiren abisten tamamen kendi başına çıkmıştır ve sonra gökyüzüyle yeryüzü arasındaki hava-

46. şekil: Gökyüzü tanrıçasının kocasının olağandışı bir temsili

yı (Şu ve Tefênet) yaratmıştır. Daha sonra gökyüzü ve yer-yüzü (Keb ve Nut) kendilerini meydana getirmişlerdir. Osiris sıfatıyla yeni güneş de dahil yaratılışın devamını bu tanrılar meydana getirmiştir veya güneş tanrısı tanrıları yaratmaya devam edip nihayetinde gözünden veya başka bir şekilde insanları meydana getirmiştir. Bu, Heliopolis'e ait

47. şekil: Çifte formda gökyüzü tanrıçası ve onun eşi

eski bir yaratılış öğretisidir. Heliopolis dokuzlusunun düzenlenmesini yansıtmaktadır. Dolayısıyla ogdoad öğretisinde havanın güneşten üstün olduğunu; gökyüzünü (Nut) ve yaratılışta güneşin doğduğu yer olan abisini (Nuu) (ki aslında her gün de buradan doğmaktadır) birbirinden ayırdığıyla ilgili farklı bir inanca dayandığı anlamını çıkarabiliriz. Heliopolis öğretisinde güneşin Atum-Ra ve Osiris olarak bu çifte ortaya çıkışı ve Şu'nun dünyanın başlıca iki esas parçasını ayırıcı kadim bir görevi olması, güneş tanrısının yaratılışta daha sonradan yer almasıyla ilgili varyantın mevcut olduğunu yeniden düşünmemize sebep olmaktadır. Benzer bir şekilde bazı metinlerde,

48. şekil: Nilüfer çiçeğinin içinde genç güneş

okyanusta veya okyanusu simgeleyen mavi nilüfer çiçeğinin içinde geliştikten sonra güneş tanrısının doğruca kutsal ineğin sırtına (bkz. 27. şekil, s. 41) tırmandığını ve böylece gökyüzünün, havanın ve diğer unsurların ve ayrıca yeryüzünün kendisinden önce var olduğunun ima edildiğini okumaktayız.

Dünyanın abisten yaratılışıyla ilgili hikâyenin eski bir varyantı Elefantin'in koç başlı tanrısı Khnûm(u) ve onun kurbağa başlı karısını "yaratılışın başlangıcında yer alan insanları ve tanrıları yaratan ilk tanrılar" konumuna getiren gelenekte korunmuş gibi gözükmektedir. Bunun altında ya-

tan düşünce okyanus dahil bütün suların kaynağını, İlk Büyük Çağlayan kayaları arasındaki Nil'in mitolojik kaynağında bulma çabasıdır. Dolayısıyla “asıl tanrı” olarak Khnûm yalnızca, Nuû'nun yerel bir varyantıymış gibi muamele görmektedir. Kadim Krallık'ta bile Khnûm ve Heqet, Osiris mitinin yaygınlaşması için Abidos'a nakledilmiştir. Burada Osiris'in mezarı olmasının yanında hayat pınarı, abisin girişi ve kaynağı vb. de bulunmaktadır.

Khnûm ve Heqet “Abidos'un beşiğine (kelimesi kelimesine *doğum yerine, meskhenet*) yerleştirildikten sonra Büyük Çağlayan bölgesinin tanrıları olarak bu tanrıların asıl anlamlarını daha ne kadar doğru bir şekilde korudukları belli değildir. Her halükârda daha sonraki teolojik anlayışta Khnûm'un derin doğası onun yaratıcılığı hakkındaki geleneğin, “çömlek gibi şekillendirmek” anlamındaki köküyle (*khonem*) etimolojik bir izah yapılmaya çalışıldığında artık yer bulmamıştır. Böylece artık Khnûm, bir zamanlar çömlek çarkının üzerinde tanrılardan hayvanlara tüm varlıkları meydana getiren ve halen gökyüzünde çocuğun doğumundan önce, anlaşıldığı kadarıyla yaratma sırasında, yeni doğan her çocuğun veya en azından onun “çiftinin” şeklini belirleyen “çömlekçi tanrı” haline gelmiştir. Bu gelişmeye uygun olarak Khnûm'un sonraki eşi Heqet doğum tanrıçası haline gelmiştir.

49. şekil: Khnûm çocukları meydana getiriyor ve Heqet de onları canlandırıyor

Böylelikle Heqet bazen, “Beşiğin Tanrıçası” (veya daha doğrusu *Doğum Koltuğunun Tanrıçası*) olarak bilinen tanrıça Meskhenet’le

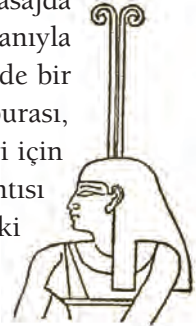
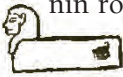
benzerlik gösterir. Meskhenet, yer-

yüzündeki doğumların yanı sıra Osiris’le yeni bir hayat için ölülerin yeniden doğmalarını da idare eden bir ilahdır. Sembol olarak kafasında kıvrımlı iki böcek antenine benzeyen bir süsü bulunmaktadır.

Aynı zamanda bir veya iki tane tuğlayla da sembolize edilebilir. Burada, Mısır'dan Çıkış'ta tarif edildiği gibi Mısır kadınının üzerinde çocuk doğurduğu tuğlalara gönderme yapılmaktadır. Güneşin ve Osiris'in dört farklı Meskhenet'i ya da doğum tanrıçası vardır. Bu, farklı yorumları da beraberinde getiren bir sembolizmdir. Meskhenet adı "tesadüf, olay, kehanet" olarak izah edilebilir. Başka bir deyişle kehanetlerin rast gelmesi doğuma eşlik edip bu suretle kaderi tayin ettikçe bu ilahe, kader tanrıçası haline gelmiştir. Bu etimolojik izahın özgün olması ve doğum tanrıçasının işlevinin yalnızca buradan geliyor olması mümkündür. İlerleyen sayfalarda göreceğimiz üzere Renenutet de doğum ve eğitimle ilişkilidir.

Sıradan insanlar için erkek bir öz, Shay (*kader*) Yeni Krallık döneminde doğum tanrıçasının erkek bir muadili ve refakatçisi olarak ortaya çıkmaktadır. Shay, insan şeklinde tasvir edilir ve sonradan Greklerin Agathodaimon'uyla özdeşleştirilmiştir. Kimi zaman insan kafalı bir yılan şeklini alır.

Evrensel ilahlar arasında görünüşe göre aslen yıldızlarla ilgili bir varlık olarak "yazı tanrıçası" veya kader tanrıçası Sekha(u)it'i (veya muhtemelen Sekha(u)tet) de hesaba katabiliriz. Oldukça ilginç bir ilah olan Sekha(u)it, kalemıyla tüm dünyanın rotasını yönlendirmektedir. Ona "kitapların ilahi yerinden önce var olan", başka bir deyişle "tanrıların kitaplık görevlisi" denmektedir. Bir pasajda "güneyin kütüphanesinden önce var olan" unvanıyla anılmaktadır. Burasıyla eski Nekhbet merkezinde bir yerleşim yeri işaret ediliyor veya daha ziyade burası, dünyanın derinliklerindeki, yani güneydeki, evi için bir ipucu olabilir. Gökyüzünün altıyla bağlantısı semavi doğası işaret edilerek baş aşağı duran iki boynuzla gösterilmekteyken, makamı, bir din adamı kostümü (yani leopar derisi), kalem ve hokka (veya omzundan aşağı sarkan birbirine bağlı iki hokka) ile sembolize edilmektedir.

50. şekil:
Meskhenet

Boynuzlar arasındaki yıldız bu doğaya işaret etmektedir; ancak bütün yıldızların beş ışıklı çizildiği resim geleneğine zıt bir şekilde bu özel yıldız yedi ışıklıdır. Bu, henüz anlamadığımız veya Asya'dan gelmiş olması muhtemel bir sembolizmin özenli bir göstergesidir. Bir kader tanrıçası olarak Sekhait, kozmik ağacın dibinde, başka bir deyişle gökyüzünün en derinliklerinde (güney) veya gökyüzünün yukarısı ve aşağısının buluştuğu noktada oturur. Burada, ağacın veya yapraklarının üstünde yalnızca yaşam süresi gibi (en azından krallar için) bütün gelecek hadiseleri yazmaz; aynı zamanda gelecek nesillerin bilmesi için büyük olayları da kayda geçirir. Zira gelmiş ve gelecek olan her şey daha önce gördüğümüz üzere yıldızlarda yazılıdır. Dolayısıyla o kimi zaman Heliopolis'in kutsal *Persea*'sına yerleştirilir. Aynı zamanda gökyüzü, İsis gibi, gündüzleri gökkubbe veya Neftis gibi gökyüzünün daha uzak ve daha az bilinen bir simgesiyle özdeşleştirilir. Ancak tahmin edebileceğimiz üzere Nut'la özdeşleştirilmez. Nispeten erken bir tarihte sıradan halk bütün bu sembolizmin değerini kaybederek Sekha(u)it'e Sefkhet 'Abui (Boynuzlarından [başka bir deyişle kafasından] Vazgeçen) gibi anlamsız bir isim vermiştir.

Her ne kadar Mısırlı din adamlarının çok iyi astronomlar oldukları iddia edilse de Mısır inancında gezegenler (*asla dinlenmeyen yıldızlar*) Babil'de sahip oldukları gibi bir değere sahip olmamıştır. Hiçbir yerde özel bir put olmamışlardır ve bunlardan üçü (veya aslında dördü) gökyüzünün hükümdarı sıfatıyla aynı tanrının, yani Horus'un tezahürü olarak adlandırılıyorsa erken dönemlerde bunların birbirinden ayrılmasına çok fazla özen gösterilip gösterilmediği

51. şekil: Sekhait, Thout ve Atum kralı içine yerleştirerek bir kralın ismini kutsal ağacın üzerine yazıyorlar

52. şekil: Roma döneminden bir resimde Satürn gezegeni

oldukça şüphelidir. Sabahyıldızının (muhtemelen bir zamanlar akşam yıldızından farklı olan) her zaman gezegenlerin en önemli olduğuna şüphe yoktur. “Yükselen Tanrı” (Nuter Dua) olarak isimlendirilen bu yıldız erkek olarak kabul ediliyordu. Gizli güneş tanrısının geceye ait temsili olarak kabul edilerek Osiris’i veya onun ruhunu, Feniks’i (benu, bin) veya Horus Ra olarak yeniden doğan Osiris’i sembolize ediyordu. Akşam güneşine daha sonraları “Osiris’i Taşıyan” veya “Feniks’i Taşıyan” da denmiştir. En eski metinlerde sabahyıldızı ve Orion, gökyüzünün hükümdarları olarak genellikle birbirleriyle kıyaslanmaktadır. Açık bir şekilde dişi bir öz olarak görülen Venüs-İsis’e Mısır’da yalnızca en geç dönemlerde rastlamaktayız (Venüs’ün *Gökyüzünün Kraliçesi* olduğu düşüncesinin erkek bir tanrı ‘Athtar veya *Lucifer* gibi daha eski bir yoruma önceden ağır bastığı, Asya’da yaygın olan bir düşüncedir). Daha erken dönemlerde Sothis’in ve Venüs’ün güneş tanrısının kızı ve eşine benzerliğinin yanı sıra Osiris-Horus’un annesine benzerliği de belirsizdir ve bu benzerlik yalnızca muğlak bir şekilde gerçekleşmiş olabilir. Diğer gezegenlerin önemi ise daha azdır. Jüpiter’in ismi daha sonraları “Horus, Sırları İfşa Eden” (*Up-she-tau*) şeklinde yanlış okunmuştur. Doğrusu Upesh (*Parlak Yıldız*) veya “Parlak Horus” ve ayrıca “Güneyin Yıldızı” şeklindeydi. Satürn “Boğa Horus”, Mars ise “Kızıl Horus” veya “Ufkun Horus’u” (*Har-akhti*) idi. Sebg(u)-Merkür’ün bilge Thout ile hiçbir şekilde bağlantılı olmaması Asyalı ve Avrupalı benzerlerinden beklentimizden dolayı kısmen şaşırtıcıdır. Aslında kimi zaman bu yıldız şeytani tanrı Set’e ithaf edilir.

Sabitlenmiş yıldızların hepsi ya tanrıdır ya da “ruh”tur ve “hiçbir zaman kaybolmayana”, yani yıl boyunca kuzeyde görünen yıldızlara özel bir kutsallık atfedilir. Bu yıldızların güneş

53. şekil: Sothis-Sirius

54. şekil: Sothis
("İsis" namılı)

tanrısının hizmetkârı olmak gibi bir işlevleri de vardır. Hizmetinde silah taşırlar ve kurye olarak görevlerini yaparlar. "Nut'un çocukları", kutsal çiçekleri ve çeşitli bitki tarlalarını düşündüler ve bu alanların da kutsal ölülerin kaldıkları yerler olduğunu hayal ettiler. Bununla birlikte bu kutsal topraklara "tanrıları meydana getiren, tanrıların her yıl kendi günlerine göre üzerinde büyüdükleri toprak" gibi isimler verdiler. Ancak tanrıların yıldızların biçiminde ve izledikleri yolda vücuda geldiği Mısır inancında, bunlardan yalnızca en fazla dikkat çekenin önemli bir yeri vardır. İlki köpek yıldızı veya Mısırlıların Sopdet (Grekçesi Σωθις) dediği Sirius'tur. Köpek

yıldızı sabit yıldızların ve gökyüzünün kraliçesi olduğu için Sothis-Sirius, önceleri Hat-hor veya İsis'le özdeşleştirilmekteydi. Bu nedenle genellikle gökkubbe üzerindeki hâkimiyetini sembolize etmek için bir geminin içine uzanmış bir inek olarak tasvir edilir. İnsan şeklinde resmedildiğinde genellikle onun gibi bir kolunu kaldırarak komşusu Orion'un (ve oğlunun veya erkek kardeşinin ve kocasının veya babasının) refakatçisi olarak gösterilir. Dikkate değer başka bir tasvirde sabah güneşi Horus ile ilişkili (veya daha doğrusu ona karşı) bir şekilde gösterilir ve dolayısıyla gezegenlerin bu önderi ve metinlerden henüz açıklayamadığımız gökyüzünün yöneticisiyle ilginç bir ilişki içerisinde. Dahası aynı resim ok ve yay tuttuğu için onu bir takımyıldızı, okçu bir tanrıça ile harmanlamaktadır. Sabit yıldızların bu en parlak

olanı yılın düzenlenmesinde kullanılır. Bundan dolayı Sothis'e "yıl (yıldız)" denilmektedir ve üç yüz altmış beş günden oluşan ve belirli bir takvim düzenine sokulmamış, bin dört yüz altmış yıllık astronomik döngü "Sothis

55. şekil: Sothis ve Horus-Osiris birleşiyorlar

döngüsü” olarak adlandırılır. Sopdet’in İsis’le özdeşleştirilmesi Osiris mitinde ona önemli bir rol vermektedir.

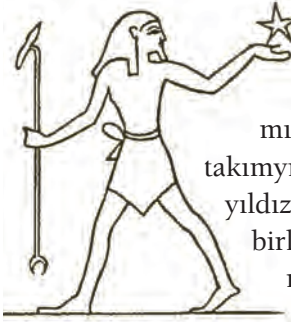
Mısır inancında takımyıldızlar da Babil’de olduğunun aksine, dini düşüncenin temelinde fazla bir yer bulmamış gibi gözükmemektedir. Bunların tasvirleri, Babillilerin takımyıldızlarınınkinden büyük ölçüde farklılaşmaktadır. Dolayısıyla 60. şekilde görülebileceği üzere Mısır Aslanı, aynı isme sahip Babil kümesiyle ilişkili değildir. “Devin” veya “Güçlü Adamın” (*Nakht*) Asya’da “Kahraman, Dev” denen Orion’la hiçbir ortak noktası yoktur. Zodyak’ın Asya’ya özgü on iki simgesi bile Grek dönene

56. şekil: Dendera’dan yıldızlar

mi öncesinde Mısır astronomisinde katıyen bulunmamaktadır. Daha yaygın bilinen mitolojide Pleiades’in boğasına yapılan atıflar veya Virgo mitinde Spica ve Hidra’nın bahsinin geçmesi gibi bunlara yapılan atıflar pek azdır ve henüz MÖ 2000’de ortaya çıkmış gibi gözükmemektedir. Mısırlılar yılı bölümlere ayırmak için Zodyak ile ilgili kademli yıldızlar gibi işaretler yerine gökyüzünde her biri on günlük otuz altı bölüm işaretliyorlardı. Beş artık gün, ayrı ayrı sayılıyordu. Bu yıldızlar kuşağı, köpek yıldızı Sopdet-Sothis yani “yılın hanımefendisi” ile başlamaktadır. Grekoromen dönemlerde Zodyak’a ait işaretler oldukça yaygın hale gelmiş olup epey gelişmiş temsillerde bunların betimlemelerine rastlamaktayız.

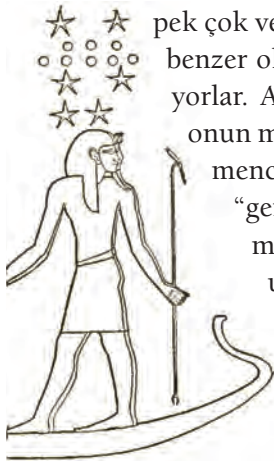
Bütün takımyıldızlarının en olağanüstü ve güzel olanı, “güney bölgesinin önünde süratli, geniş adımlı Orion”, tıpkı Asya mitolojisindeki gibi gökyüzünün kahramanını temsil eder. İlk zamanlar muzaffer güneş tanrısı Horus’la özdeşleştirilir. Bir

57. şekil: Orion'un erken döneme ait bir tasviri

kutu veya küçük bir tekne içindeki babası Osiris (başka bir deyişle Osiris'in dengi Horus'un ölü veya doğmamış formu) ise en çok doğrudan aşağıdaki takımyıldızı, yani Argo gemisi veya onun asıl yıldızı Canopus'la ilişkilendirilir. Bununla birlikte iki tanrı ve onların takımyıldızları sıklıkla aynı ilahın tezahürleri olarak serbestçe yer değiştirebilir. Koşarken arkasına bakan bir adam olarak Orion'un temsil edilmesinin tarihini MÖ

2000'den öncesine kadar takip edebiliyoruz. Çoğunlukla, sağ kolunu kaldırmış biçimde tasvir edilir. Kimi zaman elinde bir yıldız veya hayatı simgeleyen bir hiyeroglif tutuyor olsa da genellikle eli boşdur. Daha sonraları, savaşçı Horus'la ilişkilendirilebilmek için elinde bir mızrak tutarken tasvir edilmeye başlanmıştır. Gördüğümüz üzere Orion genellikle Sothis'in bir refakatçisi olarak ortaya çıkmaktadır. Yeni Krallık döneminde ayrıca, bir yıl miti olarak evrensel bir mitolojinin içinde gelişen iki Orion düşüncesine de rastlamaktayız. Bu semavi ikizler 58. şekilde gösterildiği gibi birleşik veya ayrı bir şekilde gözükür-

58. şekil: Orion Çifti

ler. Mısırlılar, bu düşüncenin evrensel mitolojinin pek çok versiyonunda bulunan Osiris-Set mitleriyle benzer olduğunun farkında değilmiş gibi gözüküyorlar. Aynı şekilde muhtemelen Orion'un (veya onun muadili veya çifti olan Argo? gemisinin dümencisi Canopus) "yüzü geriye dönük" veya "geriye bakan" aşağı dünyanın gemici adamıyla benzerliği daha erken bir tarihte bile unutulmuştur.

Diğer kıdemliler arasında en göze çarpanı Shesmu (Grekçe yazımı Σεσμη) takımyıldızının asıl yıldızı, gecenin son saatlerinin efendisi olarak arada sırada karşımıza çıkan kısmen yaman bir özelli-

ğe sahip eski bir ilah olan on altıncı yıldızdır. Adının işaretlendiği basma bir hiyerogliften hareketle daha sonraki teologlar onun bir yağ baskıcısı ve merhem yapan, “laboratuvarın efendisi” olduğu anlamını çıkarmışlardır. Ancak daha eski

59. şekil: Ölü gemisinin kaptanı

metinler onu daha çok bir kasap veya bir aşçı olarak tarif etmektedir. Shesmu, ya insan şeklinde ya da öküz veya aslan kafasıyla resmedilir. Görünen o ki aslan kafası daha özgündür. Başka bir deyişle Shesmu, benzer bir şekilde muhtemelen aslan başlı olan tanrıça Shesemtet’in refakatçisi gibi gözükmektedir. Bir zamanlar Shesemtet’in mensuplarının onuncu, on birinci, on ikinci ve on üçüncü yıldızlarıyla temsil edildikleri düşünülüyordu. Bu yüzden bir zamanlar Shesemtet kudretli bir ilahı ve gökyüzünün hanımefendisi olarak adlandırılıyordu. Bununla birlikte, piramit çağında bile neredeyse unutulmuştu ve sonrasında tamamen gözden kayboldu. MÖ 2000’de ismi anlamından koparılmış bir şekilde kıdemli yıldızlar listesindeki yerini almıştı.

Yedi yıldızlı Büyükeyi takımyıldızı (*Charles’s Wain*, Amerika’da genellikle Büyük Kepçe olarak adlandırılır) daha sonradan Osiris’in düşmanı, habis tanrı Set-Tifon’la tamamen özdeşleştirilmiştir. Özellikle saygıdeğer “yok edilemez” yıldızların, yani kuzey kutbu yakınlarında gökyüzünün en gözde bölgesinde bütün yıl boyunca gözüken yıldızların mensubu olsa bile gene de eski namıyla, “Öküz Bacağı” veya “Vurucu Sopa” (*Mesekhti*) diye anılan uğursuz bir takımyıldızı.

Kral I. Sethos (*Setkhuy*) tapınağından buraya aktarmış olduğumuz aşağıdaki tasvirle burada bir öküz biçimindeki büyük “Öküz Bacağı” yakınında birkaç takımyıldızı tespit edebiliriz. Bunlar arasında en önemli olanı tuhaf tanrıça Epet’tir. Üst kısmı insan alt kısmı aslan olan dişi bir suaygırı olarak tasvir edilir. Sırtında bir timsah taşır (daha sonra bazen pençelerinde taşır) ve bu ilişki, bir timsah kafası ve kuyruğunu veya yalnızca kuyru-

60. şekil: Öküz bacağının etrafındaki takımyıldızları

ğu kazanmasını sağlamıştır. Bir aslan veya insan formundaki kutsal bir tanrıça kafası şekline de bürünebilmektedir. Böylelikle semavi doğasını göstermektedir. Bir dönem kendisine çok yaygın bir

biçimde tapınılmış olmalı. Epiphi onun kutsal ayıydı ve buna uygun olarak Uêret veya sonradan T-uêret (Grekçe *Θορηπις*) yani “Yüce Olan” namını almıştı. Epet, aslında basit bir yerel tanrıymış gibi gözükmemektedir; ancak Yeni Krallık dönemi öncesinde 60. şekilde gördüğümüz gibi şeytani “Öküz Bacağı”nın koruyucusu olarak Çoban takımyıldızıyla özdeşleştirilmekteydi. Korkunç görünümüne rağmen gerçekte hayırsever ve “uğurların hanımefendisidir”. Hastalığa karşı koruma sağlar ve çocuk doğumunda en üst seviyede yardımcı olur. Yalnızca güneşin her sabahki doğumunda ortaya çıkmaz; oldukça tuhaf bir şekilde akşamları güneşin batışında da ortaya çıkar. Bu yüzden ona daha sonraları “Güneşi Taşıyan” denmiştir ve böylelikle Nut’la özdeşleştirilir veya Hat-hor-İsis kafasına sahiptir.

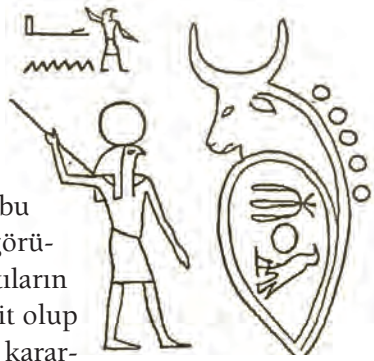
Kutup yıldızlarının bu temsilde ayrıca, tehlikeli yedi yıldız grubunun diğer koruyucuları olarak Nübye’li Tanrıça Selket’i ve “Horus’un dört oğlunu” keşfetme girişimini görmekteyiz. Aynı şekilde bu temsilde omuzlarının arkasında bir asa taşıyan ve yüce taşıyıcının bir diğer koruyucusu olarak yıldızlaştırılmış ‘An, ‘Anen namılı bir tanrıya rastlamaktayız. Dolayısıyla bu tanrı bazen, gökyüzünün kuzeyindeki canavarla savaşan Horus’un bir tezahürü haline bile gelmektedir.

Bu tasvirde; tuhaf, çirkin yılan boğan cüce (veya dev) Bês’i de değerlendir-

61. şekil: Daha sonraki üç haliyle Epet (sonuncusu gökyüzünün kraliçesi olarak)

memiz mümkündür. Epet gibi Bês de erken bir dönemde yıldızların arasına yerleştirilmiştir. Kedigiller familyasından bazı vahşi hayvanların kulaklarına, yelesine ve kuyruğuna sahiptir; bu durum adının kaynağıymış gibi görünür. Ancak sanatçılar bu ayrıntıların tamamen sökülebilir bir deriye ait olup olmadığı konusunda genellikle kararsızdır. Yıldızlara ait mitolojide Bês, klasik dünyanın yılan boğan Ophiuchos

62. şekil: Öküz Bacaklı ile savaşılan 'An-Horus

(veya Yılandı takımıyıldızı) takımıyıldızının muadili olarak ortaya çıkar. Bunun sebebi muhtemelen gökyüzündeki bu klasik yer belirlemenin, her ne kadar Mısırlılar daha sonraları yıldızlara ait hiçbir izaha artık sahip olmasalar da Mısır'dan ödünç alınmış olmasıdır. Tılsımlardaki sayısız Bês tasvirine dayanarak oldukça zengin bir mitolojinin bu tuhaf kişiliğe dahil edilmiş olması gerektiği sonucunu çıkarabiliriz. Ancak bu mitoloji yalnızca sözlü kültür yoluyla geliştiğinden, sözgelimi çiçek sarmak, güzellik ürünleri hazırlamak gibi diğer kadınsı sanatlarla olduğu gibi dansa ve müziğe de bu zevklerin ustası olacak kadar düşkün olduğuyula ilgili hikâyelere göre tahminde bulunmak bizim hayal gücümüze kalmıştır. Neşe dolu bir ilah olarak içmeye de

63. şekil: On ikinci ve on sekizinci hanedanlara ait eski tip Bes örnekleri

düşkündür ve özellikle bir kamışla geniş şişelerden bira çekerken tasvir edilir. Tasvirlerde koruduğu ve bakıcılığını üstlendiği çocukları, en başta yeni doğmuş güneş tanrısını, eğlendirirken gözüktür. Bu, onun bir çocuk doğum koruyucusu olarak niçin Uêret-Êpet'in refakatçisi (kimi zaman kocası) haline geldiğini açıklamaktadır. Bês yalnızca, yılanları boğazlayıp mideye indirmez; aynı zamanda yabandomuzlarını, aslanları ve

64. şekil: Çiçeklerle Bês

antilopları elleriyle yakalamaktadır. Uyurken kullanılan veya kapı üzerine asılan tahtadan yapılmış koltuk kafalığı üzerindeki görüntüsü tehlikeli hayvanları ve kötü ruhları uzak tutar. Roma dönemindeki sağa sola bıçak savururken veya ağır zırhlı bir savaşçı olarak tasvir edilmesi, onun aynı koruyucu işlevini gösteriyor gibi gözükmemektedir. İsmi izi MÖ 1500'e kadar sürülebilir ama Mısır sanatında onu cepheden tasvir etmek oldukça alışılmadık olsa da eksiksiz tasviri tam bir kesinlikle MÖ 2000'den önce bulunmadığı için o, genellikle yabancı bir tanrı olarak düşünülürdü. Bununla birlikte onu "doğudan gelen, doğunun efendisi" olarak tanımlayan veya doğu Nubiya'daki Bu-gem'e (veya Bugemet) yerleştiren pasajlar açık bir şekilde ona asıl tapınılan yere işaret etmezler; bunun yerine yalnızca Nubiya veya Arabistan'la ilgili mitlere işaret ederler. Yıldızlar gibi bütün tanrılar gökyüzünün doğusundan veya yeraltı dünyasından gelirler. Sakalındaki ve saçındaki uzun bukleler ve giydiği leopar derisi (az önce gördüğümüz gibi aslında vücudunun bir parçası) ayrıca onu süsleyen kuş tüyü taç (on sekizinci hanedandan?), elbette ki, Kızıldeniz'deki Afrika kabilelerinin kırmızı ve kahverengi kıyafetinin benzeri olarak değerlendirilebilir. Bu ve diğer bağlantıları anlamak için güneydeki cücelerden bahseden mitler ve en erken dönemdeki şekilleri raşitizm hastalığına sahip çocuklara benzeyen bazı cüce şekilli tanrılar hakkında daha fazla bilgiye sahip olmamız gerekiyor.

Bu tarife uyan ilk cüce ilahların iki örneği de genellikle dişidir. Bês'in çıplak dişi hali yalnızca (muhtemelen Bêset denilen) bu

65. şekil: Bês içerken

çeşitte bir erkek ve bir kadın ilaha, ayırt edici özelliği yıldıza benzemek olan tanrılar arasında rastladığımız en son dönemde ortaya çıkmaz; ayrıca buradan dişi Bês'in bir heykelciğini yenden ürettiğimiz döneme ait On İkinci Hanedanın sihirli asalarında da bir yılanı ezip kedilgiller familyasından bir hayvanın derisine sararken de karşımıza çıkar. Burada kulakları, bu hayvanınkilere benzetilmektedir.

66. şekil: Dişi Bês

Bu antik tanrı inançlarının piramit çağında niçin unutulduğunu bilmiyoruz. Yaklaşık MÖ 2000'e kadar Bês'in sihirli nesneler üzerinde tasvir edilmediğini görmekteyiz ve hatta daha sonraları Bês, fazla bir resmi tanınma olmaksızın daha çok sıradan halk tarafından tapınılan bir ilah haline gelmiş gibi gözükmektedir. Bês, sanatsal tasvirinin, pek çok önemsiz tanrının onun şekline bürünmesini sağlayan ve Asya ve Avrupa'da son derece etkili olan böylesi bir popülerliği geliştirdiği MÖ 1000'den sonra en mühim tanrı haline gelmiştir. Böylelikle, sözgelimi Grek sanatında ve mitolojisinde Satir, Gorgo, Silenus vb. tiplerde izi sürülebilir.

Dolayısıyla bilinen en eski ilahi formlardan biri olarak Bês ve onun ilk prototipleri veya çarpık bacaklı, gelişmemiş cüce tanrılar gibi ona ilişkin olanlar, sonraki panteist dönemde doğanın en evrensel veya en ilkel gücünü sembolize etmesi istenen bazı ilahların şekillenmesini sağladı. Bu tarz bir temsil nihayetinde

67. şekil:
Dişi Bês

bütün tanrıların en eskisi, Memfis tanrısı Ptah olduğu iddia edilen bir ilaha ve onun yerel versiyonu Sokari'ye uygulandı ve böylece Nu, güneş henüz oluşmamışken kadim tanrı Ptah-Sokari ve Khepri ile özdeşleştirildiğinde Nu (abis) ile de uyumlu hale getirildi.

Herodot, Fenikeli gemilerin baş kısmında bulunan Bês'in koruyucu tılsım figürlerinin Fenikeli isimlerini tam olarak *Pataikoi* veya "küçük Ptahs" olarak vererek onlara Memfis'in "Hephaistos temsilleri" (yani Ptah)

demektedir. Bu tanrıların küçeleştirilmiş, çocuksu ve hatta embriyo benzeri temsilleri daha sonradan her şeyin başlangıcının simgesi olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Bu temsiller, muhtemelen ilkel düşün- man güçlerin sembolleri gibi gözüken yılanları par- çalayıp mideye indirerek Bês'e geçilmesini sağladı. Bu yorumlardan bazıları, Bês'in çocuk güneşin ko- ruycusu olduğu fikrine dayanıyor olabilir. Bu dü- şüncelerin ve tasvirlerin gelişmesinin daha yakın- dan incelenmesi gerekmektedir (Cüce şeklindeki tarihöncesi heykelcik için bkz. 2. şekil, s. 24).

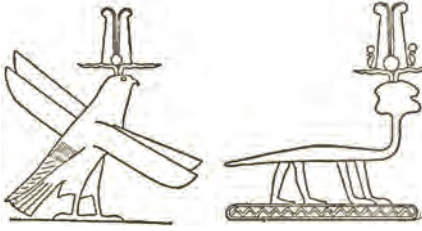
68. şekil:
Bir "Pataik"

İnsan şeklinde gözüken ve kraliyet tacını takan Hephep gibi yıldızlarda bulunan diğer bazı ilahlar veya bir zamanlar balıkçı tanrısı ve "nehir dağlarının efendisi" (Aşağı Mısır'da?) diye isim- lendirilen Heqes hakkında bilgimiz sınırlıdır. Dolayısıyla, Pira- mit metinlerinde sıklıkla gökyüzünde belirlediği veya dolaştığı anlatılan Sunt adlı ilah daha sonraları tamamen unutulmuştur. Tarihöncesi anıtların üzerinde çok sık görülen (genellikle çift olarak) muazzam uzunlukta yılan benzeri bir boyna sahip bir leopar veya bir aslan şeklindeki tuhaf mitolojik varlık da aynı kaderin kurbanı olmuştur. Sonraları Orta Krallık dönemine ait asaların üzerinde kısa bir süre gözüdür ve nihayetinde yok olur. Unutulan bu ilaha gösterilen özel ilgi en eski Babil sanatında- kiyle tamamen benzerlik taşımaktadır. Diğer taraftan bazı yıl- dızlaştırmalar yalnızca sonradan ortaya çıkmıştır. Bu yıldızlara ait yorumların tarihi ve gerçek değerleri genellikle belirli değıl- dir. Yıldızlar arasında gezinen ölü krallardan bahseden en eski

69. şekil: Yıldızla
ilgili kayıp bir
ilah

cenaze metinlerinin bazılarında bu yorumlara özel önem atfedilmektedir. Daha sonraları bu metinlerin astronomik anlamı bile unutulmuş olup yıldızların, ölmüşle- rin ruhu olarak algılanışı daha az belirgin hale gelmiştir. Gruplarında özellikle Grek etkisiyle, Greklerin Babillerden aldığı Zodyak'ın on iki işareti Mısır'ın kutsal astronomisine nüfuz ettiğinde yeni eğilimler baş göstermiştir.

70. şekil: Doğu ve Batı Rüzgârları

Dört rüzgâr da tanrısalarak değerlendiriliyordu. Kuzey rüzgârı, kimi zaman çeşitli varyantlar ortaya çıkarsa da bir koçtur veya dört kafalı bir boğadır. Doğu rüzgârı bir şahindir. Bunun sebebi belki de güneş tanrısının doğudan doğuyor olmasıdır. Güney ve batı rüzgârları sırasıyla bir aslan kafası veya vücuduna ve bir yılanın kafası veya vücuduna sahip olarak önemli kişilik özelliklerini açığa çıkarır. Bu özelliklerin pek çoğu dört misline çıkarılmıştır; dört, kutsal sayıdır. Kimi zaman bunlar daha da büyük yinelemelerde ortaya çıkarlar. Dört rüzgârın tamamı genellikle *bai* (*ruh*, *nefes*) kelimesine bir gönderme olarak bir koçun şekline veya kafasına sahiptir. Bunlar genellikle kanatlıdır. İsimleri yalnızca oldukça geç dönemlerden bilinmektedir.

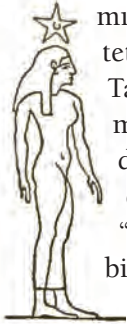
Rüzgârların dört “ruh” veya keçiyle benzerliğinde Grekler dört unsur tanrılarını keçi gibi de tasvir etmeye çalıştılar. Bu ilahlar şunlardır: Ra (güneş ve ateş), Şu (hava), Keb (toprak) ve Osiris (su). Muhtemelen dört keçi kafasına sahip güneş tanrısı bu fikrin bir diğer kaynağıydı. Bu fikir, teolojik yorumcular tarafından Osiris’in bütün doğasını temsil ettiği için Mendes koçuyla da ilişkilendirilmiş olabilir.

Günün yirmi dört saatini temsil eden özel tanrılar vardı. Ayın otuz günü kişileştirilmemişse de her bir gün iyi bilinen bir tanrının vesayeti altındaydı. İlk gün karakteristik olarak oldukça uygun bir şekilde büyük zaman düzenleyicisi olan ay tanrısı Thout’un vesayeti altındaydı.

Bitkinin yaşamı, ölünün dirilişini sembolize etmesi bakı-

71. şekil: Güney ve Kuzey Rüzgârlarıyla Hava Tanrısı Şu-Heh

72. şekil: Bir saati temsil eden tanrı

mından Osiris'te kişileştirilmiş olabilir. Yılan Renenutet'e (daha sonraki okunuşu: Remute[t]), yani "Üretici Tanrıça"ya, daha özel bir hasat tanrıçası olarak tapınılmaktaydı ve sekizinci ay, besbelli ki hasat o zaman alındığından ona adanmıştı. "Tahıl Tanrısı" Nepri (veya dişil haliyle bazen Renenutet'le özdeşleştirilen Nepret) "Bereket" ve "Bolluk" (Hu, Zefa) gibi tanrıların şiirsel bir soyutlamasından daha fazlasıdır. Nepri de dahil bütün bu tanrılar genellikle sık sık ilişkilendirildikleri Nil tanrısı gibi şişman insanlar olarak tasvir edilirler. "Tarla tanrıçası" kafasının üstünde yeşil bir arazi taşımaktadır. Tenemet alkollü içeceklere düşkün

gözükmektedir ve pişmiş şeylerin tanrıçası olduğu da bilinmektedir.

Doğayla ilişkilendirilen tanrılar listemizi dört duyuyla kişileştirilenlerle bitirebiliriz. Bu tanrılar kafalarında sözkonusu duyuyla ilişkilendirilen organlar bulunan insan formunda gözükürler ve genellikle güneş tanrısına, muhtemelen her şeyin yaratıcısı konusunda eşlik ederler.

Bu ilahlar şunlardır: Hu (*His, bilgelik*. Genellikle Hu, *bolluk* ile karıştırılır), Sa(u) veya Sia(u) (*Tatma*), Maa(?) (*Görme*) ve Sozem (sonraları Sodem veya Sotem, *işitme*). Bunlardan ilki bilgeliği de sembolize eder. Heka (*Sihir*) benzer bir şekilde Nehes (*Farkındalık* [?], *uyanıklık* [?]) gibi kişileştirilir. İkisi de genellikle güneş tanrısına gemisinde eşlik ederler (11. şekil ile kıyaslayın,

s. 30). Bu erkek soyutlamalara bazen "Neşe" (Aut[y?]-[ëb] ve "Mutluluk" (Hetpet) gibi dişi simgelerin eklendiğine rastlamaktayız. Ma'et'in (*Adalet*) ilginç gelişimine ileride değineceğiz. Ülkeler ve şehirler Nekhbet'le gösterildiği üzere dişi simgelere sahiptir.

Bununla birlikte doğal olarak bu soyut ilahlar Mısır mitolojisinde ufak bir rol oynar ve rolleri, bazı diğer dini sistemlerde yer alan benzer ilahlarınkine kıyasla oldukça değersizdir.

74. şekil: Tarla tanrıçası

73. şekil: Kulakları tahıl ile gösterilmiş tahıl tanrısı Nepri

Dördüncü Bölüm

Bazı Kozmik ve Kozmojenik Mitler

I. Dünyanın ve İnsanların Yaratılışı

Dünyanın yaratılışıyla ilgili en doyurucu metin, İskender devrinde (MÖ 310) çoğaltılan bir papirüste yazıya geçirilmiş bir ilahidir. Bu metin oldukça eski orijinal metinlere dayanıyor gibi gözükmemektedir:

GÜNEŞ TANRISININ YARATILIŞI VE ‘APOP’UN DEVRİLMESİ
HAKKINDA BİLGİ VEREN KİTAP

Her şeyin efendisi onu yarattıktan sonra şöyle dedi:

“Ben, Khepri olarak vücuda gelenim.

Ne zaman ki ben meydana geldim, ancak o zaman şekiller oluştu.

Bütün şekiller benim şekillenmemden sonra oluştu.

Benim ağzımdan meydana gelen şekiller pek çoktur.

Gökyüzü şekillendirilmemişti,

Yeryüzü şekillendirilmemişti,

Bu yerdeki sürüngenler (için?)

Toprak yaratılmamıştı.

Onların arasında abiste (kendimi) yetiştirdim.
Durabileceğim bir yer bulamadığım zaman,
Yüreğimle akıllıca (?) düşündüm,
Ruhumda buldum (?).
Tüm formları bir başıma yaptım.
Henüz Şu'yu fışkırtmamıştım,
Henüz Tefênet'i tükürmemiştim,
Benimle çalışan hiç kimse meydana gelmemişti.
(Sonra) Ben kendi kalbimde buldum.
Meydana gelmiş niceleri (formlar?) vardı,
Çocukların formunda formlar şekillendiler,
(Ve) onların çocuklarının formlarında.
Ego sum qui copulavi pugno meo,
Libidinem sentivi in umbra mea,
Semen cecidit (?) e meo ipsius ore.
Püskürttüğüm Şu idi,
Tükürdüğüm Tefênet idi.
Benim babam, abis, gönderdi onları.
(Onlar) benden ayrı düşünce,
Gözlerim asırlarca onları takip etti (?)
Tek tanrı olarak oluşmamdan sonra,
Üç tanrı benden (ayrıldı çünkü) ben yeryüzündeydim.
Şu ve Tefênet bulundukları yer olan abiste keyiflendiler.
Bana gözlerimi (geri) getirdiler.
Uzuvlarımı topladıktan sonra
onların ardından gözyaşı döktüm.
İnsanların kökeni (böylece) gözlerimden akan gözyaşlarımdı.
Kendime onun yerine bir başka (göz) yaptığımı öğrenince
(Geri) geldikten sonra bana karşı öfkelenildi.
(Ve) onu göz kamaştırıcı bir gözle değiştirdim.
Bütün bu topraklara hükmedebilsin diye
Sonradan yüzümde onun yerini geliştirdim.
Şimdi (?) onun (?) zamanında onların (?) bitkileri (?) vardı.
Oradan ne aldıysa yeniledim.
Bitkilerin (?) içinden ortaya çıktım.

Tüm sürüngenleri ve onların içinde ne varsa (?) hepsini yarattım.

Şu ve Tefênet (Kêb) ve Nut'u meydana getirdi.

Keb ve Nut Osiris'i, Horus'u (?), Set'i İsis'i ve Neftis'i bir rahimden meydana getirdi.

Her biri bir diğerinden sonra geldi.

Bu dünyada onların çocukları pek çoktur.”

Evrenin yaratılmasıyla ilgili antik Doğu'ya özgü çoğu metin gibi bu da oldukça zıt karakterler hakkındaki çeşitli gelenekleri kullanmak için bir girişimdir. Sözgelimi bu metnin, abisin güneş tanrısının aralarında büyüdüğü tuhaf canavarlarla veya “sürüngenlerle” dolu olduğu varsayımıyla başladığını görmekteyiz. Çok daha yeni olduğu belli olan bir diğer görüş, güneş ilahını gerçekten yaşamış ilk varlık ve bütün her şeyin yaratıcısı olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla güneş tanrısı her şeyden önce bu ilkel canavarları yaratmıştır. Güneş tarafından ilk kozmik tanrılar çiftinin meydana gelmesiyle şair, sıradan hayatın veya dünyanın mevcut düzeninin yaratılmasının ilahın gözünün kaybolmasıyla başladığı farklı teorilerle genel hatlarıyla bağlantı kurmaktadır. Şair ayrıca, aşağıda ele alacağımız bu mitin pek çok yorumuna değinmektedir: (a) yüce tanrının kayıp gözü güneş gibi gurbette dolanmaktadır, (b) kayıp göz Şu ve Tefênet tarafından güneşi yerinde tutan güneş veya semavi ilahların yetkileriyle günlük güneş sıfatıyla eski yerine geri konur, (c) başıboş dolaşan göz ve ilahın yerine yerleştirdiği göz arasındaki çekişme ve yüce kozmik ilah olan babalarıyla mücadeleleri güneyin rotasıyla ilgili bu efsane hakkında çeşitli yorumlara imkân sağlamaktadır. Şair bu yorumları birleştirmeye çalışmaz; ona göre en önemli nokta insanlığın yaratılmasıdır. İnsanın, yaratıcının çıkmış olduğu bir macerada kaybettiği veya zarar gördüğü belli olan ilahı bir özden yaratılması hakkındaki en eski teori açık bir şekilde ileri sürülmez. İlahi, bunun yerine insanın yaratılışını ilahi gözden akan daha barışçıl bir ortaya çıkmaya atfeden versiyonun üzerinde durmaktadır. Burada, *Remy* “gözyaşı dökmek” ve *rômet*, *rôme(t)*, “insan” arasındaki benzerliğe binaen Mısır

edebiyatında MÖ 2000'den sonra sık sık görülen ve güneş ışınlarıyla insanın ve her şeyin yaratılışı hakkında akılcı bir yorumun kabulü olan bir cinas sözkonusudur. Metin, içerisinde bir başka teori daha barındırmaktadır: İnsanlık sonraki

75. şekil: Güneş tanrısının doğumu

ilahi neslin soyundan gelmektedir. İnsanlar, tabiri caizse, değeri küçültülmüş tanrılardır; özellikle faniliğin kaynağı ve fani insanların atası olan Osiris'le ilişkilidirler. Evrenin kökeniyle ilgili çeşitli teorileri ve eğilimleri birkaç kelimeye sıkıştıran bu çaba, daha başka mitlere de işaret etmektedir. Ancak biz bunları burada ele almayacağız. Metin üzerindeki yüzeysel bir inceleme, din adamlığına soyunan şairin böylesi zıtlıklarla dolu bir malzemenen rasyonel bir yaratılış teorisini inşa etmesinin, ne kadar imkânsız olduğunu ziyadesiyle göstermektedir.

Mısır mitlerindeki bu daimi uyumsuzluk, evrenin kökeniyle ilgili olağanüstü bir resim dizisiyle de gösterilmektedir. Bunlardan ilki “güneş tanrısının uzuvlarının büyümesini” ilginç bir temsille göstermektedir. Bu temsilde güneş tanrısının embriyo hali gösterilmektedir. Güneş tanrısının yanında hava tanrıları Şu ve Tefênet küçük çocuk halleriyle oturmaktadır. Bu, daha önce de ifade edildiği gibi, onların ilkel doğalarını ve güneş tanrısından öncelikli oluşlarını sembolize etmektedir. Bir diğesinde güneş tanrısı, tefsire göre Nut'u temsil eden süslü bir kutu içinde semavi tufanda yüzerken gene embriyo haliyle gözükmektedir. Halbuki yeni doğmuş güneş tanrısının mekânının abis veya okyanus olması beklenirdi. Sandık, bu fikri Osiris-Horus mitine uyarlamıştır. Sonrasında, Hat-hôr'un çifte amblemleriyle ve gök-

76. şekil: Güneş tanrısının doğumunun sembolleri

yüzü sembolüyle güneşi hem kafasında hem de vücudunda taşıyan inek gösterilmektedir. Bilgelik tanrısı ve ilahi kelim Hu'nun huzu-

runda ismi kimi zaman yumurta sembolüyle yazılan yeryüzü tanrısı Keb'e veya güneş yumurtasına (?) veya genel olarak yaratılışa bir gönderme olarak açıklanabilecek bir sembol olan bir yumurta tutmaktadır. Her ne olursa olsun diğer tüm resimlerle uyumsuzluk içinde gibi gözüken evrenin oluşumuyla ilgili oldukça özgün bir sembolizmi temsil etmektedir. Bununla birlikte bu, arka planda kutsal yüz ve sanatçının su havuzuyla güneş diskinin gösterimi arasında bir orta yol bulduğu bir kökten gelişen yarı gelişmiş çiçek olarak gösterilen "güneş tanrısının uzuvlarından" daha ilginç değildir. En eski geleneklere göre tekrardan üretildiği iddia edilen bu mistik resimlerin değeri, güneşin ve dünyanın kökeni hakkında çok farklı teorilerin birleşimini yeniden gösteriyor olmalarından gelir. Bu görüşlerdeki fikir ayrılığı, Mısır düşüncesi için gizemi daha önemli kılmaktadır.

Ölümler Kitabı'nda, birbirinden kopuk diğer mitlere üstü kapalı göndermede bulunan, evrenin oluşumuyla ilgili parçalara rastlamaktayız:

"Ayrıca yarattığım ne varsa hepsini yok edeceğim.
Kadim ahvalinde olduğu gibi bir tufanda (veya bir tufan olarak)
Bu dünya bir abis gibi ortaya çıkacak,
Ben, Osiris'le birlikte olandan geriye kalanım.
İnsanların hiçbir zaman bilmediği,
Tanrıların hiçbir zaman görmediği,
(Öyleyse) Diğer (?) yılanlar arasında beni ben yapan şey benim oluşma biçimimdir."

Metin, dünyanın tanrılar arasında bölünmesinin açıklamasıyla devam etmektedir. Önceki kısım ile ilişkisi oldukça anlaşılmalıdır:

"Osiris için ne yaptıysam onun hayrınadır.
Onu bütün tanrıların üstüne çıkardım.
Ona yeraltı dünyasını verdim (başka bir varyant: hükümdar olarak)

Oğlu Horus, alevler adasındaki tahtında onun varisi (olacak). Onun tahtını (başka bir varyant: onun vekilini) ölümsüzler teknesinde yaptım.”

Böylelikle metin, Osiris’in düşmanı Set’in kaderiyle ilgili ilginç bir açıklama sunarak sıradan Osiris mitinin içinde kaybolmaktadır:

“Ayrıca ben, Set’in ruhunu batıya gönderdim,
Bütün tanrıların üstüne çıkardım.
Onun ruhundan teknenin muhafızlarını atadım.”

Buradan Set’in, ruhunun yeryüzündeki yok oluşundan sonra karanlıkta yatan okyanus yılanı olarak batıda hapis tutulduğunu öğrenmekteyiz. Bu, Set ve ‘Apop’un birbirine karıştırılmasının bir sonucudur ve metnin bu kısmının MÖ 1600’den sonra yazıldığını göstermektedir. Aynı şekilde dünyaya, ilkel haline dönmesi için yapılan tehdidin esasında, ondan önce gelen ve tanrıların isyanından bahseden mitolojik bir kısım ile ilişkili olduğundan emin olamıyoruz:

“Thout, Nut’un çocukları arasından doğan nedir?
Onlar savaş çıkardılar, onlar kargaşaya sebep oldular,
Günah işlediler, isyan çıkardılar,
Cinayet işlediler, yıkım getirdiler.
Ve (bunu) benim tüm yapmış olduklarımla küçüğe karşı büyük olanı yaptılar.
Ah Thout, Atum’a bir düzen ver!”

Kitabın derleyicisi, son bölümde Set ve yandaşlarının insanların güneş tanrısına karşı ayaklanmasına benzeyen ve dünyanın yeniden düzenlenmesine sebep olan Osiris’e karşı çıkardıkları isyana atıf yapıldığını anlamış gibi gözükmektedir. İlk kısmın tufana bir gönderme olarak yorumlanıp yorumlanamayacağı (Naville’in düşündüğü gibi) belirgin değildir. Bu ima yalnızca, Atum adı altında güneş tanrısı tarafından verilen bir gözdağıymış gibi gözükmektedir. Bu imanın konuyla ilgisi, Nesi-Amsu papirüsünde rastlanan dünyanın yaratılışıyla ilgili bir teoriyi

doğrulasında yatmaktadır: Güneş tanrısı, abisi dolduran canavarların arasında büyümüştür ve ilahi varlıkların en eski neslini oluşturmaktadır. Böylelikle sonraki mitte tarif edilen abiste ikamet eden iyi tanrılarla bir paralellik kurulması muhtemeldir.

Daha eski neslin yeni kozmik güce karşı olmasıyla ve güneş tanrısının abisteki güçlere karşı bir savaş vererek yeni bir dünya düzeni yaratmasıyla ilgili Asya'ya özgü bu teori, Mısır dininin eski dönemlerine ait değildir. Ancak bu teori çok önemli olan bir sonraki aşamaya bir geçişi oluşturmaktadır.

II. İnsanın Yok Oluşu

XIX. ve XX. hanedanlara ait iki kraliyet mezarlığında oldukça bozulmuş bir şekilde günümüze ulaşan, Orta Krallık döneminin muhtemelen erken bir zamanına ait bir belge, az önce ele aldığımız metinlerle tümüyle çelişiyor olması ve aynı özensizlikle düzenlenmesi bakımından benzerlik gösteren çeşitli mitolojik metinlerin bir derlemesidir. Bu metinde insan ırkının yok oluşuyla ilgili çok önemli bir efsaneye rastlamaktayız:

“Bir zamanlar yeryüzünde, ışık saçan, kendisini meydana getiren tanrı Ra hüküm sürmekteydi. O, insanlara ve tanrılara birlikte hükmettikten sonra insanlar, majestelerinin (yaşam, refah, sağlık onunla olsun) yaşlandığı bir zamanda (ona) kumpas kurdular. Onun kemikleri gümüşten, uzuvları altından, özgün saçı laciverttaşındandı. Majesteleri, ona karşı düzenledikleri entrikayı anladı ve takipçilerine şöyle dedi: ‘Bana gözüm, Şu ve Tefenet, Keb ve Nut ile, ben abisteyken benimle birlikte olan babalarım ve analarımla birlikte ve ayrıca Tanrı Nuu ile hitap edin. O yanında maiyetindekileri getirecektir. Onları gizlice getirin. İnsanlar bunu görmeyeceklerdir ve onların şevkleri kaybolmayacaktır. Fikirlerini saygınca dile getirebilecekleri saraya ve abisin içine girip doğduğum yere onlarla gelin.

Bahsi geçen tanrılar (bu tanrıya) getirildiler ve (onların yanına yerleştirilen) tanrılar onun yanındalar. İnsanları yaratan, insanoğlunun kralı en eski tanrının (yani Nuu) önünde hazır bulunması gereken majestelerinin huzurunda yere eğildiler.

Majestelerinin huzurunda şöyle dediler: 'Bizim işitebileceğimizi konuş bizimle.' Ra, Nuu'ya şöyle dedi: 'Beni yaratan en kadim tanrı Thou ve daha eski bir çağın tanrıları, dikkatinizi buraya verin. Benim gözümden meydana gelen insanlar arkamdan entrika çeviriyorlar. Söyleyin bana, siz olsanız buna karşı ne yapardınız? Dikkat edin, ben kararsızım. Sizin konuyla ilgili söyleyeceklerinizi duymadan onları katletmeyeceğim.' Görkemli Nuu şöyle dedi: 'Onu meydana getirenden daha yüce ve onu yaratanlardan daha kudretli olan oğlum Ra, yerinde kal! Korkun büyüktür. Senin gözün ona karşı entrika çevirenlere karşı olacaktır.' Ra dedi ki: 'Dikkat, söylediklerinden dolayı kalplerindeki korkuyla (çöle) dağlara kaçtılar.' Majestelerinin önünde dediler ki: 'Gözün, şeytani işler tasarlayanları senin için cezalandırsın! Gözünün, onun önünde onları cezalandırmasına izin verme.' (Böylece) O Hat-hôr olarak gitti.

Böylelikle Zevk Şehri'nde kızlar yaratıldı. Ra bu tanrıçalara dedi ki: 'Yeni yıl festivali zamanında ona uyku ilacı yapın! Sayıları benim (tapınak) köle kızlarıma göre (olsun).' Böylece Hat-hôr festivalindeki köle kızların sayısına göre o tarihten itibaren erkekler tarafından uyku ilaçları yapıldı."

Yine ilahi isimlerin bilinen kökenleriyle ve yerel merasimlerle yakından ilgili bir hikâyeyle karşı karşıyayız. Bununla birlikte bu mitin en ilginç özelliği, Naville'in daha önce işaret ettiği gibi, Sami halkına ait ve insanlığın neredeyse tamamen yok olduğu tufan geleneğiyle ve karayı örten tufanla bir benzerlik taşıma ihtimalidir. Böylelikle Mısır muhayyilesi, insan ırkının sonunu getiren tufanı, insanları hak etmiş oldukları soylarının tükenme cezasından kurtarmanın vasıtasına dönüştürecektir. Ancak başka metinler bulununcaya kadar Mısır hikâyesinin başka ülkelerin tufan hikâyeleriyle benzerliği tartışmaya açık kalmak zorundadır. Benzer belirsizlik, güneş tanrısının niçin dünyadan ayrıldığını anlatan sözkonusu mite ait olsa da bazı paralel fikirler sunan mitolojik bölümle ilişkilidir. Platon'un, tufanın Mısır'a ulaşmadığı yönündeki ifadesi de Mısırlıların müstakil

bir tufan efsanesine sahip olmadıkları anlamını beraberinde getirmektedir. Tufanla benzerlik gösteren tek Mısır inancı insanlığın atası olan Osiris'e veya Horus'a ait efsanedir. Bir sonraki bölümde anlatılacağı üzere bu efsanede Osiris ölümünde veya doğumunda bir sandık içinde yüzmektedir. Mit ve yeni yıl arasındaki bağlantı yalnızca pek çok yorumun kabulüyle ilişkilidir.

III. Güneş Tanrısı Niçin Dünyadan Çekildi?

İnsanlığın yok oluşu hakkındaki gelenekle ilgili aynı metin, bu gelenekle ilişkili gibi gözüken bir başka hikâye daha anlatmaktadır:

“Majesteleri Ra, o tanrıçaya dedi ki: ‘Ateş hastalığı, bu (olağan) hastalık mıdır? Öyleyse benim mustarip olduğum hastalık nedir?’ Majesteleri Ra dedi ki: ‘Yüreğim onları taşıyamayacak kadar bitap düştü. Onları öldürdüm, (ancak) sanki öldürmemişim (?). Kolumu uzattığım bir başarısızlık mı?’ Onun takipçisi olan tanrılar dediler ki: ‘Yorgunluğuna boyun eğme; sen kudretlisin, yeter ki iste.’ Majesteleri, Majesteleri Nuu’ya dedi ki: ‘Uzuvlarım ilk defa zayıf düştü. Bana ulaşabilen böylesi bir başka olayda (geri) gelemeyeceğim.’

Majesti Nuu dedi ki: ‘Oğlum Şu, babasının gözü, onun danışmanı, benim kızım Nut, onu sırtınıza alın. Nut dedi ki: ‘Nasıl yapayım baba?’ Nut dedi ki: ‘... ... Nuu.’ Nut (bir inek) oldu. (Sonra) Ra kendisini onun sırtına (yerleştirdi). Bu insan (geldiğinde) (güneş tanrısını aradılar?) sonra onu (kutsal) ineğin sırtında gördüler. Sonra bu insanlar dediler ki: ‘(Sana karşı) entrika kuran düşmanlarını devirebilen bize (dön). Majesteleri (batıdaki) sarayına gitti. Onlarla (artık daha fazla olmadığına) yeryüzü karanlığa gömüldü. Yeryüzü sabahları aydınlandığında bu insanlar yaylarıyla ve (silahlarıyla) (güneşin) düşmanlarını vurmak için ortaya çıktılar. Tanrının majestesi dedi ki: ‘Günahlarınız peşinizdedir. Katiller ölüm saçan (planları) (için) (çok) uzaktalar.’ Böylece öldürme (merasimi) icat edildi. Majesteleri Nut’a dedi ki: ‘Yükselmem için beni sırtına al.’”

Sonraki satırlar anlaşılır bir çeviri yapılamayacak kadar çok tahrif edilmiştir. Ancak gördüğümüz üzere güneş tanrısı “tüm parlayan (veya yemyeşil, büyüyen) yıldızlarla” semavi kutsal alanları yarattığı gökyüzünde kalıcı ikametgâhını kurmuştur.

“Sonra Nut, zirvede titremeye başladı,” (yani, bu yeni şeylerin ağırlığı altında). Sonsuz uzay (Heh) destek için yaratıldı. Sonra Ra dedi ki: “Oğlum Şu, kendini kızım Nut’un altına koy. Diyeceklerime kulak ver, Orada milyonlarca ve milyonlarcası var ve bunlar yıldızların arasında yaşayanlardır. Kızımı kafanın üzerine koy.”

Böylelikle gökyüzü ve yeryüzü birbirinden ayrıldı ve güneş tanrısı kutsal ineğin sırtında kaldı. Bu şekilde insanların günahı, tanrıları bu dünyadan sürükledi. Hiçbir tövbe tekrardan insanlar arasında yaşaması için onları geri getiremedi. Her ne kadar içinde barındırdığı imaların tamamı henüz anlayamamış olsa da bu efsane, açıkça kendinden önceki mitin farklı bir versiyonudur. Sözelimi “oklar” astronomik bir terim olabilir. Ayrıca bunu, daha önce bahsedilen mitlerin paralel bölümleriyle kıyaslayabiliriz. Anlaşıldığına göre bu bölümlerde güneş tanrısına karşı ayaklanan asiler, kısmen ilahi olarak kabul edilip “Nut’un çocukları” olarak isimlendiriliyorlar. Şeylerin yeni düzeninin nasıl tasvir edildiğiyle ilgili oldukça örtük yönelimlerden sonra aynı parçalar güneş tanrısının yeryüzünden gökyüzüne gidişiyle ilgili oldukça ilginç başka bir açıklama sunmaktadır.

“Majesteleri Thout’a dedi ki: ‘Şimdi, Majesteleri Keb’i çağır.’

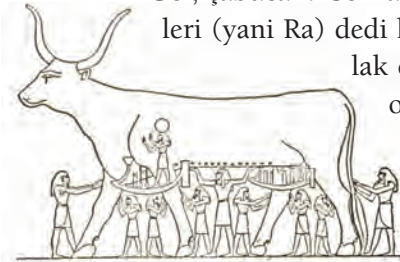
‘Gel, çabucak!’ Sonra Keb Majesteleri geldi. Majesteleri (yani Ra) dedi ki: ‘İçindeki yılanlarına göz kulak ol! Dikkat, var olduğum sürece

onlardan korktum. Şimdi onların sihrini (formülü) en iyi sen biliyorsun. Bu yüzden babam

Nuu’nun mekânına gidip ona

diyeceksin ki, ‘Sürünenlere

karşı yerleşim yerlerini ve su-

77. şekil: Kutsal inek, güneş tanrısı ve tanrılar onu destekliyorlar (Ortakdaki Şu)

ları koruyun,' ve yılanlarının olduğu her yer için (sihir) yazacak-
caksın. 'Her hileye karşı korunun!' Artık onlara ışık vereceğimi
bilecekler. Ancak dikkat! Onlar, bu dünyada sonsuza dek kalan
benim babama aitler. Şimdi maharetleri ağızlarında büyücülere
dikkat et. Dikkatle bak, sihir tanrısı orada. Onu kim zapt edecek
(?) dikkat, (beni?) yüce bir şeyden (?) koruyacak kimse yok.
Başıma daha önce geldi. Ben onların kaderini oğlun Osiris için
önceden belirledim. Onları ufak olanlarına karşı kim muhafaza
edecek ve yüce olanlarının kalbini kim unutturacak? Öyle bir
refah ki göğüslerindeki büyüyle bütün dünyaya getirilmiş gibi.”

Metnin büyük kısmı yorumlanamayacak derecede tah-
rif edilmiştir. Ancak en azından bu antik mitolojik kısımların
derleyicisinin fikirlerinden, semavi tanrıların yeryüzünde daha
fazla ikamet etmemelerinin sebeplerinden bir diğerine ulaşıyo-
ruz: Yılanlar veya herhangi bir yılan onları kovmuştur. Yazar
yalnızca, bu hadisenin dünyanın yaratılmasından sonra yeryüzü
tanrısının bir yılanı tarafından yapılıp yapılmadığı veya bunun
abiste ikamet eden ilkel varlıklara ve güneş tanrısının bu dün-
yayı yaratmaya başladığında kendisini ayırdığı varlıklara bir atfı
mı olduğu konusunda şüphe etmektedir. Dolayısıyla, yazar veya
düzenleyici dünyanın iki çağını ve iki teoriyi karıştırmaktadır
ve hatta üçüncü bir teoriden yani tanrıların büyük düşmanı, sü-
rekli güneş tanrısını yutmakla tehdit edip böylelikle onu muha-
fızlarının yanından ayrılmamaya ve gökyüzünün yükseklerinde
kalmaya zorlayan kozmik yılan 'Apop'tan bahsediyor gibi gö-
zükmemektedir. En azından, tamamen muğlak haldeki dizelerin-
den anlayabildiğimiz kadarıyla, tanrılara tehdit oluşturan yılan-
larla ilgili teorilerin iç içe geçişi, sürüngenlere karşı sihirli bir
tılsım işlevi görmüşe benzemektedir.

IV. Güneş Tanrısı, İsis ve Yılan

Şimdiye kadar vermiş olduğumuz dört bölümden mitlerin
derlenmesindeki temele dayanarak güneş tanrısı ve İsis hakkın-
da daha geç tarihli mitin daha iyi anlaşılması mümkündür.

(Turin Papirüsü, 131. levha)

Kendi kendini meydana getiren ilahi tanrının bölümü,
O ki, gökyüzünü, yeryüzünü soluduğumuz havayı ve ateşi,
Tanrıları, insanları, yaban hayvanlarını ve sürüleri,
Sürüngenleri, kuşları ve balıkları,
İnsanların ve tanrıların kralını birlikte yaratmıştır.
Onun yaşı (insan?) yaşından daha fazladır.
Ne buradaki ne oradaki insanların bilmediği birçok ismi vardır.
O zamanlar büyücülükte mahir, kalbi daima insanlar arasında
yaşamaktan yorulmuş İsis vardı.

(132. levha)

İsis, zamanını tanrılar arasında geçirmeyi tercih etti.
O, ebediyen aydınlatılmış ruhlar arasında daima yaşamaya
(daha fazla) hürmet etti.
Ra gibi, gökyüzünde ve yeryüzünde olmaya,
Tanrılar diyarının hanımefendisi olmaya muktedir değil miydi?
Bu yüzden o kalbiyle mukaddes tanrının adını öğrenmeyi
düşündü.
Artık Ra takipçilerinin başında olduğu halde
her gün geliyordu.
İki ufkun da tahtına oturdu.
Ra yaşlandı, ağzı sızdırdı,
Tükürüğü yeryüzüne aktı,
Salyası yere düştü.
İsis bunu elleriyle toprakla yoğurdu.
Kutsal bir yılan olarak şekillendirdi.
Onu bir cirit şekline getirdi.
Yılan onun önünde dolanmadı.
İsis, yılanı sarılmış bir halde yüce tanrının yüreğinin arzusuyla
kendisinin iki ülkesi üzerinde dolandığı yolda bıraktı.
Yüce tanrı, -yaşam, refah ve sağlık (ona) olsun- *sarayından*
ortaya çıktı.
Arkadaki tanrılar onu takip ettiler.
Her gün olduğu gibi yürüdü.
(Sonra) kutsal yılan onu ısırıldı.

Yüce olanı dağ servilerine kovmak için canlı bir alev çıktı kendisinden.

Yüce tanrı açtı ağzını.

Majestelerinin sesi -yaşam, refah ve sağlık (ona) olsun- gökyüzüne ulaştı.

Tanrıları (dedi ki), 'Nedir bu?'

Tanrıları (dedi ki), 'Sorun nedir?'

Bu (soruya) cevap verecek tek bir kelime bulamadı.

Çenesi titredi,

Bütün uzuvları sallandı,

Zehir, Nil'in (yayılarak diyarı) ele geçirdiği gibi, vücudunu ele geçirdi.

Yüce tanrı bütün iradesine odaklandı.

Takipçilere seslendi:

'Uzuvlarımdan meydana gelen sizler bana gelin,

Benden kaynaklanan siz tanrılar.

Ne olduğunu size bildirebilirim.

Yüreğimin fark edemediği,

Gözlerimin göremediği, benim yapmadığım,

Acı veren bir şey içime işledi.

Tüm bunları kimin yaptığını bilmiyorum.

Daha önce (hiç) böyle bir acı tatmadım,

Hiçbir acı bundan daha güçlü olamaz.

Ben, bir prensin oğlu, bir prensim.

Bir tanrı haline gelen bir tanrının dölüyüm.

Yüceyim ben, yüce olanın oğluyum.

İsmimi veren babamdır.

Pek çok ismi ve şekli olanım ben.

Benim şeklim tüm tanrıların içindedir.

Atumu ve Har-hekenü derler bana.

Babam ve annem (bununla birlikte) bana (gerçek) ismimle seslenirler.

Bu isim doğumumdan beri bende saklıdır.

Sırasıyla bu güç ve sihir, beni büyüleyenden kaynaklanmamış olabilir.

(Bir zamanlar) yaptığımı görmek için çıkageldim.
Bilmediğim bir şey içime işlediğinde,
Yarattığım iki diyarda yürümeye (başladım).
Bu ne ateşti,
Ne de suydu.
Kalbim yanıyor,
Uzuvlarım titriyor,
Tüm uzuvlarım soğuktan titriyor.
Kelimelerin âlimi, ağızlarıyla mahir olan,
İlmiyle gökkubbeye ulaşan
Tanrıların çocukları bana getirilmelidir.

(133. levha)

İşte, tanrının çocukları geldiler;
Her biri ağıtlarıyla buradaydılar.
Ağzının olduğu yer (tam olarak) yaşam nefesi olan,
Bilgeliğiyle İsis (de) geldi.
Acıyı defedecek formülüyle,
Nefesten mahrum olanları hızlandıran sözleriyle geldi.
Dedi ki: 'Nedir bu? Nedir bu benim ilahi babam?
İçindeki acıyı bir yılan mı yaydı?
Senin çocuklarından biri mi sana başkaldırdı?
Öyleyse ben ona mükemmel bir sihirle boyun eğdireceğim,
Onu, senin ışınlarınla defedeceğim.'
Haşmetli tanrı ağzını açtı:
'Yürüdüm yolda,
İki diyarda ve çölde dolandım,
(Zira) yüzüm, ne yaratmışım görsün istedim.
(Orada) göremediğim bir yılan tarafından ısırıldım.
Ne ateşti,
Ne suydu.
Sudan daha soğuk,
Ateşten daha sıcak hissettim.
Bütün uzuvlarım terliyor,
Gözüm titriyor ve düzeltilemiyor.

Ne de yukarı doğru bakabiliyorum.
Yüzümü bir sel kapladı, yaz vaktindeki (sel baskını) gibi.’
İsis dedi ki: ‘Kutsal babam, bana adını söyle!
İnsan (gerçek) adıyla tapınılamı hayatta tutacaktır.’
Güneş tanrısı tekrar etti:
Ben; gökyüzünü ve yeryüzünü meydana getiren, dağları yükselten ve üzerindikileri yaratan tanrıyım.
Ben, Annesinin Boğasını meydana getiren,
Büyük Tufan haline gelen suyu meydana getiren
Gezgin haline gelen tanrıyım (?).
Ben, gökyüzünü bir sır olarak ve içine tanrıların ruhunu yerleştirdiğim (onun) iki ufkunu yaratan tanrıyım.
(Yalnızca) onun gözlerini açan ve açtığında ışık yaratan,
Gözlerini kapattığında karanlık çöktüren tanrıyım.
Emrettiğinde Nil suları taşar.
Tanrılar bilmezler onun adını.
Ben, günler ardı sıra gelsin diye saatleri yaratan tanrıyım.
Ben, canlı ateşi metal işçiliği yapılabilsin diye meydana getirenim.
Sabahları Khepri’yim, onun durgun hali Ra’yım,
Akşam vakti Atumu’yum.
Bu zehir ilerlediği için durdurulmadı.
Yüce tanrı iyi hissetmedi.
İsis dedi ki: ‘Senin adın yarattığın listede yok.
Söyle bana ve zehir yok olsun,
Kişi, telaffuz edilen ismiyle yaşayacaktır.’
Ateş bir alev gibi yaktı.
Alev içinde eriyen bir ocaktan daha güçlü hale geldi.
Majesteleri Ra dedi ki:
‘İsis beni (çok fazla) sorguladı.
Benim adım benim göğsümden çıkıp senin göğsüne girecek.’
Tanrı, tanrılarından kendisini gizledi.
Onun mekânı, Milyonlarca (yıllık) (denilen) geminin içinde hazırlandı.
(İsmin) (onun) kalbini terk ettiği anda

O, (İsis) oğlu Horus'a dedi ki:

'Ben, iki gözünden vazgeçen (yüce) tanrıya kutsal bir yeminle bağlıyım.'

[İsmi büyüde mahir İsis'i ele veren yüce tanrı,
Ayrıl, Ra'nın sihri].

Son iki dize asıl şiire ait değil, mitin bir yılan tarafından ısırılan bir kişi için bir yalvarma olarak uyarlamasına aitmiş gibi gözükmektedir. Papirüslerin anlattığı bu hikâye iki defa yazılmıştır. Bir nüsha hastanın boynuna sarılıyken diğeri yüzeyi aşındırılarak ortaya çıkarılmış ve büyü bölümünde tarif edilen bir geleneğe göre bira veya şarap içinde onun tarafından içilmiştir.

Teolojisi kadar şiirselliği de olağanüstü olan bu mit, çoktanrıci bakış açılarının güçbela mümkün olduğu bir döneme, yani Yeni Krallık'ın başlangıcına kadar uzanıyor gibi gözükmektedir. Hikâye, yabancı etkilerle ilgili bölümümüzde tekrardan değineceğimiz Virgo, Hydra, ve Orion (güneş) takımıyıldızlarıyla ilişkili Asya'ya özgü kadim yıldız mitiyle makul bir bağlantı içinde gösterilmekte ve kendisinden önce gelen bir efsanenin bir başka versiyonunu sunmaktadır. Bu versiyonda tanrıların niçin daha fazla yeryüzünde ikamet etmedikleri cevaplanmaktadır: Güneş tanrısının gökyüzünün yükseklerine çekilmesine bir yılan sebep olmuştur. Hikâyenin ikinci ve üçüncü bölümünde ele aldığımız mitler dizisiyle ilişkisi, henüz net değildir. Bu koleksiyondaki tutarsızlık ve kullanılan dil, bununla ilgili efsanelerin papirüsten daha eski bir döneme ait olduğu izlenimini vermektedir. İsis ve güneş tanrısıyla ilgili efsaneye yol hazırlayan daha eski bir Mısır düşüncesi için, güneş tanrısının gözünü kaybetmesiyle ilgili mite bakılabilir.

V. Ay Nasıl Gecenin Hükümdarı Oldu?

Bize insanlığın yok oluşunu ve güneş tanrısının niçin dünyadan el çektiğini anlatan mitlerin derlemesi, ayın gecenin efendisi olarak başa geçtiği süreci de içeren bir efsaneden bahsetmektedir.

"Majesteleri (yani Ra) dedi ki: 'Şimdi Thout(i)'a çağrıda

bulunun.’ Thout doğruca getirildi. Majesteleri, Thout’a dedi ki: ‘Dikkat, yeraltı dünyasında ve Baba adasındaki nurani ruhlara ışık saçarken seni şimdi gökyüzüne, benim mevkime yerleştiriyorum. Oradakilerin işledikleri günahlar için hükmünü yaz. Sen bu utanç verici eylemde benim kölelerim (arasında) değil misin? Sen benim makamımda benim temsilcim olacaksın. Ra’nın temsilcisi Thout, şimdi sana şunu söylememe izin ver: Senden yüce olanları göndermene izin vereceğim.’ (Böylece) Thout’un yılanı (*habi*) oluştu. ‘Elini, senden yüce olan benim tanrılarima doğru uzatmana izin vereceğim. Benim *khenim* iyidir. (Böylece) Thout’un yılanının iki kanadı (*tekhenui*) oluştu. Güzelliğin ve ışınlarıyla gökyüzünü sarmana izin vereceğim.’ (Böylece) Thout’un ayı (*io’h*) meydana geldi. ‘Barbarlara (*an’an*) geri dönmene izin vereceğim.’ Böylece Thout’un köpek başı (*an’an*) meydana geldi. ‘(Thout) sen benim temsilcimken hâkim olacaksın. Seni görenlerin yüzü seninle açılacak. Bütün insanların gözleri sana şükran duyacak.’”

Gece vakti güneşin vekili olarak onun yerine yerleşilmesi, çeşitli ilginç içerikler sunmaktadır. İlk olarak bu isyancıların hükmüyle bağlantılıdır: Günahkâr dünya için bir hâkimin zorunlu hale gelmesinden dolayı zaman zaman Thout’a karşı başkaldırıları daha önemli bir yer tutar. Ancak güneş tanrısının, asilerin yirmi dört saat boyunca yeryüzünde parlamak yerine bulundukları yer olan cehenneme düşmüş olması gerektiği düşüncesine paralel olarak yalnızca üstü kapalı ve üstünkörü bir bahis sözkonusudur. Bununla birlikte en önemli husus Thout’un hayvanlarına ait inancın kökeninin güneşin ona yüklediği kelimeler üzerinde oynanarak açıklanıyor olmasıdır. Burada hayvanlara tapınılmasıyla ilgili ilk açıklama girişimlerine rastlamaktayız. Bu, MÖ yaklaşık 2000’de, anlaşıldığı kadarıyla bu efsanenin ortaya çıktığı tarihte, Mısırlı düşünürleri rahatsız etmeye başlayan atalarına ait dini inancın en ilkel özelliklerini gösteren olağanüstü bir kanıttır. Kelimeler üzerinde bu tarz oyunlar oynanmasının kadim Doğu için her zaman çok derin bir anlamı olmuştur.

VI. Kayıp Göz ve Güneş Tanrısı

Güneş tanrısının bir zamanlar gözünü (güneşi) nasıl kaybettiğini ve gözün ona karşı nasıl başkaldırdığını anlatan mitten daha önce zaten söz etmiştik. Bu efsane hakkında daha doyurucu bilgiler yalnızca oldukça geç dönem metinlerinde korunmuştur. Bu metinlerde efsanenin bağlamı son derece tahrif edilmiş ve birkaç varyanta ayrılmıştır.

Güneşin gözü Tefênet veya Hathôr gibi, Mısır'dan ayrılarak vahşi bir dişi aslan veya vaşak olarak yaşadığı Nubiya'ya çekilmiştir. Haberciler onu güneş tanrısına geri getirmek için Tefênet'in ağabeyi aslan formundaki Şu'yu (veya onun yerel gösterimi olan Eri-hems-nofer'i) ve şebek veya ibis Thout'u (veya iki şebek ve iki aslan formuyla bir arada) gönderdiler. Bütün Nubiya'da dolanarak nihayetinde onu güneşin doğduğu doğu dağında Bu-gem(et) (*Bulma Yeri*) denen bir yerde buldular. Bazı güçlüklere rağmen onun rızasını kazandılar (özellikle Thout'un bilgece konuşması sayesinde) ve nihayetinde onu Mısır'a geri getirdiler. Müzik, dans ve şölenlerle karşılandı ve böylece onun geri dönüşünün anısı ilerleyen yıllar boyunca pek çok tapınakta kutlandı. Kutsal şebek, az önce bahsedilen iki tanrı veya her sabah güneşi selamlayan başka şebekler geri dönen tanrıçayı selamlayıp ona yol gösterdiler ve Heliopolis'te babasıyla barıştırıldı. Teologlar buradan sonra bu miti Ra ve Hat-hor arasındaki savaşla ilişkilendirmeye çalıştılar: "Ra'nın gözü ve kızı" isyankâr insanlara karşı. Sözelimi Ombos tapınağı varlığıyla övünür:

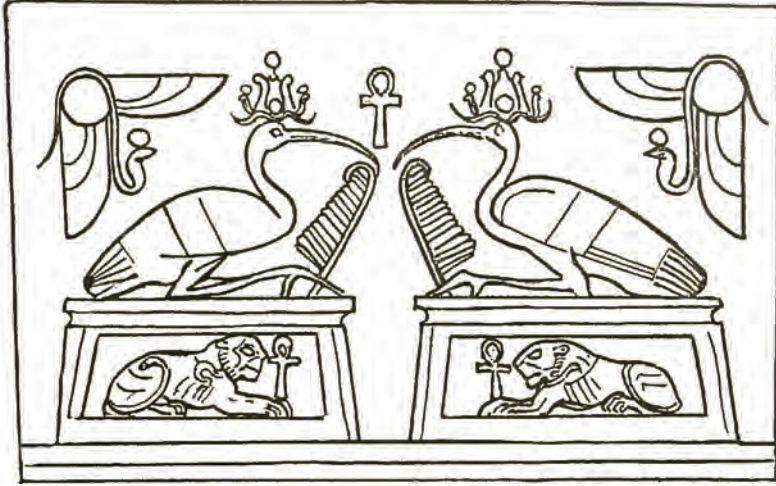
"Başlangıçta babası Ra'nın
Kötülük onun peşindeyken
Kendisine karşı komplo kuranlardan kendisini saklayan
Şu'nun mekânıdır.
Sonra Şu onun suretini,
Horus'unkini, savaşçınıninkini mızrağıyla oluşturduğu gibi oluşturdu.
Ra, bu bölgede onları hemencecik öldürdü.
Güneş tanrısının kalbi bundan,
Oğlu Şu'nun onun için yaptığı şeyden memnun oldu."

Daha sonra “Gözleri olmayan Nu bu bölgeye babası Ra’nın intikamını almak için kudretli bir aslan olarak tekrar geldi. Sonra Tefenet, Bu-gem(et?)’den döndüğünde bu yere erkek kardeşi Şu ile geldi.” Bu geri dönen tanrıça sonradan Hat-hôr ve yıkıcı güneş gücü, korkunç Sekhmet’le özdeşleştirildi. Bununla birlikte elimizde bu mitin, üzerinde çalışılmış olan çeşitli mitlerde, özellikle ayın gecenin hükümdarı olarak atanmasıyla ilgili hikâyede, bahsi geçen günahkâr insanların ihtilaliyle eskiden beri bağlantılı olduğunu gösteren bir şey yoktur. Daha sonraki efsanede bile bu ilişkiden bahis yalnızca zayıf ve ikincil durmaktadır.

Bu bölümün ilk kısmı olarak değerlendirdiğimiz yaratılma hakkındaki eski ilahi, kayıp göz mitine bir başka şekilde gönderme yapmaktadır: Göz, Şu ve Tefenet’i geri getirmek için onları abise doğru kovalamaktadır. Ancak sonradan bu hava tanrıları, gözü bu yerden geri getirtir. Bunun hikâyesinin en eski şekli olup olmadığını söylemek oldukça zor olsa da her iki versiyonda da Tefenet ve güneşin gözü farklılaştırılmıştır. Güneşin iki gözü, yerin altından gelen yaşlı olan ve onun (geçici?) vekili hakkındaki mittin daha sonraki bahis, iki göz (belki de güneş ve ay veya gündüzleri görünen ve geceleri görünmez olan) arasındaki kıskançlığın bir sonucu olarak ve tek gözün dönüşünden sonra güneş tanrısı ile onun bir kızı veya gözü arasındaki yabancılaşmayı tarif etmektedir. Diğer taraftan Ptolemaios dönemi metinleri “kızgın tanrıçanın” babasıyla yabancılaşmasını onun Nubiya’dan ayrılışının sebebi olarak göstermektedir. Ancak bu metinler, bu çiftin arasındaki düşmanlığa herhangi bir açıklama getirememektedir. Bütün bu geleneklerde Osiris dairesiyle ilgili bir bağlantıya rastlamıyor oluşumuz olağanüstüdür. Bunun böyle olması, mitin asıl haliyle Osiris inancının Mısır’ın her yerine henüz yayılmadığı bir zamana kadar geri giden oldukça eski bir geleneğe dayandığını gösteren bir ipucu gibi gözükmektedir.

Antik piramit metinleri çoğunlukla, kızgın bir engerek yılanı olarak “her gün doğan” güneşin gözüne, bu metinler bunu Horus ile Set arasındaki mücadeleyle ilişkilendirmeye başlamış

olsa bile yalnızca belirsiz imalarda bulunur. Dolayısıyla “Ra’dan ileri gelen engerek yılanı” ve çıkarılıp geri getirilen “Set’ten ileri gelen engerek yılanı” (aynı pasajda daha önce bahsedilen kraliyet tacına ait) bahsine rastlamaktayız. Bu geri getirme, böyle bir engerek yılanının, güneş ilahının alnını sürekli olarak süslemesi gibi “Set’in başında” bulunuyor olsa da nadiren Set’le ilgilidir. Bu daha çok Set’in bunu bir süreliğine çalmış olmasıyla ve güneş tanrısının tesadüfen bunu bulmasıyla ilgili gibi gözükmektedir. Bu konudaki en belirgin ima (gökyüzüne giden kral) Horus’un gözünü kendisine alacağını ilan etmektedir. Diğer bir deyişle

78. şekil: İbis formuyla Thout (iki defa), yanında iki aslan olarak Şu ve Tefenet

kayıp göz İlk Büyük Çağlayan’da Khnûm’un sulu diyarının derinliklerinde yok olmuştur. Burası güneyin büyüde mahir (tanrıçası) olarak yaşadığı Nil Nehri’nin ve okyanusun kaynağıdır.

Bütün bunlar *Ölüler Kitabı*’nın on yedinci bölümüyle paralel olan mitolojik görüntüyü anlamamızı sağlamaktadır. Bu görüntüde birisi daha genç olarak veya diğerinden daha zayıf olarak tasvir edilen iki su tanrısı tarafından korunan iki yeraltı gölü veya pınarı resmedilmektedir. Bu tanrılardan birisi elinde zamanı, yılı, yenilenmeyi, taze sebzeleri sembolize eden hurma dalını tutmaktadır. Diğer elini ise içinde bir şahin gözü, yani

79. şekil: Thout Nubiya'dan dönen Tefēnet'i selamlıyor
(önceki parçanın devamı)

yeraltı dünyasında kaybolmuş şahin şeklindeki tanrının gözü olan bir kuyuya doğru uzatmaktadır. Bu temsil kısa sürede yanlış anlaşılmış ve güneşin iki gözünün tasvir edilmesi için tahrif edilmiştir. Ani papirüsü şahinin gözünün içinde olduğu havuzla ilgili açıklayıcı bir yazı ilave eder: Okyanusun adı “Milyonların Arındığı Göl”dür. Böylelikle güneşin gözünün her gün okyanusun derinliklerine batması ve oradan dönüşünde olduğu gibi bu efsanenin yorumlanmasıyla bir paralellik gösterir. Soldaki ilahın elinde hurma dalı tutması ise Heh (sonsuz uzay), yani Şu gibi bir hava tanrısı olmasıyla açıklanır. Dolayısıyla benzer temsillerin burada gösterilmesi gibi güneşi taşıyan iki aslanın yani her gün güneşin gözünü suyun içinde yerinden ayıran ve böylece dünyayı eski haline getiren hava tanrıları Şu ve Tefēnet’in resimlerinin yerini niçin aldığını anlamaktayız. Artık, Şu’nun ve Tefēnet’in *rolünün* aslına dair elimizde ipucu bulunmaktadır. Bunun yanı sıra bunların mite ikincil olarak ve oldukça geç (MÖ 1500) dahil olduğunu şaşıracak görmekteyiz. Zira Ani papirüsü *Ölüler Kitabı*’nın diğer erken yazmaları gibi hava tanrısı olduğu öne sürülen Nil ilahı olarak tasvir etmeye devam etmekte ve hatta onun vücudunu suyu temsil eden satırlarla kaplamaktadır.

Diğer varyantlarda kaynak tanrısı Khnūm’u iki su çukuru içindeyken kimi zaman bir kolcu gibi silahlanmış halde kimi za-

80. şekil: Suların dibinde güneşin gözü

mansa bir elinde güneşe ait gözü tutarken görmekteyiz. Aynı şekilde, bilge ilah Thout'un şebeği, besbelli ki gözün şifacısı olarak gözükmektedir. Dolayısıyla, gözün kaybolduğu yerin, Nil Nehri'nin, okyanusun ve tüm dünya sularının ilk Büyük Çağlayan'da veya buranın güney bölgesindeki mitolojik kaynağında bulunduğuna bir kez daha şahit olmaktadır.

Dahası, kışın gözden kaybolan veya yok olan ancak yaz taşkınlarıyla Nubiya'dan İsis veya onun gözyaşları tarafından getirtilen veya güneşin bir diğer kızı olduğu için bizzat İsis olarak gelen Nil Nehri'nin suyu, Osiris-Horus'un önemli bir göstergesi olduğundan dolayı kayıp göz olarak izah edilmektedir. Mitin bu yorumuyla ilgili bahisler İsis'in gözyaşlarıyla ilgili sihirli metinde bulunacaktır. Bu metinde bilge Thout da yeniden görülmektedir. Böylelikle bu şifacı, arabulucu ve bütün güneş gösterimlerinin düzenleyicisi, bizi kayıp gözün Osiris mitiyle bağlantısına geri götürmektedir. Osiris'in vücudu, yeniden doğan Osiris'in güneş gözü gibi güneş tanrısı Horus da Set'le mücadelesinde parçalarına ayrılmıştır. Thout bunların altı, on dört veya altmış dört parçasını bir araya getirmek zorundadır. On beşinci veya on altıncı bölüm açık bir şekilde tamamen kaybolmuştur ve yalnızca kutsal hekimlerin büyülerıyla doldurulmuştur. Dolayısıyla her ayın altıncı ve on beşinci günü "kutsal gözü kapama" günü ilan edilmiştir. Din adamları, bu onarıma ve "güvenli gözün", "zarar görmemiş gözün" (*uzait*) sayısal yorumuna, güneş gözünü Mısırlıların en yaygın tılsımı haline gelen özel bir sembolle tasvir ettiklerinde bir göndermede bulunmuşlardır. Dolayısıyla güneşle ilgili daha eski mitler ve bunları Osiris dairesiyle uyumlu hale getirmek için mütea-

81. şekil: Derinlerde korunan güneşin gözü

kip eğilimler artık onları birbirinden ayıramadığımız çeşitli yollarla iç içe geçmiştir.

Karanlık bölgeye ve çok derin çukurlara giden veya orada kaybolan göz hakkındaki mitin sonsuz varyantlarla varlığını sürdürdüğü sonucunu çıkarabiliriz. Bir gün bunlardan çok daha fazlasına ulaşmayı umut edebiliriz. Özellikle Grekoromen dönemden günümüze ulaşan versiyonlar daha önce söylediğimiz üzere bu zenginliğin oldukça yetersiz bir şekilde bir araya getirilmesinden biraz daha fazlasını içermektedir. Bir örnekten bahsetmek gerekirse yeraltı dünyasının koridoru veya yeraltı dünyasının kendisi olarak Nubiya'nın evrensel anlamı bile o zamandan beri tamamen unutulmuştur.

Gökyüzü tanrısının veya güneş ilahının, bir gözünü (genellikle ayla ilgili olanı) çukura batmak suretiyle nasıl kaybettiğini açıklayan diğer mitolojileri, hikâyelerdeki benzer eğilimlerle kıyaslamak çok doğru değildir. Bu gibi benzerlikler hakkında gelecekte bir çalışma yapılmalıdır.

Kayıt altına aldığımız bütün efsaneler antik Mısır mitolojisinin dünyadaki en zengin mitolojilerden biri olması gerektiğini göstermektedir. Bununla birlikte üzücü olan, bu zenginlik hakkındaki bilgimizi genellikle parçalar halindeki bahisleri bir araya getirerek edinmek zorunda oluşumuzdur. Burada çok daha fazlasını yeniden oluşturmaya çalışabiliriz. Ancak bu öncelikle, bir sonraki bölümde ele alınacak bir dizi mitin yeniden oluşturulmasını gerektirmektedir.

Beşinci Bölüm

Osiris Dairesi

Çok erken bir zamanda hepsi aslen yerel olan bir dizi tanrı, diğer bütün mitolojileri gölgede bırakan son derece zengin mitlerin gelişmesine sebebiyet veren ortak bir noktada bir araya getirildi ve böylelikle bu ilahlar yalnızca Mısır'da değil nihayetinde bütün antik dünyada yaygın olarak bilinir hale geldiler. Dolayısıyla bunlar, her ne kadar kozmik işlevleri kozmik ilahlarla ilgili bölümde etraflıca ele alınmış olsa da panteonun diğer üyelerinden ayrı olarak en iyi şekilde işlendiler. Bu birleşimde Mısır dinindeki bütün ilahi kişiliklerin en eksiksiz halini görmekteyiz. Hal böyle olunca bu bağlantı vasıtasıyla Mısırlıların dini inançlarının sistemli ve mantıksal sunuluşuna ne kadar az önem verdiğini çok açıkça görebilmekteyiz.

82. şekil:
Siyah tanrı
olarak Osiris

Bu daireyi sistemli bir şekilde tarif etmek için yetersiz ve tek girişim Chaeronea'lı Grek yazar Plutahos (yaklaşık olarak MS 120) tarafından yapılan "İsis ve Osiris Üzerine" adlı ünlü incelemedir. Plutahos her ne kadar başarısız olmuş ve Mısırlılara ait olmayan pek çok düşüncüyü Mısırlılara aitmiş gibi eserinde sunmuş olsa da bu kısa çalışma, bize değerli bilgiler

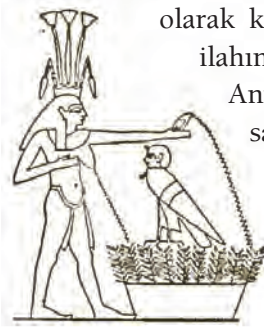
83. şekil:
Osiris
sütununda
saklanırken

sunmaktadır. Oysa Mısır dini hakkında yazılan diğer Grekoromen değerlendirmelerinin içerdiği bilgiler yalnızca kısmen doğrudur. Plutahos'un bu eserinden yeri geldikçe yararlanacağız.

Osiris, aslen Nil deltasındaki Greklerin Busiris, yani "Osiris'in Evi" dedikleri Dêd(u) (ya da Dêdet) şehrinin yerel bir tanrısıydı. Bu şehirdeki çeşitli renk şeritlerini ayıran dairesel tasarımlarla ilginç bir biçimde şekillendirilen sütun, Osiris'in sembolüydü. Oldukça erken bir tarihte Osiris evrensel bir ilah oldu ve güneşi mi gökyüzünü mü sembolize ettiği konusunda kararsız kalınmasının ardından nihayetinde en geniş anlamıyla değişen doğanın tanrısı haline geldi. Böylelikle aynı anda yeniden doğuşun, yeni ve ebedi hayatın efendisi olarak en önemli değişimin, yani ölümün ilahı haline gelebildi ve ölmüşlerin ruhlarının ve cehennem kralının efendisine dönüşebildi. İkinci algı ona, yeniden dirilme şansı hiç olmayan ve bu yüzden yerel ölü muhafızları

84. şekil: Osiris kutsal ağaçtayken. Osiris, zamanı sembolize eden iki obelisk arasında durmaktadır. Kahire Müzesi'ndeki bir lahitten

85. şekil: Nil, Osiris'in ruhunu filizlenen bitkilerde canlandırıyor

olarak kalan, kendisinden eski pek çok mezarlık ilahına (Yukarı Mısır'ın kadim ölmüşler tanrısı Anubis istisnadır) karşı büyük bir üstünlük sağladı. Bu durum Osiris'in popülerliğini açıklamaktadır. Osiris, tarihi zamanların bakış açısına göre değişen, güneşin her akşam öldüğü ve sabahları dirildiği, kışları yaşlı ve zayıf düştüğü, baharda tekrardan güçlendiği günlük ve yıllık hareketinde görülebilir. Tanrının uzuvlarının etrafa yayılması esasen, yıldızların ölen bir güneşin etrafa saçılan parçalarından oluştuğu inan-

cımı içeriyor gibi gözükmemektedir. Bununla birlikte gökyüzünün hükümdarı olarak Osiris aslında gökyüzüyle özdeşleştirilebilir; kutsal ağaçta oturabilmekte, ağacın kendisi veya onun önemli bir parçası olabilmektedir. Ağaçtan dışarı doğru büyüdüğünde güneşe uygun doğasını göstermektedir. Bir boğa olduğundan (özellikle siyah renkli) kendisi de kutsaldır. Üç yüz altmış veya üç yüz altmış beş ateş onun şerefine yakılmaktaydı. Üç yüz altmış beş ağacın onun bazı tapınaklarının etrafına dikildiği söylenmekteydi. Böylelikle ona zamanın ve yılın değişiminin tanrısı olduğu gösteriliyordu. Yılın efendisi olarak şenlikleri, genellikle ayla ilgiliydi. Böylelikle Osiris, ayın özelliklerini gökyüzünün düzenleyicisi olarak kolaylıkla üstlenebilmekteydi. Sonraları doğrudan "kendisini yenileyen" sıfatıyla ay olarak isimlendirilmeye başlandı. Dahası pek çok önemli yıldızda veya takımyıldızında rağbet görebilmekteydi. Böylelikle sabahyıldızı onunla, daha doğrusu onun çifti Horus'la ilişkili hale getirildi. Gökyüzünün sabit yıldızlarının kraliçesi Sothis böylelikle kız kardeş, eş veya anne olarak Osiris'le ilişkilendirildi. Aynı şekilde Osiris, gökyüzünün bir diğer hükümdarı olarak Jüpiter gezegeninde de bulunabilir. Argo takımyıldızında ve onun baş yıldızı Canopus'ta bir sandık

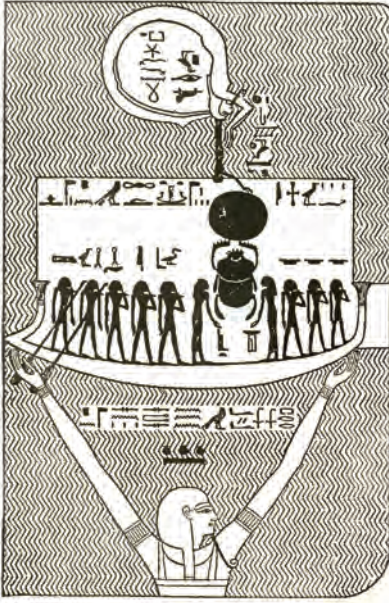

86. şekil: Osiris filizlenen tohumlarda yeni bir hayata doğuyor

Böylelikle Osiris, ayın özelliklerini gökyüzünün düzenleyicisi olarak kolaylıkla üstlenebilmekteydi. Sonraları doğrudan "kendisini yenileyen" sıfatıyla ay olarak isimlendirilmeye başlandı. Dahası pek çok önemli yıldızda veya takımyıldızında rağbet görebilmekteydi. Böylelikle sabahyıldızı onunla, daha doğrusu onun çifti Horus'la ilişkili hale getirildi. Gökyüzünün sabit yıldızlarının kraliçesi Sothis böylelikle kız kardeş, eş veya anne olarak Osiris'le ilişkilendirildi. Aynı şekilde Osiris, gökyüzünün bir diğer hükümdarı olarak Jüpiter gezegeninde de bulunabilir. Argo takımyıldızında ve onun baş yıldızı Canopus'ta bir sandık

içinde yüzen çocuk veya ölü olarak ortaya çıkar. Orion takımıyıldızında ise muzaffer bir savaşçı, yani Horus gibi yeniden doğmuş biçimde gözüktür. Aynı şekilde Nil Nehri'nin yükselmesi onun bağlılığını hatırlatır. Çünkü Nil Nehri, bu hadisenin Osiris dairesi olarak açıklanmasıyla beraber canlanan doğanın yıllık takvimsel bir olayıdır.

Daha çok Osiris'in ölümü üzerinde duracak olursak, onun yeraltı dünyasının efendisi, ölülerin hükümdarı haline geldiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte, Asya'ya özgü bitki ve bahar tanrısı Tammuz-Adonis'in topraktan fışkıran taze bitkilerle simgeleştirilmesiyle oldukça benzer bir şekilde sembolize edilmesi ne rağmen, ona bir yeryüzü tanrısı gibi muamele edilmemiştir. Osiris, ürünlerin tekrardan büyümesine imkân tanıdığı için yaz taşkınlarıyla da mukayese edilebilir veya özdeşleştirilebilir. Bu iki fikir, Nil tanrısının "Feniks-Osiris" in ruhuyla yeni bitkiler içinde hayata nasıl döndüğünün anlatıldığı bir resimde (85. şekil) birleştirilmiştir. Hayat verici nehrin yeniden doğuşu veya gizemli derinliklerdeki yaralı veya parçalanmış vücudundan akan su, Osiris'i su yüzüne çıkarır. Başka bir ifadeyle Osiris, kendisi için akan İsis'in (ve Neftis) gözyaşlarıyla bu nehrin oluşmasını sağlar. Günümüz Mısırlıları, bir bahar gecesi nehre düşüp ani kabarmaya sebep olan gizemli bir damlaya halen inanmaktadır. Bu düşünce, İsis'in gözyaşlarının bir diğer versiyonundan başka bir şey değildir. Bu yolla Osiris Nil'le özdeş hale gelince bu, özellikle Nil'in yeraltındaki gizemli bölümlerine de uygulandı. Böylece Osiris abisle ve hatta okyanusla özdeşleştirildi. Denizin "tayfun özelliği gösteren" yani Osiris'in zıddı olarak görüldüğü daha sonraki dönemde bile Osiris'i açıkça okyanus olarak anlatan ifadelere rastlıyoruz. Böylece Osiris genellikle, hayat verici unsur olarak suyun bütün özelliklerini temsil etmektedir. Bundan dolayı Roma zamanında bir büyücü, Osiris için Grekçe "su", İsis içinse akan gözyaşlarından dolayı "çiy" yazmıştır. Nil'in altındayken Osiris'in dört tane doğum cini veya Meskenet'i vardır. Bu, Nil'in dört kolunu ima ediyor gibi gözüken bir sembolizmdir. Cehennemi çevreleyen okyanus gibi Osiris

87. şekil: Güneşin Osiris'le sonsuz derinliğin efendisi olarak doğumu ve ölümü

algısı, ölülerin karanlık diyarını yöneten veya temsil eden fikre dönüştü. Bu bağlamda Kral I. Setkhuy'un (Sethos) lahdinde bulunan ünlü resme özel bir ilgi gösterilmiştir. Bu kozmik görüntü abis tanrısı Nu'u sabah vakti güneş gemisini diplerden çıkarırken göstermektedir. Kitabede şöyle yazmaktadır: "Bu kollar sudan gelmektedir; bunlar bu tanrıyı kaldırmaktadır." Güneş, bir bok böceği olarak İsis ve Neftis'e eşlik eder. Böylece Ra'nın, Khepri'nin ve Osiris'in özdeş olduğunu göstermektedir. Sağ tarafta cehenneme ait

olduğu belli olan üç tane "kapı bekçisi" duruyorken, yeryüzü tanrısı Keb'in geminin ve sonrasında Şu'nun, Heka'nın (Sihir), Hu'nun (Akıl) ve S(i)a'nın (İlim) yanında duruyor olması oldukça ilginçtir. Anne, Nut güneşi gece vakti alır ve onu batı derinliklerindeki dinlenme mekânına götürür. Burası, abis suyunun en aşağıdaki çemberinin dairesel şekilde bir tanrı olarak tasvir edildiği (46. şekil, s. 50) ve "Bu, yeraltı dünyasını (*duat*) kuşatan Osiris'tir," diye tarif edildiği (87. şekil) yerdir.

Dolayısıyla, değişen doğanın içinde Osiris'in bulunamayacağı neredeyse hiçbir yer yoktur. Bu, Osiris'in aslında hiçbir şekilde kozmik bir işleve sahip olmadığını bir kanıttır. Bu evrensel tesirden dolayı Osiris sıklıkla *Neb-er-Zer* veya "Her Şeyin Efendisi" olarak adlandırılıyor gibi görünmektedir.

Bununla birlikte genellikle siyah olarak tasvir edildiği için Osiris'in asıl işlevi, her zaman ölümler bölgesini yönetmek olmuştur. "Metal tahtına" veya (kimi zaman *adalet* için kulla-

nılan hiyeroglife benzeyen bir şekilde) yüksekçe bir yer üzerine veya yüce merdivenler üzerinde oturmaktadır. Adalet ve Osiris'in ilahi çemberindeki tanrılar arasındaki dengeyi gösteren resimde merdivenler aslında, güneş tanrısının inip çıktığı merdivenleri anlatıyor olmalıdır. Bununla birlikte daha sonraki dönemde Osiris'in tahtının tercihen yer-yüzünün veya gökyüzünün derinliklerinde olmasına çalışılmıştır. Oturduğu yerden ölülerin uğraşlarını yönlendirmekte, özellikle gizemli bir şekilde derinden gelen bitki örtüsüyle ilişkilendirildiği için, Earu topraklarındaki (tomurcuklar arazisi) işleri idare etmektedir. Tahtının altında veya yanında suyu ve yaşam bitkisini (gördüğümüz üzere ikisiyle de özdeşleştirilmektedir) himaye etmektedir. Ölülerin ikinci yaşamlarındaki kaderini tayin eden bir kral olduğu için, onların bir önceki hayatlarındaki ahlaki davranışları hakkında karar veren acımasız bir hâkim haline gelmiştir. O ve onun bütün krallığı geceleyin yıldızlarla birlikte derinlerden yükselmekte ve bunun yanı sıra onun güneşle ve gökyüzüyle ilgili işlevleri cehennem bekçilerinininkiyle iç içe geçmektedir. Böylelikle o tekrardan, dirilmenin efendisi ve ebedi hayat hakkını kazanan ölülerin prototipi olarak tasvir edilmektedir. Bu sebepten, ona verilen Un(en)-nofer veya Unnofru (Grekçesi 'Ονοφρις) "İyi Varlık" adları, onun bütün tanrıların en cömert ve en ılımlısı olduğunu ifade etmektedir.

88. şekil: Hâkim olarak merdivenlerin üzerinden deyken Osiris

89. şekil: Osiris ve dört oğlunu taşıyan hayat bitkisi ve su

Osiris'e tapınma Busiris'ten bütün Mısır'a yayılmıştır; ancak onun asıl mevkisi kısa sürede Orta Mısır'daki antik merkez This'in mezarlığı Abidos oldu. Burada yaşlı kurt (?) tanrısı Ophois'in (Mısır dilinde *Up-uaut*) ve onun varyantı Khent(i)-amentiu'nun yerini almıştır. U-peqa'da (veya U-peqer, Re-peqer, *Peqer Dağı*, *Yer*) yerdeki bir delik cehennemin girişi olarak gösterilmiştir; bir gölet

kutsal “Çakal Gölü” veya abisin kaynağı olarak görülmüştür; çok sayıda merdiven basamağı güneşin merdivenlerini temsil etmektedir. Osiris de bir zamanlar buraya gömülmüştür ve uzuvlarının dağılmasından sonra en azından kafası Abidos’ta kalmıştır. Burada kafasına, “iyi tanrının” bütün yadigarlarının arasından en kutsal olarak tapınılmıştır. Osiris’in vücudunun bir zamanlar yattığı (veya halen korunduğu) lahit erken dönemden kraliyete ait sahibi unutulmuş bir mezarın içinde bulunmuştur. Osiris’in bu yakınlığı bütün Mısırlıları Abidos’ta gö-

90. şekil: Isis

mülerek ölümsüzlüğü elde etmeyi arzulamaya itmiştir. Bu yüzden orada devasa bir kabristan şekillenmiştir. Kısa süre içerisinde Memfis’te yerel mezarlık tanrısı Şahin Sokari ve sonraları Ptah’la özdeşleştirilmiştir. Yerel kutsal boğa Apis (Hap) gibi ilahlar onunla ya özdeşleştirilmişler ya da ilişkilendirilmişlerdir. Bütün bunlar Osorhap adının (Osiris-Apis) Greklerin Serapis’ine dönüşmesine yol açmıştır. Kutsal şehirlerin en eskisi “Güneş Şehri” Heliopolis’in eski güneş sembolleri daha sonraları Osiris mitinin büyük kısmında yer almasına rağmen, bu şehirde Osiris’e daha örtük bir şekilde tapınılıyordu.

Oldukça erken bir dönemde İsis, Osiris’in eşi olarak Osiris’le ilişkilendirilmişti. Bunun muhtemel sebebi İsis’in komşu bir inançtan geliyor olması ve ayrıca isminin (Mısır dilinde Êset) Osiris’le benzer olmasından dolayı geniş bir yayılım alanı bulan göksel ikizler (farklı cinsiyetli) fikrinin bu ilahi çiftte görülebilmesine müsaade ediyor oluşudur. Delta’da İsis’e tapınılan en eski merkezler, mesela Perhebet (Grekler için Iseion, günümüzde Behbeit) hakkında onun en eski yerel inancıyla ilgili kesin bir şey söylemek için yeterli bilgimiz bulunmuyor. İsis’i sembolize eden ilginç tılsımın (ketenden yapılma özel bir ilmik?) İsis’in asıl yerel inancına sahip olduğu uzun zamandır unutulmuş bir yer için kullanılan hiyeroglif olması mümkündür. İsis’in Büyük Şelale’deki Plihae adasındaki en meşhur tapınağı, yakın Grek

dönemine kadar inşa edilmemiştir.

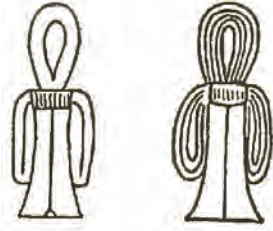
Osiris'in güneşle ilişkilendirilmesi ne benzer bir şekilde İsis'in de yıldızların annesi olarak, aynı zamanda gökyüzünün gece halini sembolize etmesine rağmen güneşin eşi ve annesi olarak özellikle gündüzleri gökyüzünü temsil etmesi gerekiyordu. İsis diğer semavi tanrıçalarla, her şeyden önemlisi kutsal inek Hat-hôr'la özdeşleştirilmektedir ve bu yüzden genellikle insan kafasının üstünde gökyüzünün bir sembolü olarak inek boynuzlarına sahiptir. Dolayısıyla kendi öz annesiyle (Nut), gökyüzü ve hayat ağacıyla (bununla birlikte Osiris de bu ağaçla özdeşleştirilmektedir) ve sonra gene aynı şekilde cehennemin akrep tanrıçası Selqet'le bile özdeşleştirilmektedir.

92. şekil:
Isis-Hathor

Bunlardan başka, ölmekte olan tanrının eşi olarak İsis genellikle “Batı’nın Tanrıçası” (yani gökyüzünün batısı veya Mısır mezarlıkları) diye adlandırılır ve bu yüzden batı bölgelerinin bir sembolü olarak kafasının üzerine veya kayıp kafasının yerine devekuşu tüyü takan veya basbayağı kafasız bir figür (yani hayatsız) olarak ortaya çıkan mitolojik karakter “Batı” ile karşılaştırılır. Ölüm bölgelerine ait bu kişileştirme, akşamları gökyüzünden kollarını yayan güneşi de kapsar. Hatta daha sonraları güneşi sabahları daha ileri göndermek için gökyüzünden yayılmış benzer kollara rastlamaktayız. Böylelikle kollar gökyüzünün bir sembolü haline gelmektedir. Ölü bölgesinin bir kişileştirilmesi olarak kafasız tanrıça üstü kapalı bir şekilde “iyi, güzel batı,” veya daha da kapalı bir şekilde “iyi (tanrıça)” Nofret olarak isimlendirilir. Bu gizemli figür hakkında daha başka ilginç yorumlar da yapılmıştır.

Bir hiyeroglif olarak devekuşu tüyü hem “batı”

91. şekil: İsis sembolü

93. şekil: Batı,
merhum bir
ruhu kabul
ediyor

94. şekil: Güneş
tanrısını ağırlayan
kutsal kollar

hem de “adalet” anlamına geldiği için İsis ayrıca kısa süre içerisinde adalet (veya doğruluk) tanrıçası, (güneş tanrısı) Ra’nın kızı diye isimlendirilmiştir. Böylelikle “adalet”, genellikle güneş teknesinde veya onun kutsal tahrının yanında bulunmaktadır. Orada bulunma sebebi hiçbir zaman açıklanmamıştır, ancak tanrının adil olduğundan daha fazlasını ifade ediyor olmalıdır. Kimi zaman güneşin kızı olarak güneşe ait engerek yılanıyla bağdaştırılır. Ölülerin yargılandığı Osiris mahkemesinde onun varlığı ve dengesi dürüstlüğü bir kişileştirilmesi olarak bu ikincil açıklamayla daha çok uyumludur. Ancak bu açıklama, “Batı, güzel Batı” sıfatıyla orijinal tüy takan tanrıça algısıyla sırasıyla yer değiştirir. Plutarhos yine de İsis’in “Adalet veya Nemesis” ile özdeş olduğunu bilmektedir. Osiris’in listesinde bahsedilen *Ma’tiu* yani “hâkimler” kelimesinin yanlış okunmasıyla Yeni Krallık döneminde teologlar Osiris’in “adaletinin” iki kat olduğu sonucuna varmışlardır ve buna uygun olarak resimler genellikle Osiris’i kafasız (yani ölü) ve eksiksiz (yani yaşayan) olarak değiştirilmiş bir şekilde tasvir ederler. Başka halkların mitolojilerinde tanrıyı veya tanrıları doğururken veya doğurduktan sonra ölen ve sık sık kafasını kaybeden (genellikle Virgo takımı yıldızı olarak tanımlanan) bir bakire görülmektedir. Bu algının az önce tarif ettiğimiz Mısır sembolizmine kadar izi sürülebilir gibi durmaktadır. Muhtemelen Nil topraklarında yaşayan insanlar, ölü tanrı Osiris’e benzer ölü bir tanrıçaya sahip olmaya uğraşmışlardır. Bu “iki kat adil” inancı yaygınlaşınca İsis ve Neftis, Osiris’in mahkemesinde tüy takan tanrıçalarla özdeşleştirildi. İki tüyü olan erkek ilahlara aynı özellik atfedildi. Osiris mitiyle iç içe geçen bu sembolizm oldukça muğlak bir şekilde kaldı.

95. şekil:
“Çifte adalet”

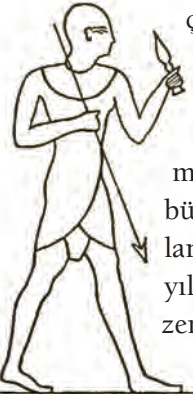
İsis ilk olarak sabit yıldızların kraliçesi Sot-his’le ve en geç dönemde ayrıca akşam (güneşin

kızı) veya sabah (güneşin annesi) yıldızı olarak Venüs gezegeniyle ilişkilendirildi. Gökyüzü kraliçesinin bütün bu yıldızlarla ilgili tezahürlerinin Asya'ya özgü benzerleri vardır.

96. şekil: Edfulu Horus'un sembolü

Osirisçi semavi üçlü, şekliyle veya en azından bir şahin kafasıyla (daha kesin olarak, belki de bir doğan) güneşle ilişkilendirilmiş ve söylediğimiz gibi asıl yerini belirlememizi sağlayan çok sayıda tapınağa sahip bir ilah olan Horus'un (Mısır dilinde *Hor*, *Horu*) eklenmesiyle tamamlanmıştır. Edfu'da (Grekçe Apollinopolis) kendisine çok eskiden beri inanılmaktadır ve bu şehrin genellikle onun asıl evi olduğu farz edilir. Ancak Edfu'lu Horus'un özel sembolü, güneş tanrısının iç içe geçmiş birkaç kişileştirmesini açığa çıkardığından (kanatlı disk) bu varsayıma karşı üstün geliyor gibi gözükmektedir. Bu tapınak hakkındaki mitoloji yalnızca uzak gelecekteki geleneğe nakledilmiştir; ancak bu mitoloji, Horus'un refakatçileri olarak yiğit “demirciler” güruhu (*mesniu*, *mesentiu*), bakıcı olarak dişi aslan Men'et vb. gibi ilginç karakterlere sahiptir. Eileithyiaspolis'in (günümüzde el-Kab) batısında Yukarı Mısır'da veya oranın yakınında bulunan Hierakonpolis (*Şahinler Şehri*), Horus'a tapınılan

97. şekil: Horus'un demircilerinden biri

çok daha eski bir merkezmiş gibi durmaktadır. Ancak Delta'da bulunan bir tapınak, Horus'un üçlemedeki yerini çok daha iyi açıklayacaktır. Mısır medeniyetinin doğuşunda Horus'a tapınma, şahin veya doğan için kullanılan hiyeroglifin bütün erkek ilahlar için sınıf işareti olarak kullanılmasını sağlayacak kadar yaygındı. Bu, tıpkı yılanın bütün tanrıçalar için kullanılmasına benzerdir. Horus'un ismi anlaşıldığı kadarıyla, gökyüzü tanrısı olarak asıl işlevine işaret eden “Yüce Olan” anlamına gelmektedir. Güneş ve ay “Horus'un gözleri” diye isimlendirildiği ve

sabahyıldızı veya Orion olarak kabul edildiği en geç dönemde bile bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Osiris olarak batan akşam güneşinin tersine doğan genç güneş olarak yorumlanarak Osiris ailesine dahil edilmiştir. Başka bir deyişle Horus babasının emri altına sokulamayacak kadar önemli bir tanrı olduğu için sabahları veya uygun bir mevsimde yeniden doğan Osiris olarak açıklanmıştır. Bununla birlikte bu izah üzerinde çok fazla durulmamıştır. Zira hem din adamları hem de ibadet edenler bu iki tanrıyı mümkün olduğu kadar ayrı ve münferit görmeye devam etmişlerdir. Horus'un eşi genellikle gökyüzünün hanımefendisi Tanrıça Hat-hôr'dur.

98. şekil: Set'in en eski tasvirleri. (a) tarihöncesi, (b) ve (c) İkinci Hanedan dönemi (d) Üçüncü Hanedan dönemi

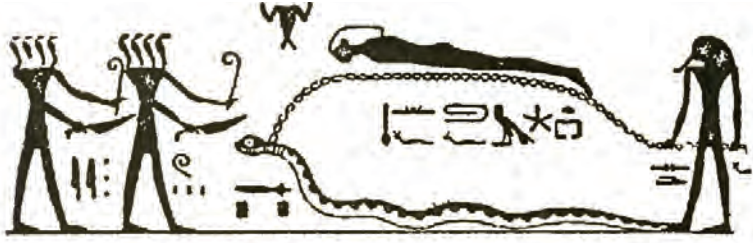
Bu üçlünün tamamlanmasından sonra iki kraliyet ailesi ve bunların yerel tanrıları arasındaki siyasi karşıtlık, üçlemeye muhalif bir oluşuma yol açmıştır: Yukarı Mısır'daki eski şehir Ombos'un (günümüzde Naggadah veya Naqqadah) sıradışı ilahı Seth. Bu tanrı genellikle "Güneyin Efendisi" diye isimlendirilmektedir ve kendisine tapınma, Osiris üçlüsünün herhangi bir üyesinden çok daha eski bir tarihe uzanıyor gibi gözükmektedir. Set, antik Mısırlıların bile kafasını allak bullak eden bir hayvan şeklinde temsil edilmektedir; dolayısıyla biz bunun belki de tarihöncesi zamanlarda nesli tükenmiş veya daha sonraki sanatçıların hayvanlara ilişkin bütün bilgisini aşan oldukça ham bir türün arkaik bir heykelinden türediğini açıklamaya mecbur kalıyoruz. Her ne olursa olsun daha sonraki Mısırlılar bunu daha fazla anlayamamışlardır. Yeni Krallık döneminde Set kimi zaman sıradan insan formunda temsil edilmektedir. Aslında yalnızca Horus'un muhalifi (ve erkek kardeşi) olan Set, erkek kardeşi Osiris'in katili ve İsis'le Horus'un eziyetçisi olarak bütün Osiris üçlemesinin düşmanı haline gelmiştir. Bu durum

99. şekil: Set, genç krala okçuluk öğretiyor, Horus ise genç krala mızrakla dövüşme dersi veriyor

onu tanrılar arasında zalim durumuna soksa da o gene de bir ilah olarak yerini tamamen korumuş ve özellikle, “Nut’un oğlu, büyük güç sahibi” bu vahşi, umursamaz kişiliği kendileri için en uygun efendi olarak gören askerleri tarafından şereflendirilmiştir. Asıl silahı mızrak olan Horus’a zıt olarak Set bir okçudur. Ona atfedilen kozmik rol Mısır’ın kuzeyindeki toplulukların algısındaki gökyüzü ve gök gürültüsü tanrısının rolüdür ancak bu rol, Mısır’da boranların nadir ve etkisiz olduğu gerçeğiyle bağlantılı bir şekilde değeri düşürülmüş, zararlı bir roldür. Dolayısıyla Set, kendisini boran olarak göstermektedir ancak bu Horus ve Set arasındaki bir savaş olarak açıklanmaktadır; yani yıldırım Horus’un mızrağı, gök gürültüsü ise acısından kükreyen yaralı düşmanın sesidir. Bir Grek papirüsünde Set’e “tepe titreten, gürültücü, kasırga çıkaran, kaya titreten; denizi bile altüst eden yok edici” olarak hitap edilmektedir.

MÖ 2500’den sonra gökyüzü ve ışık tanrısıyla (Bêl-Marduk vb.) okyanusun derinliklerindeki ejderha (*Tiāmat*) arasındaki savaş hakkında Asya’ya özgü mit Mısır’a girmiştir ve böylece güneş tanrısının düşmanı devasa yılan ‘Apop’un hikâyesinin oluşmasına sebep olmuştur. Dünyanın kadim bir canavarın

100. şekil: 'Apop cehennemde zincirlenmiş halde

kadavrasından yaratılmasına ilişkin Asya'ya özgü hikâyeye ait izler Mısır'da zayıf bir şekilde, bir ihtimal demirin "Tifon"un kemiğini temsil ettiği düşüncesinde bulunmaktadır. Daha iyi korunmuş izler, ejderhanın öldürülüp yok edilmediği, halen yeraltı derinliklerinde veya okyanusun dibinde bağlı bir şekilde yattığı, dolayısıyla deprem veya denizin köpürmesinin onun zincirlerinden kurtulmak için verdiği mücadelenin açığa çıkması olduğu şeklinde anlatılan Asya'ya özgü paralel versiyonda bulunmaktadır. Yeniden dirilme fikrine, yeryüzünün derinliklerindeki "kıpırdayan canavar"ın (*nuzi*), tanrıların veya ölmüş ruhların sonsuz sayıdaki elleri tarafından zapt edildiğini anlatan pek çok varyantta rastlamaktayız. Bu durumu anlatan resim için 100. şekle bakınız: "Sesi cehennemde yankı yapan" 'Apop. Bu tasvirde 'Apop, metal zincirlerle bağlıdır ve üst tarafında sık sık onu muhafaza ederken gözüken Nubiya tanrıçası Selqet uzanmaktadır (60. şekil, s. 60). Bu görüntü, Nil Nehri'nin dört kaynağının efendisi ve Selqet'in komşusu dört kafalı bekçi Khnûm'a bir gönderme olduğu hissini uyandırmaktadır. Bir varyant, yeryüzü tanrısı Keb ve Osiris'in veya Horus'un dört oğlunu, dört yılanı zapt ederken göstermektedir. Bu sırada beşincisi de yerden çıkarken arkalarında "Batı'nın önündeki Osiris" durmaktadır. Burada ayrıca Şelale bölgesini gösteren bir manzara vardır ve sanatçılar, Nil Nehri'nin cehennemden beslenen dört kaynağının (eski geleneğe göre) Osiris'in parçası veya bu iyi tanrının düşmanı olup sonsuz derinlikten gelen biri olarak değerlendirilebilecek bir inancı mistik bir şekilde ifade etmeye çalışmaktadır. 102. şekilde gösterilen bir diğer varyant, "Horus'un çocukları"nı beş zincirle eşit hale getirerek bu sembolizmi gözünden kaçır-

101. şekil: Osiris'in oğulları, abisin dört kat olmuş yılanını babalarının önünde denetliyorlar

maktadır. Bu varyantta dört eli alıp götüren şebek, canavarı uzuvlarından mahrum ederken kullanılan araç olarak Thout'un bilgeliliğine bir göndermeymiş gibi gözüktürken kolcunun (burada görü-

lebilir olan tek kişi), Anubis gibi, köpek veya çakal kafası vardır. Her ne kadar faydalı ve saygıdeğer bir görevle ortaya çıkıyor olsa da biz abis yılanına güneş tanrısı Khepri'nin çevresine kendisini dolarken tasvir edildiği bir başka resimde rastlamaktayız. Bu tasvirde Osiris'e okyanus ve Nil Nehri veya buraların içinde saklanan olarak gönderimde bulunulmaktadır (Dört başlı Nil'in dört kaynağını sembolize eden "çok başlı yılan"ın benzer bir temsili için bkz. 115. şekil, s. 110). Doğmamış güneşin etrafını sararken gösterilen tasvirde ise yılan, bu tanrıyı taşıyan sandığın bir başka ifadesi haline gelmektedir. Bu resimlerin daha sonraki sanatçılar tarafından zayıf bir anlayışla yaptıkları çok sayıda türevi bulunmaktadır. Nil Nehri'ne veya onun kaynağına (yani, deniz yolculuğuna fazla çıkmayan Mısırlıların yerel okyanusu) yapılan bu göndermelerle birlikte bir hatıra rastlamaktayız: Engin okyanus, dünyanın etrafını zincirlerle çevirip onu bir arada tutarak 'Apop'u tutsak halde temsil ederken aynı zamanda onun zincirlerini kırmakla ve dünyayı yok etmekle tehdit etmektedir. Dolayısıyla deniz, daha önceki Osirisçi özelliğinin tersine "Tufan özelliği gösteren" veya Osiris

102. şekil: 'Apop "Horus'un çocukları" tarafından zincire vurulurken

103. şekil: Doğmamış güneş su ejderhası tarafından taşınırken

karşısı haline gelmektedir. 'Apop'un "yılbaşı gününde okyanusa atılması", baharda yeni

104. şekil: Kedi tanrı kutsal ağacın dibinde yılanı öldürüyor

yılın başlangıcında tipolojik açıdan tekrarlanan yaratılış mücadelesi olan Babil öğretisinin bir yadigârıdır. Bununla birlikte erken bir zamanda Mısırlılar aydınlık ile karanlık, güneş tanrısı ile onun devasa düşmanı arasındaki savaşı günlük bir hadise olarak yorumlamaya başlamışlardır. Güneş, akşam vakti okyanusa battığında ‘Apop’ tarafından yutulmakta veya en azından geceleyin yeraltı dünyasına yolculuğu sırasında ejderha ile savaşmak zorunda kalmaktadır. İşte, karanlık nehirden veya güneşin doğduğu dağların arkasından bu canavar güneş gemisine karşı yükselmektedir; ancak sabah vakti parçalara ayrılmakta ve güneş muzaffer olarak tekrardan ortaya çıkmakta veya en azından canavar çekilmeye mecbur kalmaktadır.

Bunlara ek olarak ‘Apop’ un kutsal ağacın dibinde (yani, ıslak derinlikte) bir yılanın güneşi sembolize ettiği şeklinde izah edilen ilahi bir kedi tarafından parçalara ayrılırken tasvir edildiği resimlere de rastlamaktayız. Ne yazık ki elimizde bu mitin tam tarifini veren bir metin bulunmamaktadır. Dolayısıyla kedinin, kimi zaman güneş adına dövüşürken tasvir edilen “Vaşak Tanrıçası” Maftet ile ilişkilendirilip ilişkilendirilmediği konusunda kesin bir şey söyleyemiyoruz. “Kedi tanrı” veya tam olarak, elinde bir yılan tutan “dişi bir kedi gibi” olarak isimlendirilen erkek bir ilah, en fazla ‘Apop hikâyesinin bir başka versiyonunu temsil ediyor gibi gözüken aynı mite bir gönderme olabilir. Bıçak taşıyan bir kedi, 63. sayfada bahsedilen yıldızlarla ilgili ilahların yanında da tasvir edilmektedir. Dolayısıyla bu kedi bir zamanlar bir takım yıldızı olarak açıklanmış olabilir.

105. şekil: “Kedi benzeri tanrı”

Benzer bir şekilde bu savaş gündüz vakti fırtına bulutları güneşi kararttığında gökyüzünde de vuku bulabilir. Dolayısıyla yılan ve güneş ilahı Ra ile ilgili mit, Horus ve Set arasındaki mü-

cadeleyi anlatan eski bir hikâyeye iç içe geçmektedir. Dolayısıyla yılan, hain tanrının ilave bir tezahürü olarak daha sonraları, suaygırı ve timsah gibi diğer su canavarları şeklinde de Horus'a karşı dövüştüğü söylenen Set'le gitgide daha çok özdeşleşmektedir. Bununla birlikte 'Apop ve Set'in bu kaynaşması On Sekizinci Hanedan döneminden sonrasına kadar gerçekleşmemiştir. Bu hanedana ait anıtlarda savaşçı Set'in yüce yilandan ayrı ele alındığına ve ayrıca tanrılar eşliğinde yılanı karşı savaştırıldığına tanık olmaktayız ve hatta *Ölüler Kitabı*'nın bir bölümünde yılan Set'in merkebine saldırmaktadır. Benzer bir şekilde *Sihirli Harris Papirüsü* ejderha hakkında şöyle demektedir:

“Ombos tanrısı (yani Set) oklarını onun içinde (!) bilebilir (?)
Gökyüzünü ve yeryüzünü boranlarıyla inletti.
Sihirli güçleri kudretlidir, düşmanını fetheder.”
Savaş baltası (?) geniş ağızlı ejderhayı parça parça keser.

Benzer bir şekilde “oklarıyla birlikte olan yılan Ombos tanrısı ve *Vatikan*'ın *Sihirli Papirüsü*'nden daha önce alıntıladığımız pasajla kısmen benzerlik gösteren ve Set'in itibarını geri vermeye çalışan ilginç bir pasaja rastlamaktayız:

“Ra'nın sevgilisi Set, ayağı kalk!
Ra'nın gemisindeki yerinde dur!
O kalbini hakkıyla kazandı.
Sen her gün baban Ra'nın (düşmanlarını) alaşağı ettin.”

Bu metin cengâver Set'i cömert Ra ile ilişkilendirmeye çalışmaktadır ve Osiris mitiyle iç içe geçmeye başlamıştır. İşte, daha önce de gördüğümüz gibi boran hakkında Asya'ya

106. şekil: Ölü ejderhaya karşı merkebe yardım ediyor

özgü düşünce, yani iyi taraftaki ışıık ve gökyüzü tanrısının karanlık güce ve aşağıdaki eylemsiz cisme karşı bir açığa çıkış olduğu, Mısırlıların bu olgu hakkındaki algısıyla zıt düşmektedir. Dolayısıyla Mısır'da fırtına bulutları Set'i temsil

etmektedir ancak buna zıt bir şekilde bu bulutlardan dökülen yağmur, Asya'da olduğu gibi genellikle iyi tanrının (Osiris) bir diğer tezahürüyle isimlendirilir. Dolayısıyla elimizden fırtınalarla ilgili çelişkili görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler, okyanusun cömert olduğuna ve Osiris'i temsil ettiğine veya ona karşı bütün dünya düzenini temsil ettiğine ilişkin daha önce rastladığımız öörütislerle oldukça benzerdir.

107. şekil: Tanrı merkebin kulaklarıyla 'Apop'a karşı savaşırken

Set'le 'Apop arasındaki anlaşmazlığın başlangıcı, 'Apop'un kafası, birleşik bacakları ve düşen pozisyonu Osiris özellikleri taşıyan güneş tanrısına saldırdığını gösteren tasvire (107. şekil) kadar götürülebilir. Bu tasvirde güneş diskinin yanındaki süsleme belirgin değildir. Dolayısıyla bunun Horus'un kanatlı diski olduğunu düşünebiliriz ancak 108. şekilde olduğu gibi bazı varyantlarda merkep kulağı haline geldiği apaçık ortadadır. Dolayısıyla bu görüntüdeki güneş tanrısının adının, "merkep" (io') anlamına gelen (veya daha sonradan bu anlamda yorumlanan) Eay, Ay olduğu düşünülmektedir. Bu doğruysa Set (güneş gemisinde?) ile Osiris'in ilginç bir şekilde karıştırılmış olduğu farz edilebilir. Her halükârda Mısırlılar, bu eski resim karşısında ona eşlik eden iki tasvirin gösterdikleri yüzünden şaşkına dönmüşlerdir. "Zıpkın taşıyanlar" görüntüğe göre ya tanrıyı sürükleyiyorlar ya da onu ipleriyle destekliyorlar. Ancak metinde şöyle yazmaktadır: "Onlar Ay'ın iplerini korurlar. Bu yılanın yüce tanrının gemisine karşı ayaklanmasına izin vermezler." Ejderhanın üzerindeki bu tuhaf timsahın anlamı, bu tasvirin diğer bazı detayları gibi belirsizdir (Khnum ve derinlerde bulunan timsahla kıyaslayın). Ancak ip muhtemelen bir ağı temsil etmektedir.

108. şekil:
Merkep ku-
laklı tanrı

Ejderhanın bir ağ ile canlı yakalandığı veya öldürüldüğü Asya'ya özgü düşünceyle, güneş tanrısının düşmanlarını yakalamak için kullanılan devasa bir ağın başka bir yerdeki temsiline gönderme yapılıyor gibi gözükmemektedir. Ejderhaya karşı savaşan iyi ruhlar, sonradan bir ipe benzetilen ancak aslında bir ağ olan şeyi kafalarının üstünde sallarlar. Horus'un mızrağı, diğer pek çok detay gibi bütün bu ejderha mitinin Asya'ya özgü olduğunu göstermektedir.

Set'le ilgili daha eski geleneğin karıştırılması ve 'Apop hakkındaki daha sonraki efsane kısa sürede tamamlanmıştır. Böylelikle Set'e "parçalara ayrılmış yılan, tiksindirici (?) yılan" (*nik, neyek*) vb. denildiğine rastlamaktayız. Bu en çok, eski gök gürültüsü tanrısını nihayetinde bütün kötülüklerin temsili olan gerçek bir şeytana dönüştürmeye yaramıştır. Bu şeytanın ismi telaffuz edilmez, bunun yerine "şu" (*pefi*) gibi aşağılayıcı bir ifade veya bir lanetle anılır. Dolayısıyla Set yalnızca yasaklı kara büyüyle çağrılabilir. 108. şekil: Merkep ku-

Set'in Büyük Ayı takımıyıldızındaki yedi yıldızla özdeşleştirilmesi gerçekte 'Apop'la özdeşleştirilmesine paralel bir şekilde gerçekleşmiştir. Antik Mısır'da "Öküz Bacağı" denen bu takımıyıldız, bundan böyle kimi zaman zincire vurulmuş ve muhafızlar tarafından denetlenmesi gereken Set'in bir ayağı olarak gösterilmiştir. Karışıklık (muhtemelen Asya'ya özgü teorilere dayanarak) "Öküz Bacağı"nın su ejderhasıyla özdeşleştirilmesiyle başlamıştır. Böylelikle Yeni Krallık döneminin âlimleri Horus'un dört oğlunu, muhafız Selqet'i ve benzerlerini 60. şekilde (s. 60) gösterildiği gibi kuzey canavarının yakınındaki yıldızlarda bulmaya çalışmışlardır.

109. şekil: Genii ağlar veya kapılarla mücadele ediyor

Karanlık tanrıça Neftis'in, (Mısır dilinde *Neft-hôt, Tapınağın Hanımefendisi*) neden Set'in eşi olarak kabul edildiği bilinmemek-

110. şekil: Horus-Orion Êpet'in yardımıyla
Öküz Bacağı ile dövüşüyor (62. şekille
kıyaslayın, s. 61)

tedir ve Mısırlılar için bile ona atfedilen kozmik görevin ne olduğu oldukça belirsizdir. Boynuzlar ve disk kimi zaman, güneşli gökyüzünün hanımefendisi olarak Nef-tis'i sembolize etmektedir. “Batı’nın Hanımefendisi” diye isimlendirildiğinde İsis-Hat-hôr gibi gecenin

ve ölümün kraliçesi olmuştur. Dolayısıyla birkaç defa “Kitap Tanrıçası” veya Kader ve “Adalet” olarak anılan batının başsız kraliçesiyle özdeşleştirilmiştir. Böylece, Plutarhos’un da bildiği gibi, İsis gökyüzünün gündüz hali olarak kabul edildiğinde Nef-tis, yeraltı dünyasının gökyüzü olarak İsis’in bir muadili haline gelmiştir. Neftis hiçbir zaman erkek kardeşi Osiris’in düşmanı olarak tasvir edilmemiştir. Bununla birlikte Set’le birlikteliğinden dolayı Osiris’e hayıflanmıştır ve İsis’le Osiris’in bedeninin bakımını üstlenip bebek Horus’u emzirmiştir. Bazı geleneklere göre ise Osiris’le Anubis’i dünyaya getirmiştir. Bu muhtemelen Neftis’in cehennemle bir diğer bağlantısını göstermektedir.

Aslında Anubis (Mısır dilinde *Anupu*), genellikle sırtüstü yatmış bir halde resmedilen siyah bir çakaldı (veya muhtemelen bir köpek; genellikle kurt, çakal ve köpek birbirine kolaylıkla karışmaktaydı). “Dağında” otururken muhtemelen on yedinci eyaletteki Kynopolis’te veya Delta’daki veya Memfis yakınındaki modern Turrah’taki yerel bir mezarlığı yönetmekteydi. Sonraları en azından Yukarı Mısır için ruhlarını karanlık yolda yeraltı dünyasını yönlendiren ölülerden sorumlu genel bir tanrı haline gelmiş gibi gözükmektedir. Bu işlevi Osiris dairesiyle ilişkilendirilmeden önce şekillenmiştir. Bu birleşmeden sonra Anubis, Osiris’in oğlu (veya daha nadiren kardeşi) veya güneş tanrısının veya Set’in oğlu olarak anılmıştır; ayrıca Osiris’i defnederken İsis’e yardım ettiği ve Osiris’i yok olmaktan kurtarmak için

111. şekil:
III. Neftis

mumyaladığı söylenmiştir. Bu yüzden bütün ölmüşler, vücutlarıyla ilgilenmesi için Anubis'e dua ederler. Anubis, Osiris'in önünde ölülerin sorgulanmasına da yardımcı olmaktadır; daha eski zamanlarda bu sorgulamanın tek hâkiminin kendisi

112. şekil: Anubis mumyalarken

olduğu bellidir. Anlaşıldığı kadarıyla Orta Krallık döneminden sonrasına ait olan simgesinin, siyah beyaz benekli, bir kazıktan sarkan ve kimi zaman derinin altına yerleşik bir damarın içinde akan yeni öldürülmüş bir öküz derisi haline nasıl geldiği hiçbir şekilde bilinmemektedir. Esasen bu sembol tamamen farklı bir tanrıyı temsil ediyor gibi gözükmemektedir.

113. şekil:
Daha
sonraları
Anubis'e
atfedilen
ilahi
sembol

Horus'un veya Osiris'in oğulları olarak adlandırılan dört cin, genellikle Osiris'i takip eder. Ölmüş vücudunun başında bekleyip hükümdarlığında ona yardımcı olurlar. Dolayısıyla bütün mumyalanmış ölülerin muhafızı haline gelirler. Mumyaların iç organları, cinlerin tasvirleriyle, yani insan, şebek, çakal ve şahin resimleriyle süslenmiş "kaponik vazolar"⁷ da bu cinlerin koruması altındadır. İsimleri sırasıyla şu şekildeydi: Emesti, Hepi, Dua-mut-f (Annesini Şerefliendiren) ve Qebh-snêu-f (Kardeşlerini

Canlandıran). Bu cinlerin, daha önce bahsettiğimiz gibi Nil Nehri'nin dört kaynağı oldukları yorumu, cinlerin büyük şelale tanrısı Khnûm veya "su diyarının kapısı, Nubiya'nın suyu" ile ilişkilendirildiği veya Osiris'in tahtından fışkıran bir çiçekten (hayat suyuyla benzer veya eşanlamlı olan hayat çiçeği) üredikleri veya timsah So-

114. şekil: Horus'un Oğulları

7 Eski Mısır'da mumyalama işlemi sırasında öteki dünyaya gideceğine inanılan ölünün iç organlarının konulduğu kap. (ç.n.)

bk'un onları avladığı suyun içinde yüzdükleri erken bir tarihte ortaya çıkmaktadır. Abisten geldikleri için daha sonraki zamanlarda (103 ve 115. şekiller) hayat simgesi hiyeroglifine sahip

115. şekil: Osiris'in dört oğlu hayat muhafızı derinlerde yaşayan yılanla birleşmiş bir halde

olan bir yilandan gelişen dört başı sembolize etmektedir (abisin daha sonraki ejderhasıyla hayat verici Nil olarak babaları Osiris'le yine bir karışıklık sözkonusudur). Diğer tara-

raftan oldukça eski, benzer bir yorum bunları semavi olarak değerlendirmektedir. Başka bir deyişle bu yorum, bunları dört ana yönde veya doğuda veya gökyüzünün güneyinde oturan dört Horus veya dört ana yönde bulunan "Horus'un dört ağacı" ile ilişkilendirmektedir; çünkü bunlar "dört rüzgârı" oluşturmaktadır. Bunları takımyıldızlara yerleştirmek için uğraşılmıştır ve bir tasvirde, anlaşıldığı kadarıyla, gökyüzünde en az beş defa bulundukları gösterilmektedir. Bunlar özellikle yıldızların arasında babalarının, Orion'un yanında veya korumaları altındaki tehlikeli "Öküz Bacağı", abis ejderhasının semavi muadiline yakın konumlandırılmaya çalışılırlar. Günün ilk dört saatinin efendisi olarak doğu ufkunda da bir mevkileri bulunmaktadır. Her şeye rağmen bunların asıl manası halen gizemini korumaktadır.

Osiris dairesini oluşturan tanrılar zümresi hakkında önemli parçaların ve oldukça farklı görüşlerin birleştirilmesiyle, bir başka ilişkili miti, Plutarhos'un taslağını mümkün olan her yerde temel olarak kullanıp en önemli varyantları parantez içine alarak elde edebiliriz.

Özellikle güzel yüzlü ve uzun boylu Osiris, güneşin yeni bir kişileştirmesi olarak yeryüzü tanrısı Keb ile gökyüzü tanrısı Nut'un bir çocuğuydu. Bir yılı bitiren ve özellikle kutsal kabul edilen beş artık günün

116. şekil: Horus-Osiris'in oğulları babaları Orion'un ("Osiris" denilen) yanında gökyüzünde dururken

ilkinde doğmuştu. Osiris'le ikiz kız kardeşi İsis, ışığı görmüştür (bununla birlikte bazı kaynaklar dördüncü artık günde doğduğunu ifade etmektedir). Oğlu ve çifti olan güneş ilahı Horus gibi okyanusta doğmuş olarak tasvir edilmesi, annesi Nut'un başka türlü izah edilmesinden ibarettir; çünkü okyanus ve onun devamı olan gökyüzü arasında belirgin bir fark yoktur. Osiris tüm hayatın özellikle insanlığın yaratıcısı ve yöneticisidir (başkaları daha sonradan

117. şekil: Sarmaşığın altındayken
Osiris

onun medeniyeti kurduğunu, insanlara dini ve tarımı, özellikle de özel bitkisi olan üzüm asmasını yetiştirmeyi öğrettiğini, barbarlığa son verdiğini, Mısır toprakları dışındaki memleketlerin pek fazla ilgi çekmediğinden hükümdarlığının genellikle Mısır'la sınırlı olduğunu ifade etmişlerdir). Osiris (büyük) erkek kardeşi Set'in kıskançlığını artırmıştır. En eski geleneğe göre Set, çölde ceylan avlarken Osiris'e pusu kurup onu vahşice öldürmüştür (daha geç döneme ait kaynaklar Set'in yetmiş iki kişilik bir işbirlikçi güruhuyla birlikte hareket ettiğini ifade etmektedir. Plutarhos'a göreyse Set, Aso isimli Etiyopya kraliçesiyle birlikte hareket edip Osiris'i ölü ya da diri bir tabutun içine yerleştirerek nehre atmıştır). Osiris'in vefalı eşi İsis (Plutarhos'un söylediğine göre ilk haberi Ahmim'in "Panları ve Satirleri"nden, yani güneşin doğumuna eşlik eden güçlerden alan İsis) onu aramaya çıkıp çölde veya nehirde bulmuştur. Bir tür büyüyle Osiris'i hayata döndürmüştür (Diğer versiyona göre İsis, Osiris'i on dört parçaya ayırmış halde bulmuş ve Anubis veya bilge Thout'un da yardımıyla büyük bir özenle parçaları bir araya getirmiştir). Bütün tanrıların kanatlı olarak temsil edildiği daha sonraki dönemin inancına göre İsis, Osiris'i kanatlarıyla hayata (yalnızca bir süreligine) döndürür. Bir diğer versiyona (daha sonraki) göre İsis,

kesik parçaları birleştirmeyip onları bulduğu yere gömer (Mısır'ın her yerinde başlıca tapınaklarda veya Osiris'in Serapeums denilen özel mezarlarında bulunanları izah etmek için akılcı bir yoldur). Bu uzuvların birleştirilmesiyle vurgulanan Serapeums, yalnızca bu uzuvlardan birinin bulunmasıyla kutsallaştırılan bir mevkidir. Bir başka (sonraki) versiyona göre İsis tabut içindeki vücudu Fenike sahiline kadar takip etmektedir. Plutarhos Biblos'ta tabutun Melwart ve Astarte isimli kraliyet çiftinin, (başka bir deyişle Osiris ve İsis'in Asya'ya özgü çiftleri olarak Babil şehrinin iki tanrısı), evine bir ışın demeti olarak alındığını anlatmaktadır. (Funda veya ılgın ağacı tarafından üstü örtülerek veya bodur ağaç veya ağaç gibi ağaçlara dönüşerek. Diğer mitler Osiris veya onun kalbini ya da kafasını içeren bir sedir ağacının kalıntısını ima etmektedir.) Hoş kokusu sebebiyle sarayın ha-

118. şekil: İsis ve Neftis, Osiris'in kesik bedenindeki kanı topluyor

nımları İsis'i bebek prensin bakıcılığını yapması için yanlarına aldılar ve İsis parmağını prensin ağzına koyarak onu besledi. Geceleyin ise bebeği "arındıran ateş"e bırakıp bir kırlangıç şeklinde Osiris'in vücudunu çevreleyen tahta sütunun etrafında inleyerek uçuyordu. Kraliçe bir gece İsis'e baskın yaptı. Çocuğu alevlerin arasında gören kraliçe çılgınlık attı ve böylece İsis'i ölümsüzlükten mahrum bıraktı. İsis ilahi yapısını açığa çıkararak çok arzu ettiği sütünü ele geçirip lahdi veya ağacın sapından çıkan vücudu kesti. Bir mumya gibi çarşafa sarılıp üzerine mürresafi serpilen sütun (83. şekille kıyaslayın, s. 91) Biblos'ta tapınılan bir nesne olarak kaldı. Kız kardeşi Neftis'in eşliğinde İsis vücudu tek başına veya tabutla birlikte alarak ağlayıp dövünmek için Mısır'a geri döndü. İki kız kardeş de yas tutanlar olarak genellikle kuş formunda temsil edilmekteydiler (Plutarhos ayışığında avlanan Set'e tekrardan İsis'in yeniden bir araya getirmeye mecbur olduğu vücudu buldurup parçalara ayırtmaktadır).

Bazı versiyonlara göre Horus babasının ölümünden önce

doğmuştur (bununla birlikte başka versiyonlara göre Osiris ile İsis henüz annelerinin rahmindeyken yani gökyüzündeyken Horus doğmuştur). Ancak yaygın teoriye göre İsis, Horus'tan ya insani bir yoldan (çok defa tabutun üstünde otururken tasvir edildiğinden ve genellikle kuş formunu yeniden üstlendiğinden) ya da vücudundan sızan kandan ya da vücudun parçalarından olacak şekilde Osiris'in (geçici olarak) dirilen cesedinden (tabutu tamamen açmadan veya bir araya getirilmiş vücudundan veya hatta vücudun yalnızca bir parçasından) hamile kalmıştır (118. şekil). İsis'in kozmik veya mukadder ağacın meyvesinden (genellikle asma) veya bu ağacın bir başka parçasından hamile kaldığı yönünde daha eski düşünceler de sözkonusudur. Bununla birlikte bu görüşler her ne kadar mitin kötümser tarafını temsil etmeye meyilli olsa da çok sık gözlemlediğimiz gibi oğluyla özdeşleşen Osiris'in doğumuna atfedilmiştir.

Oğlu Horus'la (henüz doğmamış veya yeni doğmuş ya da oldukça genç olan) beraber İsis, Aşağı Mısır'ın bataklıklarına (tutsaklıktan) kaçıp bir ada üzerindeki ormanların yeşil çalılıkları içinde (veya suda yüzen bir ada üzerinde; Grekler buranın ismini Ahmim olarak tercüme etmişlerdir) Set'in zulmünden kendisini korumuştur. Horus burada diğer güneş ilahları gibi yeşil çalılıkların içinde doğmuştur. Pek çok tanrı ve tanrıça, özellikle kız kardeşi Neftis ve bilge Thout, İsis'i ve bebek tanrıyı korumak ve bakımını üstlenmek için yardımcı olmuşlardır.

Bazıları, İsis'in çocuğu saklamak için onu bir sandık veya sepetin içine koyup Nil Nehri'ne bıraktığını düşünmüştür. Bu düşünce iki özdeş ilahın, yani Osiris ve Horus'un,

119. şekil: İsis batacaklar içinde Horus'u emziriyor

abiste veya okyanusta veya bunun Mısırlılar için karşılığı olan, Osiris-Horus'u temsil eden Nil Nehri'nde yüzen bir sandık içinde doğumunun, ölümünün ve dirilmesinin kaynaşmasına imkân tanımaktadır. Bu sandığa, Argo takımıyıldızının içinde gökyüzünde de rastlanabilir. Bu, okyanusta yüzen ölü veya

bebek ilahı sembolize etmektedir. Bu takımyıldızın başlıca yıldızı Canopus bizzat tanrı olarak da değerlendirilebilmekteydi. Plutarhos'a göre Horus nehirde bulunup bir saka (dünyaya yüce ilahın doğumunu ilan etmesini söylenen Teb'li Pamytes) tarafından (Kronos'un yani yaşlı güneş veya yaşlı yılın emriyle) eğilmiştir. Bir diğer versiyon ilahi bakıcı Renenutet'in gökyüzünün aşağı taraflarında kendisini dünyaya gösterebilinceye kadar Horus'la ilgilendiği fikrini benimsemiş gibi gözüküyor. Horus'un doğumu ve eğitimi bataklıkli Delta'nın en eski merkezi Buto'da (Ahmim adası) ya da buranın yakınlarında gerçekleşmiştir. Bazı maceraperestler Horus'un hayatının bu dönemine ilaveler yaparak süslerler. Sözelimi, çocuk Horus'un bir defasında bir akrep tarafından nasıl sokulduğu ve yüce büyücü annesi veya Thout tarafından nasıl iyileştirildiği veya tam tersine yedi akrep tarafından kurtarıldığını anlatırlar.

Daha sonraları genç Horus'un iki formu birbirinden ayrılır: Har-uêr (Grekçesi 'Απονηριζ, *Yüce yani ergin veya yaşlı Horus*) ve Har-pe-khrad (Grekçesi 'Αρποκρατηζ, *Çocuk Horus, Genç Horus*). Daha sonraları özellikle Roma döneminde, Horus'un en yaygın formu Horus'un vaktinden önce doğan bir ilah olduğu söylendiği için Plutarhos tarafından cüce tanrılarla karıştırılmıştır. Kimileri Horus'un bu iki formunu farklı zamanlarda doğmuş iki farklı kişilik olarak kabul etmiş veya yaşlı Horus'u Har-si-ê-set'ten (Grekçesi 'Αρσησιζ, *İsis'in oğlu Horus*) ayrı tutmuşlardır. Bununla birlikte en eski mitoloji babası Osiris'in başka bir bedende dirilmiş hali olan yalnızca bir Horus'tan bahsetmektedir.

Bazı kaynaklara göre İsis de kardeşinin çocuğu Anubis'in bakımını üstlenmiş (İsis ve Neftis'in karıştırılması yoluyla dünyaya gelen Osiris'ten olma çocuğu) ve onu yetiştirerek sadık bir yoldaş kazanmıştır. Bu efsa-

120. şekil: Sepet içindeki Osiris ve İsis

ne, Anubis veya Neftis'in (veya her ikisinin) yeraltı dünyasında bebek Horus'un bakımını üstlendiğinin anlatıldığı daha eski varyanta bir geri dönüştür.

Horus erişkinliğe ulaştığında "ormanda kuşağını sarınarak" (yani erkekliğin göstergesini) ve "babasının intikamını" almayı kafaya koyarak (babasının ruhu tarafından telkin edilerek) güruhuyla Nil'e çıkıp "mirasını" fethetmiştir. (Edfu'nun kanatlı disk formundayken dövülmüş veya o ve Set mücadele için kendilerini insana veya suaygırına dönüştürmüşlerdir.) Büyük savaşta (üç gün hatta daha uzun sürer) Set, Horus'un bir gözünü yaralar ya da yerinden çıkartır ancak gücünü kaybederek nihayetinde yenilir. En geç döneme ait metinlere göre Set, (vahşi hayvan şeklindeki takipçileriyle birlikte) yakılarak veya parçalarına ayrılarak yok edilmiş veya (canlı canlı) derisi yüzülmüştür. Diğer metinler Set'in yaralı ve zincirli (veya bir ağ ile yakalanmış) olduğu halde tekrardan kaçtığı için dövüşün tekrarından bahsetmektedir. (İsis onu serbest bırakmıştır veya en azından aşağıda ele alınacak bir başka versiyona göre onu ölümcül darbeden korumuştur. Horus bu yaptığından dolayı annesinin kellesini vurdurmuştur. Bu, başsız kadının İsis olarak bir izahıdır. Daha sonradan İsis'in insan vücudu ve inek başı bazı tasvirlerde, Set tarafından yaralandığında Horus'un gözünü de iyileştiren tanrı Thout'un açmış olduğu yaraların iyileşmesinin sonucu olarak yorumlanmıştır.) Okyanustaki veya yeraltı dünyasındaki ejderha 'Apop'un işe dahil edilmesi bu kavganın yenilenmesini kolaylıkla anlaşılabilir kılmıştır. Böylelikle öncesinde gördüğümüz üzere bu, fırtınanın ve bulutların, fırtınalı denizin ve gecenin, güneşin veya ayın rotasındaki değişimleri ve (oldukça belirsiz bir şekilde) dünyanın başlangıcı şeklinde anlaşılabilmiştir. Diğer taraftan bu, çok çeşitli şekillerde yıldızlarda okunabilir.

İlk zamanlar Horus ve Set arasındaki mücadele meşru bir dövüştü. Yargı gücü genellikle, hem iki tarafın da yaralarını iyileştiren hem de davalarında karara vardıktan sonra onları uzlaştıran bilgi Thout'a atfediliyorsa da bu, kökeni açıkça Osiris'in

121. şekil: Horus, Osiris'in önünde Set'in infazını gerçekleştiriyor

yüce hâkim (ve Adalet olarak İsis) olarak algılanmasında yatan bir fikirdi. Hem Osiris hem Horus “haklı olan” yani mahkemede temize çıkan, muzaffer olan şeklinde adlandırılır. Daha sonraki teorilere göre, çocuk Horus’un Set’in karşı çıktığı ölümden sonraki meşruluğu kanıtlanmış veya Horus’un Osiris’in tahtı üzerindeki iddiası haklı bulunmuştur (veya Thout ya da yeryüzü tanrısı Keb Mısır’ın Horus ile Set arasında paylaştırılması gerektiğine karar vermiştir. Böylelikle Horus kuzeyi alırken Set güneyin varisi olmuştur).

Osiris doğruluğun timsali olduğu ve bu yüzden yeniden dirilip hem doğrudan yeraltı dünyasında hem dolaylı olarak genç güneş ilahı oğlunun içinde ebedi hayatı kazanmayı hak ettiği için özellikle Yeni Krallık döneminde niçin ölmesi gerekiyordu, niçin ölüm bütün insanlığa onun üzerinden geldi gibi sorular sorulmuş olsa gerek. Osiris’in bu kötümser algısı bazı hatalı eylemlerle açıklanmak zorunda kalmıştır. Birinin kız kardeşiyle evlenmesi yaygın ve eski bir âdetti. Dolayısıyla Osiris’in, İsis’i onun kızı veya annesi haline getiren bazı varyantlar dışında evliliğiyle ne suçu işlediği net değildi. Bu varyantlarda suç genellikle, aşkıyla onun ölümüne sebep olan karısı (veya kızı veya annesi) üzerine atılır. Bu kötümser yorum hakkında çok sayıda farklı varyant yalnızca peri hikâyeleri ve sihir metinleri gibi daha yaygın kaynaklarda zayıf olsa da korunmuş olup resmi dinde örtbas edilmiştir. Dolayısıyla bunları yalnızca, aşkın ve hayatın hanımefendisi olmasının yanında âşıklarına ve tüm insanlığa ölüm ve sefalet getiren Gökyüzünün Kraliçesi hakkındaki Asya’ya özgü mitlerle kıyaslayarak anlayabiliyoruz. Bununla birlikte, Osiris’in ölümü hakkındaki bu gibi düşüncelerin izlerine Mısır’ın oldukça eski dini metinlerinde üstü kapalı bir şekilde rastlanmaktadır ve dolayısıyla her ne

122. şekil: Horus, timsah formundaki Set’i öldürüyor

olur olsun bunlar, daha sonraki dönemlerde Asya'dan alınanlardan daha fazlasıdır.

Her ne kadar bütün tanrılar bir zamanlar yeryüzünde yaşayıp hüküm sürmüş olsalar da Osiris genellikle Mısır'ın ilk hükümdarı ve dolayısıyla firavunun benzeri olarak kabul edilir. Buradaki düşünce, tanrılara ölümü getiren ve mezarına bu dünyada tapınılan Osiris'in, bazı tanrılar onun ölümden sonra yeryüzünde tekrardan hüküm sürmüş olsalar da insan türünün atası olmasıdır. Bu yüzden Mısırlılar daha sonraki dönemde Osiris'in hükümdarlığının yıldönümünü, ona tamamen bir insan kral gözüyle bakarak kutlamaktaydılar.

Mısırlılar MÖ 1500'den sonrasında Osiris ve Adonis-Tammuz hakkındaki mitlerin benzerliğinin tamamen farkındaydılar ve hikâyeyi özellikle kadim Biblos şehriyle ilişkilendirmek bile istemişlerdir. Mitolojiler arasındaki alışverişe dair pek çok kanıt Osiris ile Asya'ya özgü hikâyede ölen tanrı Tammuz-Adonis'i birbirine bağlamaktadır ve bu, önceliğin Asya'da mı yoksa Mısır'da mı olduğu konusunda karar vermeyi zorlaştırmaktadır. Osiris ve İsis'e tapınmanın Delta bölgesinde uzun süre yerel kalmış olması muhtemeldir ve İkinci Hanedan öncesinde Yukarı Mısır'da resmi olarak tanınıp tanınmadığı bile sorgulanmaya açıktır. Bununla birlikte kısa sürede bütün Mısır'a yayılan ve Mısır'ın bütün mitolojisine nüfuz eden gücün daha eski dönemde, en azından halk nezdindeki dinde önemli bir rol oynamış olabileceği konusunda bizi düşündürmektedir. Tammuz efsanesinin Babil versiyonunu daha bütüncül bir şekilde öğrenene kadar Osiris mitini tamamen Asya'dan türetmek sağlıklı değildir. Mitin temel fikirleri muhtemelen Asya'dan gelmiştir. Ancak böyle olsa bile bunlar çok eski zamanlardan beri Mısır'da zengin ve oldukça bağımsız bir gelişim göstermiştir. Hatta bir bölümü tekrardan Asya'ya geri dönmüştür. Osiris'in tamamen ölü bir hâkime dönüşmesinin yalnızca Mısır'a özgü olması dikkate değerdir. Diğer taraftan İsis, aslı olan Asya'ya özgü aşk tanrıçasıyla kıyaslandığında oldukça anlamsız ve soluk bir karakterdir.

Mısır dini Roma döneminde bütün Antik dünyaya yayıldığına çok fazla ilgi gören ve tapınılan Osiris dairesi ve az önce taslağını çizdiğimiz zengince çeşitlenmiş mitoloji, bu başarının en önemli sebeplerinden biri olduğunu kanıtlamıştır. Bu konu ve Mısır tanrılarının nihayetinde Avrupa'da üstlendiği yabancı özellikler çalışmamızın sonuç bölümünde ele alınacaktır. Mısır ilahlarının bu üstünkörü uyumu gerçekte yalnızca, çöküş günlerinde klasik paganizmi güçlendirmek için girişilen umutsuz bir çabaydı. Ancak Mısır'ın, Greklerin ve Roma'nın tabiatı iç içe geçemeyecek kadar birbirinden farklıydı. "İsis'in Gizemleri", diğer iki büyük dini yayılım, Anadolu'nun "Ulu Anası" ve İran'ın Mitrası tarafından şekillenen klasik zihin üzerindeki derin bir etkiye hiçbir zaman sahip olamamıştır.

Altıncı Bölüm

Osiris Mitlerine Atıfta Bulunan Bazı Metinler

I. İsis'e ve Neftis'e Ağıt

Batının önündeki, yüce tanrı, Abidos'un efendisi Osiris'in hanesinden iki kız kardeş tarafından Choiak ayının yirmi beşinci gününde söylenen ilahi:

“İsis dedi ki:

Yuvana gel, yuvana gel,

Sen sütun tanrısı (?) yuvana gel!

Düşmanların (artık) gittiler.

Sen iyi kral, yuvana gel,

Beni görebilen sensin!

Ben, seni seven kız kardeşinim.

Kendini benden (tekrardan) ayıramazsın.

Sen güzel genç!

Çabucak yuvana dön çabucak!

Seni (artık) görmediğim (zaman)

Kalbim senin için ağlayacak

Gözlerim seni arar.

Sana bakmak için seni arıyorum.

Seni görmek, seni görmek ne kadar güzel!

Sen sütun tanrısı (?) seni görmek ne kadar güzel
Aşkına gel, aşkına gel!
Sen Un-nofer, sen kutsanmış olan!
Kız kardeşine gel,
Karına gel, karına gel,
Sen kalbi halen atan tanrı, hanenin hanımına gel!
Ben senin annenim, senin kız kardeşinim
Beni kendinden koparma!
Tanrılar ve insanlar, yüzleri senin üzerinde
(Onlar) beni görünce hep beraber senin için ağlıyorlar.
Gökyüzünün doruğuna,
Gözyaşlarıyla senin için haykırıyorum
(Ama) sen benim sesimi duymuyorsun.
Ben, yeryüzünde seni sevmiş olan kız kardeşinim.
Kimse seni benim sevdiğimden daha çok sevemez,
Kız kardeşin, kız kardeşine
Neftis dedi ki:
Sen iyi kral, yuvana gel!
Kalbini memnun et, bütün düşmanların (artık) gittiler.
İki kız kardeşin de senin yanında
Senin tabutunu koruyorlar.
Gözyaşlarıyla seni çağırıyorlar.
Tabutunda yüzükoyun yatıyorsun.
Sen (bizim) şefkatimizi görüyorsun.
Konuş bizimle kral, efendimiz!
Kalplerimizdeki bütün kederi defet!
Tanrılar ve insanlar arasındaki adamların
Seni görünce (haykırırlar):
'Yüzünü bize ver,
Kralımız, efendimiz!
Senin yüzüne baktığımızda bizim için hayat var.
Yüzünü bizden ayıramazsın!
Seni gördüğümüzde kalplerimiz sevinçle dolu.
İyi kralımız, seni gördüğümüzde kalplerimiz (sevinçle) dolu.
Düşmanın yenildi,

Artık yok o.
Ben seninleyim
Senin uzuvlarını sonsuza ve ebediyete kadar koruyorum.”

İlahi aşağıya aktardığımız kısımla sonsuz tekrarlar devam etmektedir:

“Parla bizim için gökyüzünde her gün,
Işığına engel olmayız.
Thout senin koruyucudur.
Senin ‘İlahi Ay’ adıyla
Gece gemisinin içinde senin ruhunu yarattı.”

Burada Osiris’e hem güneş (Ra ve Atum gibi) hem de ay olarak hitap edilmektedir. İkincisi yalnızca, güne hükmedenin bir diğer temsilidir. Bu yüzden ona “altıncı günün efendisi” denir ve ondan yalnızca “her ay küçük bir çocuk gibi bize gelen” (yani, hilal şeklindeki ay gibi) olarak değil, ayrıca “Orion’da (ve?), gökyüzündeki yıldızlarda muhteşem olan” (yani bütün semavi cisimler onun göstergeleridir) olarak da bahsedilir. Osiris doğadaki bütün tanrıları temsil eder ve bilhassa bitkilerde ve Nil Nehri’nde ortaya çıkar.

“Senin yüce yayılımın senden kaynaklanıyor
Tanrıları ve insanları hayatta tutuyor.
Sürüngenler ve (dört ayaklı) hayvanlar
Buradan hayat buluyor.
Sen bize (karanlık) mağarandan senin zamanında yaklaşıyorsun,
Ruhunun gücünden gelen suyu döküyorsun
Senin çiftinin (yani ruhunun) kurbanlarını artırmak için
Tanrıları ve insanları benzer şekilde beslemek için
Selam olsun sana (bizim) efendimiz!
Yok senin gibi bir tanrı,
Gökyüzü senin ruhuna sahip,
Yeryüzü senin şekline
Yeraltı dünyası senin gizemlerinle doludur.”

II. Güneşin Gözündeki Domuz

Siyah bir domuzun Horus’un gözünün içine nasıl girdiğini

(geçici olarak yarı körlüğe sebep olmuştur) anlatan mit, domuzun Set’le özdeşleştirilmesini gösteren en eski kanıttır. Her ne kadar yazar iki düşünceyi birbirinden ayırmaya çalışsa da bu, yalnızca, güneşin kayıp gözü hakkındaki mitin yeni bir versiyonudur. Anlayabildiğimiz kadarıyla bu olağanüstü hikâyeyi anlatan oldukça tahrif edilmiş metin şu şekildedir:

“Ra Horus’a dedi ki: ‘(Bugün) Gözünün içinde ne var, bakayım.’ Ra gözüne baktı. Ra, Horus’a dedi ki: ‘Bak, şuradaki siyah domuz ya var.’ Horus (ona) baktı. Gözü büyük bir üzüntüyle sızıyordu.

Horus, Ra’ya dedi ki: ‘Dikkatle bak, benim gözüm, Set benim gözüme vurmuş gibi (hissediyor).’ Dikkatle bak, o üzgün. Ra tanrılara dedi ki: ‘Onu yatağına yatırın ve tekrardan iyi edin. Şeklini siyah bir domuzla çeviren Set’in ta kendisidir. Dikkatli bakın, gözündeki yara onun canını yakıyor.’ Ra tanrılara dedi ki: ‘Bu domuz Horus’a duyulan bir nefrettir.’”

Bundan sonra metin karmaşılaşmıştır, ancak anlaşıldığı kadarıyla Horus’u tedavi etmek için “öküzlerinin, küçük sığırının ve koyununun kurban edilmesi” tavsiyesi verilecektir. Aynı bölümün on üçüncü satırına göre “yeşil (bitkisi) üzerinde Horus”un adı yükselecektir. Çünkü Horus “Yeryüzü yeşil olsun ve semavi kargaşalar (yani boranlar) sona ersin,” diye dileğini ifade etmiştir. Başka bir deyişle, güneşi örten fırtına bulutları olarak Set hakkındaki eski yorumlama burada açıkça, büyük ihtimalle aslen güneş tutulmasına gönderme yapan bir mite atfedilmektedir.

III. İsis’in Gözyaşları

İsis’in gözyaşları Nil Nehri’ne aktığında bunun nasıl sonuçlandığını tarif eden sihirli bir formülden daha önce bahsedildi. Metin aşağıdaki gibi devam etmektedir:

“İsis kanatlarını çırpıtı,
Nehrin ağzını kapattı,
Balığı yüzeyin üzerine yatırdı (?).

Hiçbir dalga balığı nemlendirmedir.
(Böylece) su halen durgundu, (ama) o yükseldi.
İsis'in gözyaşı suya düştüğünde.
Dikkatli bak, Horus annesini kirletti.
İsis'in gözyaşları suya karıştı,
Uz-balıkları arasında bir cubit⁸
(ve) şebeğin ağzının içinde
Çahların bir cubit'i

Keb'in (?) ağzının içinde olduğu bildirildi (?)
Bunu isteyen İsis'tir.
Hiçbir timsah (herhangi bir şey) yapmadı.
Sihir koruması geliyor, korun!"

Anlaşıldığı kadarıyla bu metinde anlatılmak istenen, Osiris'in doğanın iki gücünde de görünür olmasıyla tamamen aynı şekilde, su ve bitkinin İsis'in gözyaşlarıyla benzer bir şekilde yetişmesidir. Osiris mitine göre lanetle ilişkilendirilen uz- veya woz-balığı, Horus-Osiris'in onun yüzünden ölmek zorunda olduğu günaha gönderme yapmaktadır. Şebek Thout ise İsis'in, bilge tanrının bu sayede onu geri getirdiği Nubiya'ya uçuşuna bir gönderme gibi gözükmemektedir. Bu, suyun azaldığı mevsimlerden sonra Nil Nehri'nin yükselmesinin bir başka açıklamasıdır. Son üç satır, birbirinin içine girmiş bu mitleri nehir üzerinde güvenli bir yolculuk için bir sihre dönüştürme çabasıdır.

IV. Horus ve Set'in Savaşında İsis

Thout ayının on üçüncü günü çok kötü bir gündür. O gün hiçbir şey yapılmamalıdır. O gün Horus'un Set'le savaştığı gündür:

"Khar-ahaut efendilerinin tapınağında
İkisi de suaygırı şekline girerek
Dikkatle bak, tabanlarının üzerinde durdular.
Bu şekilde üç gün üç gece geçirdiler.
Sonra İsis metallerini üzerlerine düşürttü.

⁸ Dirsekten orta parmağın ucuna kadar olan mesafeye eşit eski bir uzunluk ölçüsü birimdir. (ç.n.)

Horus'a dokundu.

Horus yüksek sesle bağırdı: 'Ben, senin oğlun Horus'um.'

İsis böylece metale seslendi,

'Uzaklaş, uzaklaş benim oğlum Horus'tan!'

İsis, kardeşi Set'in üzerine başka bir düşüşe müsaade etti.

Set yüksek sesle haykırdı: 'Acı bana (?)!'

İsis böylece metale (dur diye) seslendi.

Set, İsis'e çok defa dedi ki:

'Ben annemin sevgili ve şerefli oğlu değil miyim?'

İsis'in kalbi ağabeyi için şefkatle doldu.

Böylece metale seslendi: 'Uzaklaş, Uzaklaş,

Çünkü o benim ağabeyim!'

Metal Set'ten uzaklaştı.

Horus ve Set birbiriyle konuşmayacak iki insan gibi orada durdular.

Majesteleri Horus'un, annesi İsis'e öfkesi büyümüştü. Güneyli bir panter gibiydi.

İsis, Horus'un önünden kaçtı.

Bu düzenlenen bir fırtına dövüşüdür.

Set, İsis'in kafasına saldırdı.

Sonra Thout, büyüyle ona şeklini verdi.

Onu kalıcı olarak bir ineğe dönüştürdü.

Şu günde, İsis adına ve Thout adına bir kurban getir."

Plutarhos'un, Set'in gitmesine müsaade ettiği için Horus'un annesinin kafasını nasıl kopardığından bahseden hikâyeden haberdar olduğundan da bahsedebiliriz. Bu Greklere oldukça iğrenç gelen bir efsanedir.

V. Ejderha 'Apop'un Yok Edilişi

"Büyücülükte mahir tanrı dedi ki:

Ruhum (*ka*) büyüdür.

Düşmanlarımı dudaklarındaki en iyi (kelimelerle) yok etmek için sihirleri gönderiyorum.

Benim uzuvlarımdan doğanlara gönderiyorum,

Alçak düşmanı yok etmek için."

Bu ilahiyi daha önce tercümesini verdiğimiz yaratılış mitiyle irtibatlandırmak için bu zayıf girişimden sonra ilahi şu şekilde başlar:

“Alev mağlup etti onu (?).
Kafasında bir bıçak,
Kulağı kesilmiş (?)
Namı (artık) bu dünyada değil.
Yaralanmasını emrettim.
Onun kemiklerini yok ettim (?)
Onun ruhunu her gün yok ediyorum.
Bıçağımla oyarak,
(ve) etini ayırarak,
Postunu keserek,
Boynunun omurgasını parçalara ayırdım.
Kudretli Olan ismiyle onun hakkında gelen
Alevlere atıldı,
Aydınlatan ismiyle onun üstünde parladı.
(Ben?) düşmanımı yaktım.
Onun ruhunu yok ettim (?),
Kemiklerini yakıp kül ettim.
Uzuvlarını ateşe attım.
Daha sonra, Ra'nın teknesinin pruvasında
Kuvveti yüce Horus'a emrettim.
Horus onu zincire vurdu.
Onu metalle zincire vurdu.
Hainliğinden sonra savaşamasın diye
Onun uzuvlarını zincire vurdu.
Onu midesindekileri kusmaya mecbur etti.
Başında muhafız duruyor, zincire vurulmuş ve bağlı halde.
Aker, onun gücünü alıp götürdü.
Uzuvlarını kemiklerinden ayırdım.
Ayaklarını kopardım (?).
Ellerini kestim.
Ağızına ve dudaklarına vurdum.
Dişlerini körelttim (?).

Dilini boğazından kopardım.
(Böylece) konuşma yetisini elinden aldım.
Gözlerini kör ettim.
İşitme duyusunu elinden aldım.
Kalbini yerinden söktüm.
Sanki hiç var olmamış hale getirdim onu.
Nası artık (var) olmayacak.
Çocukları artık var olmayacak.
O artık var olmayacak.
Akrabaları da artık var olmayacak.
Ne kendi var olacak ne de ona kayıtlı bir şey.
Ne kendisi var olacak ne de onun varisi.
Ne yumurtası yetişecek,
Ne de tohumu (?) büyüyecek.
Ne ruhu ne de bedeni (artık) var olacak,
Ne kendisi ne gölgesi ne de büyü (gücü) var olacak.”

Mum veya ‘Apop’un papirüs figürünün ezilip üzerine tükürüldükten sonra yakıldığı ritüel sırasında söylenen ilahi, manasızca defalarca tekrarlanır. Bu ilahinin, yaratılış mitinden çok daha eski tarihli olduğu açıktır; çünkü buradaki efsane çok sönüktür. Bununla birlikte ejderhanın kaderi hakkında en zıt görüşlerin yan yana veriliyor olması ne geç kalınmış ne de olağışı bir durumdur.

Osiris ve Set’ten bahseden ilginç bir bölümün tercümesi zaten daha önce verildi.

Yedinci Bölüm

Diğer Başlıca Tanrılar

Önceki bölümlerde ele alınan Mısır ilahlarının yanı sıra Mısır dininde, isimleri ve özellikleri alfabetik sırayla verilen pek çok başka tanrı vardı.

❶ Ahi: bkz. Ehi (s. 132).

❷ Ahu (?) veya Ahuti (?)

❸ Amon (eski telaffuzu Amonu, Amanu; Orta Krallık döneminde nadiren Amoni) Teb'in başlıca tanrısıydı. İnsan şeklinde temsil edildiğinde mavi ciltle ve kafasında iki tane çok uzun tüyle tasvir edilir. Bu tüylerin düz kalmasını sağlayan ve sırtından sarkan banttan dolayı "Saç Bantının Efendisi" olarak da isimlendirilmekteydi. Pek çok resimde en eski heykellerinin tamamen Mîn'in taklidi olduğu görülür. Mavi-siyah ve şehvet düşkünü olarak ve Mîn gibi aynı tapınağın ve ağacın (veya ağaçlar) arkasında dururken bir eli yukarı kalkmış vaziyette tasvir edilir. Asıl ismi, antik tanrı Mîn'in farklı bir yerel versiyonu olduğunu göstermektedir. Başlangıçta kutsal hayvanı bir kazdı. Ancak MÖ 1600'den sonra bu hayvan, Amon genellikle bu hayvan şeklinde veya onun kafasıyla temsil edildiğinden dolayı bir koç

123. şekil: Amon

oldu. Böylece Mut ve Khônsu'yla ilişkilendirildi ve ilk eşi Amonet oldukça sönük bir kişiliğe dönüştü.

Amon özellikle güneşle ilişkilendirmenin açık bir örneğidir ve bir güneş tanrısı olarak Yeni Krallık döneminde Mısır panteonunun en üst noktasına erişmiştir. Dolayısıyla Grekler ona Zeus demiştir ve bu onun hava tanrısı olarak yanlış yorumlanmasına sebep olmuştur. Geçici zulmü son bölümümüzde ele alınacaktır.

Amon'un en eski eşi Amonet (Amenet) az önce söylediğimiz gibi, kocasının en yükseklerde olduğu günlerde neredeyse unutulmuştur. İsmi, anlaşılan o ki yalnızca “Amon’a ait, Amon’un karısı” anlamına gelmektedir. Oldukça ilginç bir şekilde, her zaman Aşağı Mısır’ın tacını takmaktadır. *Nebt-tau*i veya “İki Ülkenin de Hanımı” olarak da isimlendirilmektedir.

- Kafasında iki tane devekuşu tüyü ve elinde kraliyete ait bir kırbaç ve eğri bir asa taşıyan ‘Anezi kadim bir tanrı olup “doğu bölgelerinin önündeki” olarak isimlendirilmekteydi ve (sembollerinden dolayı?) erken bir tarihte Osiris’le özdeşleştirilmekteydi.
- An-hôret: bkz. Onuris (s. 142).
- Montu’nun eşi Anit (Enit) insan şeklinde temsil edilmekteydi. Genellikle Meskhenet’in “anteni”ne benzer bir sembol takarken tasvir edilir.
- Antaues (Antaios), Grek mitolojisinin güreşçi devi Herkül’le çok az benzerliğe sahip olabilse de yalnız bu klasik isimle bilinir. Kendisine, Neftis’le ilişkilendirilen ve kimi zaman Horus’la mukayese edilen Orta Mısır’daki Antaiopolis’te tapınılmaktaydı. Ona ait elimizdeki resimler yalnızca Roma döneminden kalmadır. Bu resimlerde bir savaşçı veya ceylan avcısı olarak kafasında uzun tüylerle ve oldukça yeni bir zırh içinde tasvir edilmektedir (Bu haliyle Süryani tanrısı Reshpu’yu anımsatmaktadır). Klasik tasarım içindeki olağanüstü tasviri için 218. şekle (s. 238) bakınız.

❶ ‘Anti, günümüz Gurna yerleşim merkezindeki tapınağında Osiris’le özdeşleştirilmektedir.

❷ Bir zamanlar “dişi tazı” olarak isimlendirilen Anupet, Kynopolis’teki Anubis’in eşi veya dişi formuydu (Amon-Amonet’le ilgili benzer örneklerle kıyaslayınız.)

124. şekil:
Amonet

❸ Büyük Çağlayan bölgesinin bir tanrıçası olan ve dolayısıyla Khnûm(u) ile ilişkilendirilen ‘Anuqet (bkz. 1. şekil, s. 22) alışılmışın dışında tüyden bir taçla tasvir edilir ve nadiren bir akbaba olarak karşımıza çıkar. Greklerin onu niçin gönüllerinin ilahı Hestia’yla mukayese ettikleri belli değildir.

❹ Ari-hems-nofer: bkz. Eri-hems-nofer (s. 131).

❺ Asbet (*Alevli Olan*) bir ihtimal yılan şeklinde tasvir edilen ve muhtemelen Sebit’le aynı tanrıçaydı.

❻ Ash, Delta’nın batısında (?) tapınılan insan şeklindeki bir tanrıydı.

❼ Babi’ye (Babai, Bebi, Bibi [?]) Yukarı Mısır’da en eski zamanlardan beri geniş ölçüde tapınılmış olmalıdır. Zira ismine bütün güney ülkeleri üzerinde hâkimiyet göstergesi olan beyaz taçta ve kraliyet kılıcında rastlanmaktadır. Orta Krallık döneminde de uygun bir isim olarak yoğun biçimde kullanılmış gibi gözükmektedir. Piramit metinleri ondan sanki bir zamanlar Osiris’in bir rakibiymiş ya da Osiris veya Bati için kullanılan başka bir isimmiş gibi “karanlığın efendisi” olarak bahsetmekte ve onu bir boğayla mukayese etmektedir.

Dolayısıyla *Ölümler Kitabı*’nda, genellikle yeraltı dünyasının girişinin muhafızı olan korkunç bir zalim ve ruh kasabı olarak tarif edilmesine rağmen ondan “Osiris’in ilk doğan oğlu” olarak bahsedilmektedir. Aynı kitaptaki bir başka pasaj onu, kısmen Set’e benzeyen kötü bir ruh gibi göstermektedir ve Greklerin döneminde Bebon (veya Babys) Set’in eşanlamlısı haline gel-

125. şekil: Antaeus

miştir. Babi ile Bati arasındaki karışıklık için aşağıdaki açıklamaya bakınız.

- Bast(et): Bkz. Ubastet (doğru telaffuzu bu şekildedir [s. 148]).
- En eski dönemlerin tanrısı Bati'ye, sonraları yalnızca Anubis ve Ubastet'in yanında hürmet gördüğü Saka'nın kuytu bir kasabasında tapınılmaktaydı. Dolayısıyla *İki Erkek Kardeşin Hikâyesi*'nin yazarı Bati'yi (Bata veya Batau şeklinde okunmaz) Osiris'in eşdeğeri olan bir semavi veya güneş ilahı olarak kabul etmektedir. Manetho ondan mitolojik kral Bytes olarak bahsediyor gibi gözükmektedir. Bati, Babi'yle dikkate değer ölçüde karıştırılmış olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Behdet yani "Edfu tanrıçası" bu şehirdeki Horus'un eşi sıfatıyla daha sonraki teolojik anlayışa göre zorunlu olarak Hat-hôr'a benzemektedir.
- Bi-n-dêd(u).
- Breith.
- Buto (Mısır dilinde *Uazit*, *Uzoit*) yılan şekilli, Greklerin Buto'su Aşağı Mısır'ın ilk merkezi olan Pe(r)-uzoit'in tanrıçasıydı. Bundan dolayı ister yılan şeklinde isterse bir kadın olarak tasvir edilsin, genellikle taç takar ve elinde bu bölgenin kraliyet asasını tutardı. O ve akbaba tanrıça Nekhbet iki yılan sıfatıyla genellikle Aşağı ve Yukarı Mısır'ı sembolize etmektedir.
- Dêdet'e (*Busiris*'li) Busiris ve Mendes'te (ayrıca Sebennytos'ta?) tapınılmaktaydı ve daha sonradan muhtemelen aslında İsis'le ilgili olmasa da İsis-Hat-hôr gibi semavi bir tanrıça olarak kabul edildi.
- Depet.
- Dua(u): (*Tapınan veya Yükselen*) ismi, önceki sayfalarda ele alınan Khôns için kullanılan sembolle, eski pasajlarda sembolün arkasından sarkan bir et parçası hariç oldukça benzeyen bir sembolle yazılan bir ilahtı. Bu tanrıya Herakleopolis'te ta-

126. şekil:
Buto

pınılıyorsa, Khôns'ta olduğu gibi Greklerin bu tanrıyı Herkül'le mukayese etmeleri anlaşılması zor bir durumdur.

- ❶ Dua(-uêr): (*Yüce Tapınan*) kendisi için kullanılan bir sakallı çene hiyeroglifinden dolayı "tanrıların berberi" veya "tanrılarının yüzlerini yıkayan" olarak isimlendiriliyordu. "Sirius yıldızının kocası" olarak isimlendirildiğinde isimlerin benzerliğinden dolayı sabahyıldızı (*İlahi Tapınan*) ve Orion-Horus ile karıştırılmışa benziyor (bununla ilgili uzun sakallı tam yüz sembolü farklı bir ilaha işaret etmek için ortaya çıkmıştır).

- ❷ Ehi (Ahi), oğlu sıfatıyla Dendera'lı Hat-hôr'la ilişkilendirilmekteydi. Bu yüzden Horus'a benzer şekilde temsil edilmekteydi. Genellikle müzik aletleri taşımaktadır.

- ❸ Ekhutet (*Görkemli* ?) hakkında fazla bir şey bilinmeyen kadim bir tanrıçadır.

- ❹ Emesti: Daha önce bahsedilmişti.

- ❺ Enit: bkz. Anit (s. 128).

- ❻ Eri-hems-nofer (Ari-hems-nofer, Grekçesi *'Αρεσνονοφις*, *Tanrının İkametgâhındaki Ortağı*) Philae yakınındaki küçük bir şelale adasının yerel ilahıydı ve özellikle aslan şekilli Şu ile mukayese edilmekteydi.

- ❼ Esdes.

- ❽ Ha (?).

- ❾ Hah-mehit, Mendes eyaletinin tanrıçasıydı ve buralı olduğu için kafasında hiyeroglif şekli olan bir balık bulunuyordu. Mendes'in koçu (Osiris) ile ilişkilendiriliyordu. İsis haline gelmiştir ve Harpokrates'in (*Genç Horus*) annesi olarak isimlendirilmiştir. Sonraları karısı sıfatıyla Horus'la da ilişkilendirilmiştir.

- ❿ Heka (sonradan Heke) 39. şekildeki (s. 47) gibi Şu ile özdeşleştiriliyordu. İlah Heka'dan bir başka ilah olup olmadığı tartışmalıdır.

- ⓫ Heken, bir şahin tanrısıydı (Her-heken ile özdeşleştirilir).

- ⓬ Heknet (*Övülmeye Değer*, Heknutet'in daha eski formu) çok çe-

şitli şekillerde ama özellikle akbaba kafasıyla tasvir edilen ve hakkında çok az şey bilinen bir tanrıçaydı.

○ Hemen, yalnızca On İkinci Hanedan döneminde yaygın biçimde bilinen Tuphion'lu bir şahin tanrı-sıdır.

○ Hem (?) -hor (*Horus'un Hizmetkârı*) aslan başlı bir tanrıydı.

127. şekil: Ehi

○ Heqet, Edfu yakınındaki Her-uret şehrinde ve son- raları Abidos'ta da kendisine tapınılan kurbağa şek- linde veya kurbağa kafasına sahip bir tanrıydı. Bir doğum ko- ruyucusu haline geldiği için erken bir tarihte yaratıcı sıfatıyla komşusu Khnûm'la ilişkilendirilmiştir. Ona duyulan inanç, pi- ramitler döneminde siyasi açıdan önemli hale gelmiştir.

○ Her-shefe (*Koç Yüzlü*, Grekçesi 'Αρσαφης, başka bir deyişle, Horus'la mukayese edilen bir telaffuza dayanan yanlış bir etimo- loji) Herakleopolis'te tapınılmaktaydı.

○ Hesat ilk başta Hat-hôr gibi bir inek tanrıça haliyle semavi bir ilah olarak açıklanıyordu. İnancı günümüzdeki Atfiyeh yerleşim yeriyle sınırlıymış gibi gözükmektedir.

○ Hetmet (veya Hetmit, *Yok Edici*) bir zamanlar Êpet gibi ancak bir aslan başıyla tasvir edilmektedir.

○ Hu (*Tatmak, Hissetmek, Bilgelik*) bir insan veya bir sfenks şeklinde tasvir edilen bir tanrıydı. Genellikle teknesinde güneş ilahına eşlik etmekteydi (87. şe- kille kıyaslayın, s. 94). Bereket tanrısı Hu ile güneş ilahı birbirine son derece bağlıdır.

128. şekil:
Hat-Mehit

○ Iu-s-'a-s (*Gelişi Yüce Olan*) kuzey Heliopolis'in bir tanrıçası ve Har-akhti'nin karısıydı. Dolayısıyla Hat-hôr ve ben- zerleri gibi ona semavi bir tanrıça gözüyle bakılmıştır.

○ Kenemtef(i)'in (*Leopar Derisini Giyen*) genellikle Horus'un dört oğlu arasında olduğu farz edilirdi. Ancak kimi zaman bizzat

Horus'la da özdeşleştirilmekteydi. Burada verilen resimde “Leopar Derisi Giyenler” olarak adlandırılan bir din adamı sınıfı gibi tasvir edilmiştir. İlk üç kıdemli rütbeye sahip kayıp ilah Kenemt(i) ile aynı ilah olup olmadığı tartışmalıdır.

129. şekil: Hesat

- Kenemt(i): bkz. Kenemtef(i).
- Khasti'ye (?), Sheta (Delta'da?) şehrinde tapınılmaktaydı. Sembolünden dolayı (yabancı toprakların işareti üç dağ) “bütün yabancı memleketlerin efendisi” olarak da isimlendirilmekteydi. Bundan dolayı bir savaşçı olarak temsil edilmekteydi. Erken bir tarihte Horus'la özdeşleştirilmişti.
- Semavi tanrıçaymış gibi muamele gören Sopd'un karısı Khenset (Khensit), Hat-hôr-İsis'in insan şeklinde veya kafasında “Adalet”i simgeleyen bir tüy varken veya bir inek olarak tasvir edilmekteydi.
- Khnemtet'in genellikle “bakıcı” anlamına geldiği düşünülmüştür. Bu yüzden onun ismi bakıcı tanrıçalar İsis ve Neftis'e atfedilmiştir. Daha sonraları ekmek ve çörek ilahı olarak da açıklanmıştır.
- Khnûm(u) (Grekçe *Xvouβις*) Büyük Şelale bölgesindeki Elefantin'in (*Serin Suyun Efendisi*) ve Yukarı Mısır'da Esneh, Shas-hetep, Herakleopolis gibi bazı başka yerlerin ilahıydı. Bir koç olarak veya koç başlı bir şekilde tasvir edilir ve daha sonraysa muhtemelen Nil'in dört kaynağını sembolize eden dört başlı koç şeklini almıştır.

130. şekil: Kenemtefi

- Adalet tanrısı Ma'et, bir deve kuşu tüyüyle tasvir edilmekteydi.
- Mafdet (*Vaşak*), ilk hanedanlar döneminde yaygın olarak bilinen bir savaşçı tanrıçaydı.
- Ma-hos: bkz. Mi-hos (s. 136).
- Manduli.
- Matet, “gökyüzünün kapıcısı”, daha sonradan neredeyse unutu-

lan ancak bir ağaç veya fundayla irtibatlandırılan bir tanrıçaydı.

- Matit (*Dişi Bir Aslana Benzeyen*) Yukarı Mısır'ın on ikinci (ve on beşinci?) eyaletinde dişi bir aslan şekli altında tapınılan bu tanrıça daha sonraları Hat-hôr'la mukayese edilmiştir.
- Yukarı Mısır'ın beşinci ve on birinci eyaletlerinde tapınılan Ma(t)-si-s (*Oğlunu Gözeten*) sonradan diğer pek çok tanrıça gibi Hat-hôr'un formlarından veya sıfatlarından birisiyle isimlendirilmiştir.
- Mehen (?) (Mehnet, Mehenit? ayrıca bkz. Menehtet) güneş tanrısını veya kafasını neredeyse yaralayan mitolojik yılan için kullanılan bir isimdi. Daha sonraki zamanlarda hem erkek hem kadın "uraeus tanrıları" (yani uraeusu kafalarına takan ilahlar) "Mehen'in Takipçileri" olarak isimlendirildiler.
- Mehet, This'in eski şehrinde tapınılan bir dişi aslan tanrıçasıydı.
- Mehi (Mehui?), hakkında çok az şey bilinen bir ilahdır ve muhtemelen Thout'la özdeşleştiriliyordu.
- Meht-uêret (*Büyük Tufan*), kutsal ineğin bir adıydı ve merkezi muhtemelen Yukarı Mısır'ın on beşinci eyaletiydi.
- Menehtet (Menhet, Menhit), bir yılan balığı larvası tanrıçasıdır. Kimi zaman Sekhmet ve diğer güneşle ilişkilendirilen ilahlar gibi güneş diskini giyer. Heliopolis'te (?) veya buranın yakınlarında kendisine tapınılmaktaydı. Ayrıca Neith'le özdeşleştirilmekteydi ve yukarıda bahsedilen güneş yılanı Mehen'le karıştırılmıştır.
- Aslan kafalı "bakıcı" Men'et'ten Edfu'da bahsedilmektedir ve Horus'un eşi sıfatıyla Hat-hôr'la mukayese edilmektedir.
- İnsan şeklinde bir tanrı olan Menhu(i)'dan özel bir yiyecek bahşedicisi olarak bahsedilmektedir. Esneh'te yılan kafalı formuyla Menehtet'le karıştırılmıştır.
- Menkhet'e (*Lütfkâr*) Memfis'te tapınılmaktaydı ve İsis ile (kimi zaman Neftis'le de)

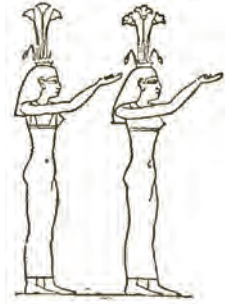
131. şekil: Maḥdet'in eski sembolü

özdeşleştirilmekteydi. “Keten kraliçesi” Menkhet muhtemelen farklı bir ilahedir.

- Menket, “bitki üreten” diye bahsedilen bir tanrıçadır ve yazılışı itibarıyla ağaçla ilişkilendirilir. Daha sonradan elinde iki testi tutan bir kadın olarak resmedilir ve genellikle bira veya başka içecekler yaparken tasvir edilir. Bu yüzden kutsal ağaçtan yiyecek ve içecek temin eden Hat-hôr’la kıyaslanıp kıyaslanmadığı belli değildir.
- Meret, Nil gibi, kafasının üzerinde suçul bitkilere ait bir çalı taşımaktaydı ve bu yüzden su tanrıçası olarak açıklanmaktaydı. İsmine genellikle Merti olarak çoğul durumda (*İki Meret*) rastlanmaktadır veya bunlar “Güneyin Meret’i” ve “Kuzeyin Meret’i” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu yüzden bu çiftlik durumu, iki Nil veya Buto ve Nekhbet krallıklarının iki ilahi temsilleriyle kıyaslanmaktadır. Bundan birisi bazen bir aslan kafasıyla temsil edilmektedir ve ikisi birden müzisyen olarak tasvir edilmektedir. Bunların, “ejderhayı parçalarına ayıran (?)”, “Nil’in iki kızı” (yani abis suyunu ve Nil’i yukarı ve aşağı olmak üzere ikiye ayıran) olup olmadıkları konusu sorgulanmaya açıktır. Bununla birlikte Osiris’le ilgili eski teolojiyle böylesi bir çelişme olağandır.
- Boğa şekline veya boğa kafasına sahip Merhi’ye aşağı Mısır’da tapınılmaktaydı.
- Mert-seger (*Sessizlik Düşkünü*) Teb mezarlığının bir bölümünün patroniçesiydi ve genellikle bir yılan kılığında resmedilirdi. Ancak nadiren yüce tanrıça Hath-hôr gibi insan şeklinde de tasvir edilir.
- İnsan şeklinde bir ilah olan Merui’nin (?), muhtemelen asıl şekli aslandı. “Horus’un oğlu” diye anılmakta ve kendisine İlk Büyük Çağlayan yakınlarında bulunan Nubiya’daki Kalabsheh’te tapınılmaktaydı.
- Meskhenet kader ve doğum tanrıçasıydı ve kimi zaman İsis ve benzer ilahelerle, özellikle Tefênet’le (derinlerden gelen anla-

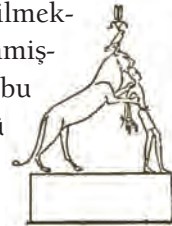
mında) özdeşleştirilmekteydi.

- Mi-hos (daha basit bir okumayla Ma-hos, Grekçe *Mivovç*, *Korkunç Bakışlı Aslan*) genellikle mahvedici bir tutsaklık halindeyken isyan çıkaran bir aslan olarak tasvir edilmekteydi. Kendisine Yukarı Mısır'ın onuncu eyaletinde tapınılmaktaydı ve güneş ilahı Ra'nın ve kedi veya dişi aslan Ubastet'in oğlu olarak görülmekteydi. 133. şekildeki gibi aslan tanrısı Şu veya Nefer-têm'le özdeşleştirilmekteydi.

132. şekil: Çifte şekilli Meret

- En eski Mısır tanrılarında biri olan Mîn(u)'e, Yukarı Mısır'ın pek çok yerinde tapınılmaktaydı. Buralarda tarihöncesi dönemlerde kısmen yıldırım veya çifte zıpkına benzeyen hiyeroglif sembolleri çok yaygındı. Ancak inancının asıl merkezleri Chemmis (yani Khem-mîn veya "Mîn'in Tapınağı, günümüzde Ahmim) ve Kızıldeniz'e giden en önemli yolun çöle doğru kollara ayrıldığı yer olan Koptos idi. Dolayısıyla doğu çölündeki Antiu kabileleri (ilkel insanlar) vahşi yerlilerin ve Punt'un tütsü sahili gibi daha güneydeki bölgelerin bile efendisi olarak anılmaktaydı. Bu vahşiler Mîn için düzenlenen şenliklerde toplanarak direklerle tırmanma yarışması gibi ilginç bir merasim icra ediyorlardı. Mîn, en eski tarihöncesi heykellerinde sol eliyle devasa penisini ve boştaki sağ eliyle bir *kırbaç* tutarken gösterilmektedir. Sırtı ise deniz veya çöl hayvanlarıyla süslenmiştir. Daha sonraki resimlerde asıl rengi siyah olan bu şehvet düşkününü tanrı, kafası uzun tüylerle süslü ve arkasında bu tüylerin dik kalmasını sağlayan uzun bir askıyla, sağ eliyle kırbacını kaldırırken gösterilmektedir. Bu haliyle Mîn'in, biraz farklılaşmış ve yerleşmiş eski bir formu gibi gözükten Teb'li Amon'a çok benzemektedir. Arkasında pek çok özgün şekillerde tapınağı resmedilmekte veya bir grup uzun ağacın (genellikle üç adet) çevrelediği bir mezarlık veya mezarlık ve tapınak bir arada gösterilmektedir.

133. şekil: Nefer-têm'le özdeşleştirilen Mi-hos.

134. şekil:
Tarihöncesi döneme ait nesnelerden
Min'in hiyeroglif
sembolleri

Daha sonraları aynı şekilde erkeklik organı olarak Osiris'le özdeşleştirilmiştir ve böylelikle hasat tanrısı olarak isimlendirilmiştir. Dolayısıyla “Mîn, doğruluğun yüzü” daha sonradan Asya'ya özgü aşk tanrısıyla ilişkilendirilmiştir. Geleneğe göre aynı zamanda güneşin (veya Osiris ve İsis'in veya Şu'nun) oğlu olarak kabul edilir ve böylelikle genç güneş veya ayla özdeşleştirilir. Anlaşıldığı kadarıyla Grekler, Mîn'i Helenlere

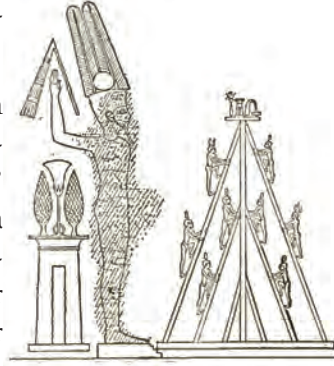
özgü çoban tanrısı Pan'la, onun sütun benzeri arkaik heykellerinden dolayı özdeşleştirmişlerdir. Mîn'in kutsal hayvanı (beyaz?) bir boğaydı.

- Hermonthis (Mısır dilinde An-montu, günümüzde Armant) ve Teb'in güneyindeki diğer yerlerin ilahı Mont(u)'a (Grekçe, *Μωνθ*) en eski zamanlarda Teb'de de tapınılmaktaydı ve son dönemlerde şehir ve tanrısı Amon önemini kaybettiğinde tekrardan tapınılmaya başlanmıştır. Genellikle bir şahin veya iki uzun tüy takan (Mîn ve Amon gibi?) şahin başlı bir insan olarak resmedilir. Çok erken bir tarihte güneş tanrısıyla özdeşleştirildiği için genellikle güneş diskiyle süslenmekteydi. Bu yüzden Montu-Ra olarak da anılmaktadır. Bununla birlikte sonradan Zeret'te korunan asıl formu (muhtemelen modern Taud'la özdeşleştirilen) boğa kafasıyla tasvir edilmektedir. Hermonthis'teki kutsal hayvanı bile Roma döneminde Buchis denilen bir siyah boğa olarak kalmıştır. Şahin başı, güneş tanrısı Ra-Horus'tan alınmıştır ve sonradan Montu'nun boğası aslında “Ra'nın ruhu” (veya Osiris'in) olarak anılmaktaydı. Bütün metinler, elinde tuttuğu silahlara gönderme yaparak Montu'yu dehşetengiz bir savaşçı olarak tasvir etmektedir. Farklı yerlerdeki Ra't-tauı, Enit ve Hat-hor gibi birçok tanrıça, karısı sıfatıyla onunla ilişkilendirilmekteydi.

- Amon'un sonraki karısı Mut (*Anne*), hem bir akbaba hem de insan formunda tasvir edilmektedir. Mu(u)t “Su Taşkını” ile ayrı tutulmuştur.

Nebet (Nebit?), yani “altından”, Hat-hôr’un yerel bir formunun adıydı.

- Ombos’un yerel bir ilahi olan Neb-tauı (modern hali P-neb-tauı), yani “İki Ülkenin de Efendisi” Horus’un ve Sonet-nofret’in (veya T-sonet-nofret) oğlu olarak muamele görmekteydi ve genç Horus (bir insan başıyla) veya Khôns gibi tasvir edilmekteydi.

135. şekil: Mîn’in huzurunda direklere tırmanan çöl vahşileri

- Nebt-hotep (*Barişın Hanımı* veya *Bariş Gölünün Hanımı*) sonraları tanrıça Hat-hôr’un bir formu olarak açıklanmıştır.
- Nebt-tauı.
- Nebt-uu (*Ülkenin Hanımı*), Hat-hôr’un bir başka formu olarak kabul edilmekteydi ve kendisine Esneh’te tapınılmaktaydı.
- Nefer-ho(r) (*Güzel Yüzlü*), pek çok diğer ilahın, özellikle Osiris’in lakabı olmasının yanı sıra Memfis’te Ptah’ın özel bir formuydu.
- Nefer-hotep (*Güzel Bariş ya da Barişsever*), Teb ilahı Khôns(u)’un yerel bir formuydu. Ancak Yukarı Mısır’ın yedinci eyaletinde bu isimle ayrı bir ilah daha bulunmaktadır.
- Memfis’te tapınılan Nefer-têm, Ptah ve Sekhmet’in oğulları olarak onlarla aynı grupta sınıflandırılmaktaydı. Sekhmet’in kedi kafalı varyantı Ubastet’in evladı olarak ayrıca Heliopolis’le ilişkilendirilmekteydi. Sembölü son derece olağandışıydı: İki uzun tüy ve diğer süs tasarımlarından oluşan ağız açık bir nilüfer çiçeği. Bu tanrı, bir insan veya bir aslan şeklindeyken (özdeşleştirildiği Mi-hos’la

136. şekil: Mîn’in özgün bir sembolle süslenmiş ilk tapınakları

kıyaslayın) bir asa üzerindeki bu sembolü elinde tutmakta veya bunu kafasına takmaktadır. İşlevleri hakkında “Ra’nın burnuna kadar gelen güzel kokusuna ve güzel çiçeğe kozmik bir *rol* atfeden imalardan başka elimizde hiçbir bilgi yoktur. Bu yüzden Horus’la özdeşleştirilmekteydi (muhtemelen kozmik çiçeği yani okyanusu ima ederek).

137. şekil:
Korusunun
önünde Min

○ Neha-ho(r): Aşağıdaki paragrafa bakınız.

○ Neheb-kau (Çiftleri Deviren) aslen Büyük Çağlayan’ın güneyinde, yeraltındaki veya oraya giden yol üzerindeki ölmüşlerin ruhlarına saldırıp onları mideye indiren yılan formunda (çok sayıda kıvrımıyla) kötü bir ruhtur (Selqet’le kıyaslayın). Bununla birlikte sonraları Osiris’in mahkemesindeki kırk iki bilirkişiden birisi olarak daha sonra da kimi zaman şeytani ejderha ‘Apop ile karıştırılan Neha-ho(r) isimli benzer bir yılanla tamamen aynı şekilde onurlandırılmıştır.

138. şekil:
Montu

○ Bilgelik ilahesi Thout’la özellikle Hermopolis’te (ve Aşağı Mısır’da, Ba’h’ta) ilişkilendirilen Nehem (t)-‘a-uit (Şiddeti Ortadan Kaldıran, Şiddetten Kurtaran (?), Grekçe, *Neμavouç*), kafasında şingirdak, sütun veya Hat-hôr’un diğer sembollerinden birisi bulunur vaziyette, insan şeklinde resmedilir. Erken bir tarihte Hat-hôr’la özdeşleştirilmiş olmalıdır. Zira bu ilahe “müziğe düşkün”, “güneşin kızı” ve benzer isimlerle de anılmaktaydı.

○ Nehes (Uyanık, Uyanış): Sonradan Set’e atfedilen benzer bir sıfat onu “tetikteki” ejderha olarak yeraltı dünyasında gizlenirken tasvir ediyor gibi gözükmektedir.

139. şekil:
Montu’nun ilk
numunesi

○ Neith (bu Grekçe telaffuzudur; Mısır dilinde yazımı N[i]t, bir zamanlar Nrt şeklindedir) Mısır’ın her yerinde, etkisinin asıl tapınılma merkezi olan Sais’ten Delta’nın batı sınıflarının tamamına ve Fayum’a doğru yayıldığı tarihöncesi dönemde bile bilinen

oldukça kadim bir tanrıçadır. Böylece yayıldığı bölgenin yerel ilahı Sobk, onun oğlu olarak (timsahları emzirirken temsil edildiğinden dolayı) anılmıştır ve hatta bütün Libyalıların patroniçesi olarak isimlendirilmiştir.

Mısır sanatında cinsiyetini gösteren sıradan sarı derili bir kadın olarak tasvir edilir ve Aşağı Mısır'ın kıızıl tacını takar. Bununla birlikte genellikle bir inek, yani kutsal bir ilahe olarak ortaya çıkmaktadır. Kendisi için kullanılan çapraz vaziyetteki iki ok şeklinde hiyeroglifinden dolayı sık sık ok ve yay taşıırken tasvir edilir. Ancak sonraları bu işaret mekik makinesi olarak yanlış anlaşılmıştır. Dolayısıyla dokumacılık ve İsis gibi “yüce büyücü” olarak sihirli düğüm bağlama zanaatıyla ilişkilendirilmiştir.

140. şekil:
Bir başlıkla
Amon'a benze-
tilen Mut

○ Nekhbet, Greklerin Eileithiaspolis dedikleri ve günümüzde el-Kab denilen Yukarı Mısır'ın en eski merkezinin akbaba tanrıçasıydı ve bu nedenle Buto'nun muadili olan bu bölgenin en eski patroniçesiydi. Buna uygun olarak sürekli kralın üstünde uçarken ve yüzük veya diğer kraliyet sembollerini tutarken tasvir edilir. Benzer şekilde bir kadın (kimi zaman akbaba kafalı) olarak görünür ve Yukarı Mısır'ın beyaz tacını taktığı için “beyazlı” olarak isimlendirilir. Şehirleri Nekhbet ve Nekhen “ak şehir” olarak anılır. Daha sonraki günlerde “güneş tanrısının kızı ve gözü” olarak semavi ilahlarla mukayese edilmiştir. Grekler ve Romalılar

141. şekil:
Nefer-Tēm

142. şekil:
Nefer-Tēm'in
Sembolü

onu muhtemelen daha sonraları Osiris'e ve onun yeniden dirilmesine göz kulak olduğu için doğumun koruyucusu ay tanrıçası Eileithya-Lucina ile özdeşleştirmişlerdir. Ancak bu ilahın ayla müstakil bağlantısı Mısır kaynaklarında gösterilememektedir. Nil tanrısının karısı olarak rolü en güneydeki iki eyalette o tarihte Nübyeli kabileler bulunduğu için Mısır'ın rotasını, güney sını-

rına çok yakın bir yerde konumlanmış merkezde nehrin başladığı yer olarak belirleyen çok eski bir gelenekle uyum içindedir. Bu durum Nekhbet'in Nil sıfatıyla Osiris'in doğumuyla ilişkisini açıklıyor gibi gözükmektedir. Nekhbet ismi için Grekçe yazımın *Σμηθις* şeklinde olup olmadığı tartışmaya açıktır.

○ Nesret (*Ateşli, Kızgın [Yılan]*) merkezinin neresi olduğu tam bilinmeyen ancak daha sonraları yılan tanrıçası Buto'yla özdeşleştirilen bir ilahı.

○ Onuris'in (Mısır dilinde An-hôret, *Ana Yol [Üzerinde] Yol Gösteren*) merkezleri This, Sebennytos ve başka yerlerdi. Genellikle havaya kalkmış elinde (veya iki elinde birden) bir mızrak tutarken ayakta duran bir insan olarak tasvir edilirdi. Kafasının üzerinde dört tane uzun tüy bulunmaktaydı. Mücadelesinde güneş tanrısına yardım eden savaşçı olarak kabul edildiği için (Grekler bu sebepten onu Ares'le özdeşleştirmişlerdir) daha sonraları resminin kötü hayvanlara ve diğer kötülöklere karşı evleri koruduğuna inanılmıştır. Dolayısıyla Horus'la özdeş olarak kabul edilmiş ve benzer şekilde kimi zaman bir şahin kafasıyla temsil edilmiştir. Bununla birlikte dört tüylü başlığının benzerliğinden dolayı yaygın olarak hava tanrısı Şu ile özdeşleştirilmekteydi. Bu yüzden bu tüyler gibi "ana yolun" da kutsal olarak yorumlanmış olması mümkündür.

143. şekil: Ne-
hem(t)-'auit

○ Lykopolis'in, This'in ve Sais'in kurt tanrısı Ophois (Mısır dilinde Up-ua[u]t, *Yol Açan*) sıklıkla Anubis'le karıştırılmaktaydı. Grek döneminde Mısırlılar onun hayvanını bir kurt olarak izah etmişlerdir. Bunun sebebi muhtemelen Anubis'in kurdu (?) sırtüstü yataırken Ophois'in ayakta tasvir edilmesidir. Ophois'in savaşçı özelliği This merkezinde kendisine tapınılmasından, resimlerinin tabanını süsleyen silahlardan veya isminin semavi özelliğe sahipmiş gibi yorumlanmasından kaynaklanmış olabilir. Daha

144. şekil:
Neith

eski formu “Güney’in çakalı” olduğu için Sais’in Ophois’i “Aşağı Mısır’ın kralının takipçisidir”.

145. şekil: Nekhbet kralı koruyor.

- Opet (?) (Yunanca: *Ωφις*) Doğu Teb’in dörtte birinde kabul edilen bir tanrıçaydı. Hiyeroglifinde semavi sembollere sahiptir.
- Pekhet (Pakhet, bir zamanlar yanlış bir şekilde Pekhet) Orta Mısır’ın Speos Artemidos yakınlarında çöl vadisinde tapınılan bir dişi aslandı. Speos Artemidos, muhtemelen çölde avlanıp dolaştığı için Grekler tarafından Artemis’le özdeşleştirildiğini gösteren bir isimdir.

○ Peyet.

- Memfis tanrısı (Mısır Dilinde: Hat-ka-ptah *Ptah’in Ruhunun Yeri*) Ptah (Grekçe: *Φθα*), alışılmadık bir şekilde açık renkli (sarı) sakala sahip bir insan olarak yakasını tam uygun yerinden tutan boynundan sallanan bir püskül ve beyaz dar kıyafetleriyle resmedilmekteydi. Her ne kadar daha sonraları çeşitli kraliyet taçlarını takıyor olsa da kafasında genellikle bir şey bulunmazken iki elinde de kraliyet asasını tutarken resmedilir. Sanki mumyalanmış gibi ayaklarının genellikle bitişik oluşu,

146. şekil: Geç döneme ait Onuris örneği

kadim sanat geleneğini yansıtmaktadır (Min’in ve arkaik ilah örneklerinin aynı şekilde eski sütun benzeri heykelleri için 136. ve 137. şekillerle kıyaslayın, s. 138-139). Öğretisi elbette Mısır’ın en eskisidir ve “kadim” olarak anılır. “Ptah çağı” ve “Ptah yılları” herkesçe bilinen ifadelerdir. Ptah, daha sonraları adaleti temsil eden hiyeroglif olarak açıklanan özel bir tabanın üzerinde durmaktadır ve bu taban genellikle ufak bir tapınakla tasvir edilir. Piramitleri yaptıranlar ikametgâhını tapınağının yanına taşıdığına önem kazanarak “tanrıların ilki”, “tanrıların ve dünyanın yaratıcı-

sı” olarak anılmıştır. “Sanat eserlerini vücuda getiren” ilahi bir sanatçıydı ve bütün maddelerde, özellikle de metalde hünerliydi. Dolayısıyla Grekler onu Hephaistos’la mukayese etmişlerdir ve onun yüce rahibi “baş sanatçı” unvanını almıştır. Bu yüzden Ptah, bir çömlekçi çarkının üzerinde güneş ve ay yumurtalarını çevirmektedir (veya başka yorumlara göre, kozmik yumurtayı, ancak bu yorum şüphelidir). Özel yaratma kabiliyetinden ötürü tüylü ve keçi boynuzlu bir insan formunda ortaya çıkan yerel bir ilah olan Tatunen’le özdeşleştirilerek Ptah-Tatunen namını almıştır. Daha sonraları abisle (Ptah-Nuu) veya Nil’le ve aynı zamanda güneşle (Ptah-Aten, *Güneş Diski Ptah*) veya havayla (Ptah-Şu) eşit sayılmıştır. Dolayısıyla bütün doğanın tanrısı haline gelmiştir. Sırtında bitkilerin büyüdüğünün söylenmesi, Sokari ile özdeşleştirilmesinden ve daha sonradan Ptah-Sokari’nin Keb’e nazaran Osiris’le iç içe geçmesinden kaynaklanıyor olabilir. Sokhmet ve Nefer-têm, karısı veya oğlu sıfatıyla onunla ilişkilendirilmekteydi.

- Qebhet (Qebhut) bir yılan tanrıçasıydı ve “Anubis’in kızı” olarak onuncu eyalette bu ilahın yanında yerleştirilmiştir. İsmi (*Serin Olan*) erken bir zamanda onu gökyüzü veya suyla ilişkilendiren mitlerin oluşmasına sebep olmuştur.
- Qed öküz başlı bir ilahtı. (Ancak başka bir yerde hiçbir insan temsili yoktur).
- Bir yılan tanrıçası olan Qerhet, Aşağı Mısır’ın sekizinci eyaletinin ve daha sonradan Goshen bölgesinin koruyucusuydu.
- Rê’et.
- Renenutet (Remenutet, Remutet).
- Repit (Grekçe: *Τριπίς*, *Genç Olan*, *Bakire*) geç dönemde oldukça popüler bir tanrıçaydı. Kafasının üzerinde taze sebzeleri ve gençliği sembolize eden hurma dalı varken tasvir edilmektedir. Bu tasvirle onu, benzer bir sembole sahip olan zaman ve yılın (Ronpet?) simgesinden ayırmak güçtür.
- Ronpet: Önceki paragrafa bakınız. Zamanın düzenleyicisi sifa-

tıyla “yıl tanrıçası” olarak anılan Sirius yıldızıyla kıyaslayın.

- Satet (Grekçe: Σατις), İlk Büyük Çağlayan’da tapınılan bir tanrı olup Khnûm’la özdeşleştirilmekteydi. İnsan formunda tasvir edilir. İnek boynuzları ve konik biçimde uzun bir tacı vardır. Daha sonraları kimi zaman İsis ve Hat-hôr gibi semavi ilahelerle kıyaslanmıştır. İsmi “Atıcı, Vurucu” anlamına gelmektedir ve bu yüzden ok ve yay taşır. Ancak isminin asıl manası Büyük Çağlayan’ın şelalelerine işaret etmektedir.
- Seb (?) uçan bir şahin formunda tapınılan, hakkında çok az şey bilinen bir tanrıdır.
- Sebit (Sebait), hakkında pek fazla bilgi olmayan bir tanrıçaydı.
- Sekha(i)t-hor (*Horus’u Yad Eden*) sırtüstü yatan bir inek olarak tasvir edilmekteydi ve kendisine Aşağı Mısır’ın üçüncü eyaletinde tapınılmaktaydı. İsminden dolayı sıklıkla İsis’le özdeşleştirilmekteydi.
- Bir yılan balığı larvası tanrıçası olan Sekhmet’e (*Kuvvetli*) Yukarı Mısır’ın on üçüncü eyaletinin yanı sıra Memfis’te (Ptah ve Nefer-têm’le kıyaslayın) ve en çok da deltadaki bazı başka yerlerde tapınılmaktaydı. Genellikle kafasında güneş diskiyle tasvir edilir. Metinler ondan, tanrıların “düşmanlarına karşı ateş yayan öfkeli” bir güneş gözü gibi güneşin savaşçı tezahürü olarak bahsetmektedir. Sıklıkla arkadaş canlısı gösterimiyle isimlendirilen komşusu kedi Ubastet’le mukayese edilir.
- Selqet (Grekçe: Σελχίς), her ne kadar sonraki zamanlarda genellikle insan formunda tasvir edilmişse de bir akreple de sembolize edilmekteydi (bkz. 60. şekil, s. 60). İsmi, abis ilahı Nuu’ya yardım eden dört tanrıçadan biri olan ve yeryüzüne gönderdiği dört kaynağı koruyan veya temsil eden Selqet Ehut’un (*Boğazları Serinleten*) kısaltılmış halidir. Bu, Kuzey Nubiya’da Nil’in mitolojik kaynaklarının yakınındaki Pselchis’i Selqet’in asıl yuvası olarak kabul eden geleneği onaylamaktadır. Daha sonraları iğnesiyle ölü Osiris’i korumakta ve (ara sıra özdeşleştirildiği)

İsis'e bakıcılık yapmaktadır. Dolayısıyla mumyalanmış iç organların bazıları onun koruması altındadır. Büyük gücünün patroniçesi olarak ayrıca "Kitaplar Evinin Hanımı" olarak da anılmaktadır. Bu yüzden kendisi gibi en güneyde, yani yeraltı dünyasında ikamet eden kader tanrıçasının benzeri olarak düşünülmüş gibi gözükmektedir. Buna uygun olarak yeraltı yılanı Neheb-kau'yla ilişkilendirilmektedir. Sonraları bazen Horus'un karısı olarak isimlendirilmektedir. Bu, nadiren de olsa gök ve güneşle ilgili işaretlerle temsil edilmesiyle uygun düşer.

- ❏ Sema-uêr (*Büyük Vahşi Öküz*) kutsal boğanın eski bir ismiydi.
- ❏ Semtet bize Smithis'i anımsatan bir tanrıçadır. Ancak isminin okunuşu kesin değildir.
- ❏ Sepa: bkz. Sop (s. 146).
- ❏ Ser (*Prens*) daha sonraki zamanlarda genellikle Osiris olarak açıklanan ve merkezi Heliopolis olan tanrıdır.
- ❏ Shemtet, yalnızca nadiren bahsedilen bir tanrıçadır. Dişi bir aslan kafasıyla tasvir edilir.
- ❏ Benzer şekilde ismine nadiren rastlanan Shenet, bir çocuk gibi uzun bukleleriyle insan şeklinde tasvir edilmekteydi. Muhtemelen bir sonraki ilaheyle özdeşti.
- ❏ Shentet (daha sonraki şekilleri Shentit, Shentait) en eski temsili uzun saçlı bir kız olduğu anlaşılan bir tanrıçaydı. Sonradan İsis gibi semavi tanrıçaların bir varyantı gibi muamele görmüştür ve bir inek şeklinde ortaya çıkmıştır. Tapınılma merkezi Heliopolis veya Abidos (?) idi. Önceki paragrafla karşılaştırın.
- ❏ Shut (Shuet, *Şu'nun Teki*) dişi aslan Tefênet için kulanılan nadir bir isimdir. Amonet, Anupet vb. gibi isimlerle karşılaştırın.
- ❏ Smentet, İsis'e benzer şekilde muamele gören, hakkında pek fazla bir şey bilinmeyen bir tanrıçadır.

148. şekil: Opet

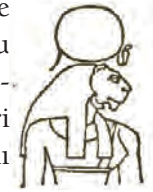
○ Smithis: bkz. Nekhbet (s. 140) ve Semtet.

○ Bir timsah tanrısı olan Sobk (Grekçe: Σουχος), Orta Mısır'ın batı kısmındaki Fayyum vahası ve merkezi Shedet(i)-Krokodilopolis olan Fayyum ülkesi üzerinde hüküm sürmüş gibi gözükmektedir. Sobk, Delta'nın batı sınırı boyunca uzanan diğer bazı yerlerin de hükümdarıdır ve benzer şekilde kendisine Yukarı Mısır'da bulunan Ombos (Hat-hôr ile ilişkilendirildiği yer) Ptolemais, Her-monthis gibi yerlerde erken bir dönemde tapınılmaktaydı. Daha sonradan özellikle Ombos'ta güneş ilahı Sobk-Ra'nın bir formu haline gelmiştir ve başka yerlerde onu Osiris'le özdeşleştirmek için ilginç girişimlerde bulunulmuştur. Bunun muhtemel sebebi timsahların suyun en karanlık derinliklerinde yaşamasıdır.

149. şekil: Ptah

○ Memfis yakınındaki bir yerin (buranın modern ismi Sakkara belki de bu isimden türemiştir) tanrısı olan Sokar(i) (Grekçe: Σοχαρις) ilk başta güneşin yani Horus'un bir görünüşü olarak kabul edilmekteydi. Böylece bir güneş gemisi olarak şenliklerde kendi tapınağının etrafında dolaşan bir kızağın (*henu*) üstünde otururken bir şahin veya doğan olarak tasvir edilmekteydi. Burası büyük şehir Memfis'in mezarlığı haline gelince "mahzenindeki Sokari (*shetait*)" ölülerin tanrısı olup Ptah ve Osiris'le özdeşleştirildi. Böylelikle tapınağı Ro-setau (*Geçitlerin Kapısı*) yeraltı dünyasına götüren geçitlerin girişi olarak açıklandı. Dolayısıyla hayata geri dönen Osiris sıfatıyla "yerin efendisi, Sokar", aynı zamanda yeryüzü tanrısı oldu.

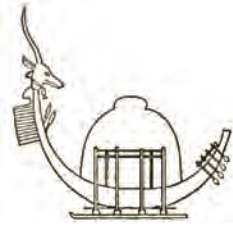

150. şekil:
Sekhmet

○ Ombos'un bir ilahı olan Sonet-nofret (modernize edilmiş haliyle T-sonet-nofret: *Güzel Kız Kardeş*) kimi zaman bir dişi aslan kafasıyla tasvir edildiği için Tefenet'le özdeşleştirilmekteydi; ancak genellikle, Hat-hôr'u anımsatacak şekilde insan olarak gözükmekteydi. Kocası Ombos'lu Horus'tu ve oğlu (P) neb-taui idi.

○ Heliopolis'te ve civarında tapınılan bir tanrı olan Sop (önceleri

Sepa), daha sonradan Osiris'le özdeşleştirilmiştir. İsmin önceki ve sonraki halinin telaffuzu Osarsyph şeklindedir. Bu, Manento'nun Musa şeklinde yorumladığı Mısırlı olduğu iddia edilen isimdir.

151. şekil:
Teknesinde veya
kızıağında saklanan
Sokari

- “Aşyalıları cezalandıran doğunun efendisi” Sopd(u), merkez Pe(r)-sopd(u), günümüzde Saft el-Hene, (Sopd'un Evi, ayrıca Firavunincirinin Evi) ile deltanın Goşen vadisinin batı girişindeki on ikinci eyaletinin ilahıydı. Bu savaşçı ilah genellikle kafasına uzun iki tüy takan bir insan olarak tasvir edilmektedir ve kimi zaman Aşyalılara özgü usta olarak buraya özgü ve sakallı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Arkaik şekilde bir doğan olarak da tasvir edilmiştir. Bu yüzden Horus'la kıyaslanmıştır. Daha sonra kanatlı Bês gibi de resmedilmiştir. Karısı Khenset'tir.

- Tait (Çarşafların Hanımı) muhtemelen Busiris'te dokuma tanrıçasıydı. Ancak bu, bandaja sarılmış ilah Osiris'le yapay bir bağlantı olabilir. Bu yüzden İsis-Tait olarak da anılmaktadır.

- Tanunen (Tetenen vb. ayrıca muhtemelen Tanen, Tennen) genellikle Ptah'la sonradan ise Nuu'yla özdeşleştirilmekteydi. İnsan şekline sahipti ve kafasında iki tane deve kuşu tüyü ve iki tane koç boynuzu bulunmaktaydı.

- Tebi, güneşle ilişkili hale getirilmiş bir tanrıyla ilgili bir isimdi.

- İnsan şeklindeki bir tanrıça olan Tekhi, bir çift uzun tüyle tasvir edilirdi (Amon gibi) ve başka bir yerde benzer şekilde onun yerine geçen Thout'un yerine ilk ayın patroniçesiydi. Bu ilişileştirme aslen ismin benzerliğinden kaynaklanıyor gibi gözükmemektedir ve tarihi çok eskilere dayanmıyor gibidir.

152. şekil: Asya
tipi bir savaşçı
olarak Sopd

○ Temhit (*Libyalı*) Heliopolis'te (?) tapınılan bir tanrıçaydı.

○ Tenenet'e (sonraları Tanenet) İsis ve Anit'le özdeşleştirildiği Her-monthis'te tapınılmaktaydı. Anit gibi kafasının üzerinde kraliyet tacı ve kıvrımlı anten bulunmaktadır.

153. şekil:
Sopd'un
arkaik bir
örneği

○ Ubastet (*Ubaset'li*) Bubastos'un kedi tanrıçasıydı; ancak aynı zamanda Teb'de Karnak yakınlarındaki Aşeru Gölü'nde daha sonradan Mut tarafından el konulan eski bir tapınağı bulunmaktaydı. Sıklıkla Sekhmet'le özdeşleştirilmekteydi. Bu yüzden, engerek yılanının “güneş tanrısının kızı” olarak tasvir edildiği şekilde gösterildiği gibi kafası genellikle dişi bir aslan gibi tasvir edilirdi. Bir avcı olduğu iddia edildiği için Grekler, dişi aslan Pekhet gibi, onu Artemis diye adlandırmışlardır.

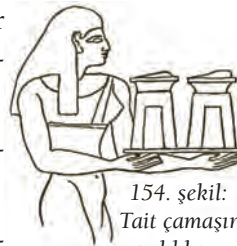
○ Ung (Ungi, *Tomurcuk* ?) “güneş tanrısının oğlu” veya onun habercisidir. Şu gibi muamele görmüştür. Sonradan Osiris'le özdeşleştirilmiştir.

○ Unut (Unet), Unut'ta (?), Hermopolis'te (*Tavşan Şehri*), Menhet'te ve Denderah'ta tapınıldığı söylenen bir tanrıçaydı. “Saat tanrıçası” Unut ile karıştırılmamalıdır. Bir resimde “güneyin Unet”i insan formunda ve yatakta ölü gibi yatarken “kuzeyin Unut”u ise Horus'u emziren İsis gibi gösterilmektedir. Sonraki Mısırlılar isminden onun bir dişi tavşan olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Ancak biz isminin aslen basitçe “Heliopolis'li” olduğunu varsayabiliriz.

○ Upset; Tefēnet, İsis ve Philae'deki benzer güneş ve gök tanrıçalarıyla özdeşleştirilmekteydi.

○ Ur-heka (*Büyüde Mahir*) insan (veya bir yılan) şeklinde bir tanrıydı.

○ Bir yılan balığı larvası tanrıçası olan Urt-hekau, muhtemelen bir büyücü sıfatıyla İsis'le

154. şekil:
Tait çamaşır
sandıklarını
taşıyor

mukayese edildiği için “güneş tanrısının karısı” olarak isimlendirilmekteydi. Bir yılan kafasıyla da tasvir edilmekteydi ve bu yüzden aynı isimdeki erkek bir ilahla kolaylıkla karıştırılır. Urt-hekau İsis, Neith, Neftis, Epet ve benzerlerinin bir lakabıdır. Bu yüzden bu tanrıça sıklıkla bunlarla karıştırılır.

155. şekil:
Ubastet

- Usret (*Kudretli Olan*) pek çok tanrıçaya atfedilen bir lakaptı; ancak özel olarak ilk dönemin muhtemelen bir yılan şeklindeki oldukça popüler bir ilahının ismiydi. Deltanın beşinci eyaletinde “batı yükseltisi üzerinde otururken” tasvir edilmekteydi. Önceleri ilginç bir şekilde “Mîn’in annesi” olarak isimlendirilse de daha sonrası için hakkında yeterince bilgi yoktur.
- Utet muhtemelen balık şekline sahip olan bir ilahı.
- Uzoit: bkz. Buto (s. 130).
- Zend(u) (Zendr[u], *Güçlü Olan*, *Zorlu Olan*), Sokari gibi kutsal bir kızağın içinde oturan oldukça kadim bir ilahıdır. Yine Sokari gibi erken bir tarihte Osiris’le kıyaslanmıştır.

Hiyeroglif harflerin belirsizliği aşağıdaki örneklerde olduğu gibi bazı isimlerin okunuşunu şüpheli hale getirmiştir.

- Igay (Egay) en eski zamanlarda Teb eyaletinin en önemli tanrısıydı.
- Iahes (Eahes), “Güneyin efendisi”, güney sınırının yakınında tapınılmış olması gereken bir tanrıdır.
- Iamet (Eamet) genç ilahların bakıcılığını yaparken tasvir edilen bir tanrıçaydı.
- Meir (modern ismi) yerleşim alanının yakınında tapınılan bir tanrı olan Ukhukh(?), iki tüy ve iki yılanla süslenmiş bir asayla sembolize edilmekteydi.

156. şekil:
Unut

Sekizinci Bölüm

Yabancı Tanrılar

Mısırlılar ilk zamanlar ülkelerine yabancı tanrıları getirme zorunluluğu hissetmediler. Suriye'ye ve Nubiya'ya gittiklerinde kendi ilahlarına olan inançlarından vazgeçmeden geçici olarak o toprakların yerel ilahlarına taptılar. Asya'ya özgü mitoloji algılarının sürekli Mısır dininin içine serbestçe işlediği doğrudur ve özellikle Yeni Krallık dönemine ait masallar, Asya'ya özgü çok sayıda *motifi* bünyesinde barındırmakla birlikte bunların Asya'daki olay yerlerini de benimsemiştir. Dolayısıyla bu hikâyelerin Asya'ya özgü malzemeye olan bağlılığı açıkça görülmektedir. *İki Erkek Kardeşin Hikâyesi* büyük ölçüde Suriye sahilinin “sedir ağaçlı dağı” üzerine kurulmuştur. *Perili Prens'in Hikâyesi*'nde ise hikâyenin kahramanı, prensesi elde etmesi için bir avcı olarak Uzakdoğu'ya, Naharina ülkesine (tahminen Mezopotamya'nın muadili) gönderilmektedir. Köpeği (Sirius'un Mısır dışı bir açıklaması) veya bir yılan (Hydra) tarafından öldürülmesi hükmü verilmiş bu prens, avcı Orion'un kuzeydeki algısını temsil etmektedir. Karısının ise Hydra'yı engelleyerek onu kurtaran Astarte-Venus-Virgo olduğu çok bellidir. Bu gibi fikirler er ya da geç halk hikâyeleri ve büyü yoluyla resmi teolojiye girmiştir ve gelecekteki âlimler, Mısır dini düşüncesinin hatırı sayılır mik-

tarda bir bölümünün Asya mitolojisinden geldiğini veya etkilendiğini nihayetinde kabul edeceklerdir. Böyle *motiflerin* piramitler dönemine kadar uzanıyor olması, bunların yerel olduğunu kanıtlamaz. Mısır dininin ilk merkezi olan kadim şehir On-heliopolis, doğudan gelen büyük kervan güzergâhının girişinde konumlanmıştı ve en eski zamanlarda bile sürekli devam eden bir fikir değiş tokuşunun olduğunu farz edebiliriz. Bununla birlikte elimizdeki bilgileri göz önüne aldığımızda bu yapıya tarihöncesi dönemde giren düşünceler hakkında kesin bir yargıya varamayız. Dahası bu alıntılar yalnızca dini *motiflerden* oluşmaktadır. Asya'nın gerçek tanrıları veya en azından onların isimleri kendi kadim yerel geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bir millet tarafından tarihlerinin daha eski aşamalarında Mısırlıların yaptığı gibi iyice benimsememiştir.

157. şekil: Biblos'un Hat-hôr'unu temsil eden, Turin Müzesi'ndeki heykelcik

Eski dönemlere ait tek istisna, MÖ 2000'den hemen sonra Mısır'da bilinmeye ve saygı görmeye başlayan Fenike'nin en kutsal şehrinin, Gebal-Biblos'taki ünlü Ba'alath şehir tanrıçasıdır. Bu tanrıça, Asya'ya özgü semavi tanrıçalara en çok benzeyen Hat-hôr'la özdeşleştirildiğinde veya basitçe "Biblos'un Hanımı" sıfatıyla kendisine tapınıldığında şehri olağanüstü şekilde ün kazanmıştır. Böylece Yeni Krallık dönemine ait Turin Müzesi'ndeki bir heykelcik "Barışın, Kup'un (genellikle Kupni, yani Biblos) ve Wawa'nın (Nubya'nın bir bölümü)" hanımı Hat-hôr'un bir sütununu temsil etmektedir. Bu şehirle Osiris'e tapınılması arasındaki bağlantının kabulüne çok erken bir tarihte rastlanmamaktadır; ancak Eski ve Orta Krallık döneminde bile Asya'dan alınanların kabul edilmesinde isteksizlik söz konusu olabilir.

Bununla birlikte MÖ 1600'den sonra Yeni Krallık döneminde Mısır, büyük değişimlere uğrayıp askeri bir devlet ve

Asya tipi fetihçi bir imparatorluk olarak baş göstermeyi arzuladığında ve böylelikle Kenan ülkesinin gelenekleri ve dili Nil topraklarının dışarısına yayıldığında, Asya'ya özgü ilahlara tapınılması Suriye'den gelen pek çok göçmenin, askerin, tüccarın ve benzerlerinin propaganda çalışmalarıyla rağbet görmeye başlamıştır. Bunlara ilaveten Asya tanrılarının savaşçı özelliği ve Asya'nın zengin mitolojisi Mısırlıların zihinlerine çekici gelmiştir.

158. şekil:
Reshpu

- Ba'al (Sami dilinde: *Efendi*) dağların üstünde veya gökyüzünde ikamet eden, savaşta dehşet verici bir gök gürültüsü tanrısı olarak tasvir edilir. Dolayısıyla Mısırlılar Ba'al'ı sıklıkla kendi savaşçı tanrıları Set'le özdeşleştirirler (bir sonraki ilaha bakınız).
- Resheph veya Reshpu (Sami dilinde: *Yıldırım*) yüksek ve koni şeklinde genellikle sırtına düşen uzun bir kurdeleyle bağlı (kimi zaman Yukarı Mısır'ın tacını anımsatan) bir başlık takan ve alnı, muhtemelen bir avcı olduğunu göstermek için bir ceylan kafasıyla süslenmiş bir insan olarak temsil edilmektedir. Kalkan, mızrak ve sopa taşımaktadır ve kimi zaman sırtında sadak bulunur. Bir zamanlar Reshpu Sharamana, yani bir diğer Suriye tanrısıyla özdeşleştirilmiştir, Shalman veya Shalmon diye isimlendirilmiştir. İleride göreceğimiz üzere Astarte-Qedesh'le ilişkilendirilmiştir.

Berlin Müzesi'ndeki bir heykelden yola çıkarak burada kopyasını oluşturduğumuz başlığın üstünden sarkan uzun bir püskülüyle dikkat çeken tasvir "gücü yüce olan" Set'le özdeşleştirilmektedir. Dolayısıyla Set'in, Asyalıların ve savaşçıların asıl efendisi sıfatıyla Asya'nın bütün erkek ilahlarında kendisini gösterdiği düşünülmüştür.

Asya'dan gelen bazı kadın ilahlar daha fazla popülerdi.

159. şekil:
Resheph-Set

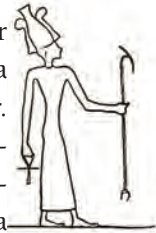
- Astarte'nin ('Astart), kendisine Ramses'in şehrinde ve başka yerlerde tapınılmasına rağmen baş tapınağı

Memfis'teydi. "Gökyüzünün hanımı" lakaplı bu tanrıça Mısır'da bir aşk tanrıçası olarak çok az bilinmekteydi. Daha çok savaş ilahesi, "atların ve savaş arabalarının sahibesi" olarak biliniyordu. Genellikle, bütün Asyalı ilahların sahip olduğu koni şeklindeki taçtan takmaktadır ancak onunkinde bir Mısır eklentisi olarak iki tüy bulunmaktadır. Bundan sonra açıklanacak iki ilah açık bir şekilde Astarte'nin tezahürlerini oluşturmaktadır. Asyalılaştırılmış sanatta kafası uzun püsküllerle ve Suriyeli kadınlar tarafından takılanlar gibi özel bir fularla dikkat çeken, Mısırlı olmayan dişi sfenksle de temsil edilmiş gibi gözükmektedir.

160. şekil: Atların ve savaş arabasının sahibesi Astarte

- Q. Qedesh (Sami dilinde: *Kutsal, Korkunç Olan*) Babil sanatının çıplak tanrıçaları gibi resmedilmektedir. Bir aslan üzerinde dururken genellikle bozularak başka bir çiçeğe dönüşen çiçekleri ve bir yılanı tutmaktadır. "Gökyüzünün hanımı" unvanına layık olarak, kafasına güneş ve ay takmaktadır. İki uşağı olan genç Tam-muz-Adonis ve onun savaşçı rakibi, biri bir tarafında diğeri diğer tarafında olacak şekilde gözükür. İkincisi Resheph-Reshpu'dur ve ilki ise böylece kendisini terkardan Osiris gibi gösteren Mısır tanrısı Min'dir.

161. şekil: Astarte

- Q. 'Asît her zaman at üstünde tasvir edilen bir tanrıdır. Bu isim, 'As(t)eyt diye telaffuz edildiğinde Astarte'nin daha yaygın halinden ibaret olabilir. Ancak her şekilde 'Asît farklı bir ilah olarak muamele görmüştür.
- Q. 'Anat benzer kıyafete ve teçhizata sahiptir ancak ona at üstünde rastlanmaz. Astarte gibi savaşçı ve şehvetlidir ancak ebediyen bakiredir.

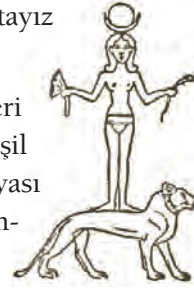

162. şekil: Sfenks şeklinde Astarte

- Q. Ba'alt (*Hanım*) Ba'al'ın di-

şil muadiliydi ve Ba'alt Zapuna'ya da rastlamaktayız (Kuzeyli Ba'alt).

Bu tarz tanrıçaların daha nadir örnekleri şunlardı: Kenan ülkesinin tanrısı Edom'un dişil formuymuş gibi gözükten Atum(a), yeraltı dünyası tanrısı Nukara veya Nugara (yani Babil'in Ningal'ı), Memfis'te tapınılan Amait vb. Bununla birlikte bu ilahların halkın genelinde gerçekte ne kadar karşılık bulduğunu kesin olarak bilmiyoruz.

163. şekil: Qedesh

Mısır'ın batıdaki Afrikalı komşuları tarihi dönemde pantheonu fazla etkilememişlerdir. MÖ 1000'den sonra yalnızca Shahdidi adlı tanrıça Libya'dan gelmiş gibi gözükmemektedir. Bununla birlikte en eski dönemlerde Mısırlıların bazı Nübye'li tanrılara tapmaları Mısır bilimciler tarafından henüz incelenmemiştir. Bu, daha çok Nubiya'da yeni yapılan kazıların gösterdiği gibi, tarihöncesi dönemdeki Mısırlılarla güneylerindeki kabileler arasındaki güçlü kültürel (ve muhtemelen etnik) bağlardan ziyade tarihöncesi zamanlarda Nubiya'nın Mısırlılar tarafından fethedilmesinden dolayı böyledir. Benzer şekilde, paralı askerler kadar Nübye'lilerin de Mısır'ın hanedan öncesi döneminde, sonradan piramitler çağında, Nubiya kökenli birçok hanedan ortaya çıktığı zaman oynadığı rolle aynı

164. şekil: 'As't

165. şekil: 'Anat

önemde bir rol oynaması muhtemeldir. Dolayısıyla tanrıça Selqet'e Büyük Çağlayan'ın güneyinde yerel olarak tapınılmıştır ve dolayısıyla Selqet, Osiris mitiyle ilişkili çok önemli bir Mısır ilahıdır. Benzer şekilde, aslen hilal şeklinde ince bir dal üzerindeki kuş olarak resmedilen insan şeklindeki tanrı Dedun'a Nubiya'da İkinci Büyük Çağlayan yakınındaki üçüncü bir bölge olan Semneh'te "Nubiya'dan ge-

len genç güneyle” olarak tapınılmaktadır. Dolayısıyla Altıncı Hanedan kraları isimlerini bu yabancı tanrılardan almış gibi gözükmektedir. Dedun ve Selket için kullanılan hiyeroglifler ilk hanedan döneminin olağanüstü gemilerinde birleşmiş olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bir zamanlar Mısır sınırının, siyasi ahvalin değişimine ve eski âlimlerin kişisel düşüncelerine göre İlk Büyük Çağlayan’ın çok daha kuzeyine veya buranın en güneyine hatta İkinci Büyük Çağlayan’a kadar uzanabildiğini görmekteyiz.

166. şekil: Dedun ve Selket için kullanılan hiyeroglifler

Büyük İskender’den sonra yönetici sınıfa ait Grek tanrıları Helenleşen bazı bölgelerde Mısırlı ilahların yerini almış ancak tanrıların halen korunduğu Mısır panteonuna etkisi çok az olmuştur.

Dokuzuncu Bölüm

Hayvan ve İnsanlara Tapınma

Antik dönemlerden beri Mısır dininde hayvanlara tapınmak geniş çaplı bir ilgi görmemiştir. Birkaç klasik yazar böyle bir inancı mistik bir korku olarak görmüştür; ancak Hristiyanlar paganizmin şeytani doğasını Mısırlıların bu en kötü çılgınlığıyla göstermeye başlamadan önce bile bu yazarların ezici çoğunluğu hoşnutsuzluklarını ve iğnelemelerini ifade etmişlerdir. Günümüze kadar modern bilim insanları bu ilginç unsuru açıklamamaz bulmuşlardır. Mısırlılara aşırı derecede düşkün bazıları bu inancı, en eski Mısırlılar tarafından maddi anlamda asgari şekilde anlaşılmış olması gereken ve “saf din” olduğu iddia edilen bir sembolizmin daha sonradan yozlaşmasıyla açıklamaya çalıştı. Oysa bunun tam tersi doğrudur. Zira hayvanlara tapınma ilkel Mısır inancının en önemli kısmını oluşturmaktadır. Canlılığın Mısır dininin esas temeli olduğu görüşünden yola çıkacak olursak hayvanların bu dinde oynadığı *rolü* anlamak hiç zor olmayacaktır. Tarihöncesi dönemdeki ilkel Mısırlılar tarafından tapınılan güçlerin büyük çoğunluğunun hayvan şekline bürünmesi, genel olarak ilkel insan tarafından benimsenen yavan yaratılış düşüncesiyle uyushmaktadır. Bunun sebebi, bazı hayvanların dini açıdan hem saygı hem korku duyulması gereken

canlılar olarak kabul edilmelerine sebep olan üstün güçleri veya çeviklikleri değildi. Bu evcil hayvanların faydalarından dolayı onlara duyulan bir şükran da değildi; bu, anlaşıldığı kadarıyla, konuşmayan hayvanların akla ve insanların idrak edememelerinin sonucunda onları gizemli ve gerçeküstü dünyayla bağlayan kendilerine has bir dile sahip oldukları korkusuydu. Aslan, şahin ve zehirli yılan gibi hayvanların Mısır panteonunda önemli bir yere sahip oldukları doğrudur; ancak timsah formu bir ya da iki tanrıyla sınırlıdır. Leopar ve belki de suaygırı gibi vahşi hayvanların en korkunçları panteonda muhtemelen tesadüfen hiçbir şekilde yer almaz. Diğer taraftan ufak sivri fareye rastlanmaktadır. Siyah boğanın kozmik tanrıların ileri aşamalarında sık sık gözükmekten ve benzer şekilde şahinin, şahin şeklindeki güneş tanrısının hâkim olduğu aynı çağa delalet ettiğinden daha önce bahsetmiştik. Dolayısıyla bu fenomenin eski dönemlere ait anlamlarını açıklarken bu formları kullanmak konusunda dikkatli olmamız gerekiyor. Daha sonraki zamanlarda bir hayvana dair inancın yaşamaya devam ettiği yerlerde bazı tanrıların gücünü ondan aldığı açık bir şekilde sürekli ifade edilmektedir (sözelimi Mendes'in resmedilmesinde *koç* bir ilahın *ruhu* olarak karşımıza çıkmaktadır). Daha sonraki Mısırlıların aynı zamanda böyle ilahları gökyüzünde yaşarken düşünceleri onlara zorluk çıkarmamıştır. Zira tanrıların yalnızca bir ruhu yoktu; bir ilah pek çok ruha (veya daha doğrusu *enerjiye*) sahipti ve dolayısıyla eşzamanlı olarak hem gökyüzünde hem de yeryüzünde yaşayabilir veya yeryüzünde aynı anda kendisinden birden çok sayıda bulunabilirdi. Bununla birlikte semavi varlıkların vücut bulmasıyla ilgili bu teorilerin tutarsızlıkları her şeye rağmen ikincil bir gelişim olduklarını göstermektedir. Bunu, tanrının bir hayvanda vücut kazandığı söylene de tanrının gerçekte hiçbir zaman bu formda temsil edilmediği durumlarda veya ilerleyen sayfalarda göreceğimiz gibi daha sonraki Mısırlılar güneşle ilişkilendirilmiş tanrı Montu ve onun asıl boğa formu Buchis arasındaki bağlantıyı artık kuramadıkları ancak Buchis'i Apis benzerliği üzerinden semavi özellikleri çok daha belirgin olan

ilahların cisimleştiği bir hayvan olarak açıklamaya çalıştıklarında Ptah, Osiris, Ra, Mîn ve benzerlerinde olduğu gibi, çok kesin bir şekilde görmekteyiz.

Tanrılarını genellikle yeryüzünde arayan ilk Mısırlılar, olağanüstü bir güç tarafından sahip olunduğu varsayılan böyle bir hayvana doğrudan ilah olarak tapmış olmalılar. Bu yalnızca tanrılara bazı üst (yani kozmik) güçler vermek ve onları, teologları semavi ilahların vücut bulmasıyla ilgili bu teorilere başvurmaya zorlayan yeryüzünden uzaklaştırmak için daha sonraki bir çağa ait bir eğilimdi. Hayvanlara tapınmaya ilişkin bu ilkel düşüncelerden kurtulmak için benzer bir girişim insan vücudu ve hayvan kafasına sahip eski hayvan tanrılarının, çok sayıda karışık temsilde kendisini göstermektedir. Bu düşüncenin altında yatan asıl fikir şudur: Bu ilahlar gerçekte hayvan değildir, onlar yalnızca bu şekilde kılık değiştirerek yeryüzünde ortaya çıkmışlardır; bunlar gerçekte tanrılara en yakışır formda yani idealize edilmiş bir insan şeklinde gökyüzünde yaşamaktadır. Eski canlılık dinindeki bu değişimin izi piramit döneminden çok daha eskilere kadar sürülebilir. Tarihöncesi dönemdeki Mısırlıların, yukarıda söylediğimiz üzere, tanrılar için en değerli formun bir hayvanınki olduğu gibi tam tersi bir görüşe sahip olmaları gerekmektedir. En eski dönemde mabetlerde tapınılan ilahi hayvanlar zincirinin nasıl ele alındığına ilişkin elimizde bilgi yoktur. Ruhların gökyüzünden düzenli bir şekilde yeryüzüne inerek burada yeniden yaşama döndükleri hakkında daha sonradan ortaya atılan görüş, Apis boğasını incelerken göreceğimiz üzere, tarihöncesi zamanların asıl yerel inanışları için makul gözükmemektedir. Çünkü imkânları bu inançtaki insanlar için zorunlu fiziksel özelliklere sahip bir başka hayvan bulmayı çok zorlaştırmış olacak derece sınırlıdır. Bazı kutsal hayvanların böyle bir silsileye sahip olmaması mümkündür. Sobk'un timsahları gibi bazıları tapınaklarda beslenmiş gibi gözükmektedir. Daha sonraki zamanlarda bazı kutsal hayvanların tapınaklarda yalnızca, ilahların henüz dünyadan ayrılmadığı dindar atalarının yaşadığı dönemlerde kendisini bir defa yeryüzünde gösterdikten

sonra artık gökyüzünde ikamet eden tanrının kullarını anımsatan semboller olarak tutulmuş olmaları mümkündür. Bununla birlikte tanrının varlığına ilişkin somut bir delil elde etmek için hevesli genel düşünce kutsallık ile gerçek ilah arasındaki sınırı çizememiştir ve kısa sürede sembolik hayvanları doğaüstü varlıklar olarak kabul etmişlerdir. Böylelikle kutsal hayvanlarla ilgili asıl algıya geri dönmüştür.

Ele alınan meseledeki asıl güçlük kutsal hayvanların büyük çoğunluğu hakkında elimizde çok fazla bilginin olmamasıdır. Yalnızca bütün Mısır'da görülen en önemli inançlar nispeten doyurucu bilgiler bırakmışlardır. Bu konuda, Mısır dininin bu özelliğinden olağanüstü şekilde etkilenmiş gibi gözükken Grek ve Romalı yazarlara bel bağlamaktayız. Ne yazık ki gözlemcilerin iyi kötü kaydettiği bu yüzeysel bilgiler her zaman güvenilir değildir. Hiyeroglif şekiller hayvanlara tapınmayla ilgili çok fazla şey söylemezler. Bu, bilge din adamlarının atalarının mirasıyla çok fazla ilgilenmediklerini gösteren bir kanıttır. Bu inanç, canlılık aşamasının geliştiği dönemdeki nesiller için bir gizem olarak kalmıştır. Bununla birlikte bu aşırı bilinmezlik yalnızca, insan idrakini ve zekâsını aştığı için böylesi inançların özellikle saygıdeğer olduğuna ilişkin bir kanıt gibi gözükmiştir.

En kutsal hayvan Memfis'li Apis'ti (Mısır dilinde: Hp, *Koşucu*; Hap, Hop şeklinde telaffuz edilmekteydi). Apis, alında ve sırtında “kartal kanatlarını” anımsatan bazı özel beyaz işaretleri ve dilinin altında “bok böceği” benzeri bir ilmik ile diğer

167. şekil: Kutsal işaretlerini gösteren Apis Heykeli

işaretleri olan siyah bir boğadır. Daha sonradan ortaya çıkan inanca göre bir inek üzerine vuran bir ışın demeti olarak tasarlanmaktaydı. Başka bir deyişle güneşin vücut bulmuş haliydi. Ortaya çıkması, merasimle Memfis'e götürülüşü ve “kutsal tanrı, yaşayan Apis” sıfatıyla “Apiaeum” denilen tapınakta görkemli bir şekilde kurulması Mısır'ın her yerinde kutlanmaktaydı. Bü-

yük bir konfor içinde tutulurdu ve seçtiği yol, kabul edip etmediği yiyecekler ve benzerleriyle ilgili kehanette bulunulurdu. Genellikle “Kendini yenileyen Ptah” ya da “Ptah’ın oğlu” diye isimlendirilerek baş yerel tanrı Ptah’ın cisim bulmuş hali olarak kabul edilmekteydi. Ancak daha sonraları, özellikle ölümünden sonra, daha çok Osiris-Sokari’nin cisim bulmuş hali olarak görülmüştür. Boynuzları arasında güneş diskini takarken tasvir edilir ve böylelikle hem güneşle (Ra veya Atum) hem de ayla irtibatlandırılır. Buradan hareketle yukarıda değindiğimiz gibi, aslında doğayla hiçbir şekilde bağlantısı olmayan bir tanrı olduğunu söyleyebiliriz. Nil Nehri’nden değil yalnızca

bir kuyudan su içmesine müsaade ediliyor olması benzer şekilde oldukça ikincil şekilde de olsa Ha’pi ve Nil ile (veya aynı işlevle Osiris ile?) mukayese edildiğini göstermektedir. Doğduğu gün her sene yedi gün boyunca kutlanmaktaydı. Öldüğünde ülkenin tamamı büyük bir yasa boğulmuştu ve çok şatafatlı bir şekilde Sakkara’ya defnedilmişti. Burada, Apis boğalarına

168. şekil: Buchis

ve ilahi varlıkları dünyaya getirdikleri için kutsallık kazanan annelerine ait mezarlıklar A. Mariette tarafından 1851 yılında bulunmuştur. Tanrının kaybından dolayı tutulan yedi günlük yasın hemen ardından yeni bir Apis yavrusu din adamları tarafından çabucak ortaya çıkarılır.

Bir diğer ünlü hayvan, “yaşayan güneş tanrısı Ra” veya “Ra’nın (yaşayan)” ve ayrıca Osiris’in taklidi olarak açıklanan Heliopolis’in kutsal hayvanı Mnevis’ti (Mısır dilinde: Nem-uêr, *Büyük Gezgin*). İsmi erken dönemde semavi olaylarla kurulan benzerliği göstermektedir. Kısmen Apis’e benzeyen siyah ve beyaz renkli bir boğaydı. Daha sonraki zamanlarda Hermonthis’ta Bekh veya Bokh (Grekçesi: *Baxıç*, *Baxıç*, veya daha doğru haliyle *Bovıç*) diye isimlendirilen Montu’nun siyah kutsal boğası da benzer şekilde “Ra’nın yaşayan ruhu” veya Osiris’in ruhu

olarak anılmaktaydı (aynı zamanda Osorbuchis ismini de üstlendiğinden dolayı). Tıpkı Apis gibi resmedilir. Mîn'in (beyaz?) boğası, Momemfis'in ineği, Pharbaethos'taki boğa (muhtemelen Osiris-Horus'un boğası) ve benzerleri hakkında çok az şey bilmekteyiz.

Deltadaki Mendes şehrinin Bi-neb-dêd(u) (bozulmuş haliyle Grekçesi: *Μενδης*) yani "Busiris'in Efendisinin Ruhu" denen kutsal koçuyla (?) ilgili oldukça ilginç bir mesele ortaya çıkmaktadır. Komşu şehir Busiris'in tanrısı Osiris'in ruhunun cisim bulmuş hali olarak anlaşılmaktadır ve bazen "Ra'nın ruhu" olarak da isimlendirilmekteydi. Benzer şekilde onun vücudunda bir ilahın cisim bulması, din adamlarının "kutsal metinlere göre onayladığı", "kutsal kitaplarda tarif edildiği gibi" fiziki işaretlerle gösterilmekteydi. Anlaşıldığı kadarıyla kendisine, Osiris gibi doğurganlık tanrısı sıfatıyla tapınılmaktaydı ve sembolüne uygun şekilde bir başak olarak kabul edilmekteydi. Bu kutsal hayvanların kadınlarla cinsel ilişkiye girmesiyle ilgili klasik hikâyeler muhtemelen Mendes'in bir doğurganlık sembolü olarak yanlış anlaşılmasından veya bunun gibi bir sembolizme ilişkin merasimler konusunda hata yapılmasından ötürüdür. Bütün Grek ve Roma kaynaklarının Mendes'i bir teke olarak tarif etme konusunda ortak hareket ediyor olmaları son derece ilginçtir. Mısırlılara tezat gelen bu durum henüz tatmin edici bir şekilde açıklanmamıştır. Khnûm gibi diğer tanrıların koçu, herhangi bir

öneme sahip değildir ve daha sonraki zamanlarda Amon, daha önceden sahip olduğu kaz formu yerine bir koç formuna sahip olsa da bu tapınma çok belirgin değildir.

169. şekil: Mendes koçu ve onun bitki sembolü

Bize aktarılanlara göre Leontopolis'te Şu için bir aslan tutuluyordu. Muhtemelen dişi bir kedi Bubastos'ta onurlandırılıyordu ve aynı yerde kuvvetle muhtemel ki bir şebek, Thout'u temsil ediyordu. Dolayısıyla, hayvan şeklindeki veya hayvan kafasına sahip tanrıların temsillerini de-

gerlendirerek diğer pek çok kutsal hayvanın var olduğunu tahmin edebiliriz. Bununla birlikte bu yaratıkların hiçbirisi, yukarıda bahsetmiş olduğumuz hayvan tanrıların saygınlığıyla mukayese edilebilir bir öneme sahip olmamıştır. Dendera'da Hat-hôr'un bir tane inek figürüne değil, tam bir inek sürüsüne rastlıyoruz.

Daha az görülen ufak memeliler arasında en ilgi çekenini bir zamanlar Heliopolis'li tanrı Atum'un vücut bulduğu firavunfaresidir. Güneşe ait işlevleri ve insan formunu çok çabuk üstlenen, buna rağmen bu yaratığın aslında ne olduğu konusunda daha sonraki sanatçıların şüpheye düştüğünü gördüğümüz bazı tasvirlerde (sözgelimi bir heykelde silah taşıırken resmedilmektedir) hayvan biçiminde karşımıza çıkan bu ilahın.

sansara benzer bir kafası vardır veya bu ilah akşam güneşini gösteren ilgi çekici resimde olduğu gibi (11. şekil, s. 30) esrarengiz bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. "Heliopolis'in tini Atum (*ka*)" kesin olarak bir firavunfaresidir. Benzer ifadeler tanrı Shed (kuvvetle muhtemel Shedeti şeklinde telaffuz edilir: Fayûm'daki *Shedet Şehrinden Gelen*) için de söylenmektedir; başka bir deyişle, muhtemelen asıl formu olan firavunfaresi şeklinin yanı sıra (173. şekil), 174. şekildeki gibi onu doğru yansıtmayan tasvirlerle de rastlamaktayız. MÖ 2000'den sonra bu ilah ilginç şekilde bir Sami ismine sahip olmuştur: Khaturi veya Khatuli (*Sansara* [?] *Benzeyen*). Firavunfarelerine ait mumyalar da deltanın çeşitli yerlerinde

170. şekil: Bir koç olarak Amon

171. şekil:
Heliopolisli Atum

bulunmuştur ve anlaşıldığı kadarıyla daha sonraki zamanlarda bütün türler kutsal kabul edilmiştir. Sivrifarenin Horus'a adandığı söylenmektedir.

Kutsal kuşlar arasında en önemlisi; uzun tüylü, balıkçıl bir tür olan Heliopolis'in Anka kuşu gibi gözükmektedir (*benu*; *bin*, *boin* diye okunur). Ra ve Osiris namıyla güneş tanrısını sembolize eder ve sonraki zamanlarda onların

172. şekil:
“Heliopolis’in
tini Atum”

Venüs gezegenindeki cisim bulmuş halidir. Mısır inancına göre sabahları bu balıkçıl kuş, güzel kokulu bir alevin içinden kutsal firavununcirinin (veya bunun yerel temsili olan Heliopolis’in *Per-sea’sı*) üzerine yükselerek “kendisini yaratır” veya “Osiris’in ruhu” olarak (geceleyin?) Osiris’in lahdı üzerinde dinlenmeye çekilir (bkz. 176 şekil). Bu, Anka kuşunun Arabistan’dan Heliopolis’e gelerek babasını (yani Osiris’i) bir yumurta içinde (güneş?) mumyalayıp sonradan kendisini yaktığını anlatan fantastik Grek hikâyelerine geçişi oluşturmaktadır.

Greklere Anka kuşunun yalnızca 500, 540, 1000 veya 1461 yıl olarak farklı farklı verilen uzun bir dönemin sonunda Mısır’da ortaya çıkışını yanlış değerlendirmeleri, anlaşılan klasik dönemlerde Heliopolis’te balıkçıl hiçbir kuşun olmadığını göstermektedir. Ancak bu, daha materyalist bir bakış açısının hâkim olduğu daha eski dönem için hiçbir şeyi ispatlamaz.

173. şekil: *Shedeti*

174. şekil:
Khatuli-Shedeti

Arsinoë’de kabul gören Sobk-Suchos’un evcil timsahı, özellikle Strabon’un dindar ziyaretçiler tarafından beslenmesi hakkında verdiği açık ve net tasvir sayesinde üne kavuşmuştur. Strabon’a göre bu timsah “Suchos” diye isimlendirilmektedir. Dolayısıyla, en azından Roma döneminin ruhban olmayan sınıfı tarafından yerel ilah Sobk’un gerçek bir cisimleşmiş hali olarak kabul edilmiştir.

Pek çok ülkede şeytani yaratıklar olarak kabul edilen yılanlar, Mısır’da da özellikle korku duyulan canlılardı. Çok sayıda tanrıçaya yılan şeklinde tapınılmıştır veya en azından bu tanrıçalar bu şekle bürünebilmekteydi. Ayrıca yılan, “tanrıça”yı ifade eden genel hiyeroglif olarak bile kullanılmıştır. Muhtemelen

175. şekil: *Feniks*

176. şekil: Kutsal bir ağaçta
“Osiris’in Ruhü” lahde benzeyen
türbesini gölgede bırakıyor

len bu sebepten “dikleşmiş yılanlar” gösteren resimler serbest veya tapınaklarda durarak tapınakların girişini korumaktaydı. Coğrafi listeler, muhtemelen eyaletin her önemli tapınağındaki bir kafeste canlı tutulan başlıca “dik yılan”ın isimlerini verir. Bu durum, bütün tapınakların kutsal bir ağaca sahip olmak zorunda olmasıyla aynı şekilde bütün kutsal mekânlar için bu şeklin bir koruyucu güç olarak gerekli olduğunun düşünülmesi nedeniyledir. Dendera tapınağının bile isimleri özenle seçilmiş sekiz kutsal yılanı vardı. Ancak bunların yaşayan sürüngenler mi olduğu yoksa sırf resimlerden mi oluştuğu belli değildir. Kurbağaların, balıkların ve bokböceklerinin mumyalanması, çok büyük olasılıkla bütün bir türün kutsallığından dolayıdır. Bu konu aşağıda ele alınacaktır.

Tarihi dönemlerdeki Mısırlılar, hayvanlara tapınma geleneğinden geriye kalan ilkel dinin parçalarına ilişkin çok zayıf bir kavrayışa sahipti. Bununla birlikte, şayet kozmik teorilerden arındırılmışsa, bu olayın tanrıların hayvanlarda vücut bulmasıyla açıklanmasının kısmen doğru bir fikri içerdiğini farz edebiliriz; ancak elimizdeki yetersiz malzeme, tamamen ya da kısmen hayvan şeklindeki anıtlarda temsil edilen her ilahın vücut bulduğu canlı bir hayvana tapınıldığını niçin kanıtlayamadığımızı belirlemeyi güçleştirmektedir. Sözgelimi, Edfu’da (hiçbir zaman insan formuna sahip olmayan) Horus’un şahininden veya şahinlerinden niçin çok az bahsedildiği üzerine düşünmeliyiz. Bu durumu, bu saygın tanrının oldukça erken bir tarihte üstlenmiş olduğu kozmik rol ile, ki bunun için yeryüzünden ayrılmıştır, açıklamaya çalışabiliriz; dolayısıyla Anubis’in köpeğinin ve Ophois’in kurdunun, bu ilahlar Osiris dairesindeki kozmik

177. şekil:
Bir mabetteki
koruyucu bir
yılanın heykeli

düşüncelere dahil olduğunda itibarlarının bir kısımlarını kaybettiklerini varsayabiliriz. Diğer taraftan sözgelimi Nekhbet ve Heqet, bir akbaba ve bir kurbağada vücut bulmaları inancıyla ilgili niçin olumlu bir şey duymadığımızı açıklayacak derecede evrensel ilahlar olmamışlardır. Dolayısıyla diğerleri oldukça ilkel kalırken çok sayıda yerel hayvan kültürünün, niçin yarım izler bıraktığını söylemek güçtür. Modernize olmuş veya kısmen unutulmuş inançlarla yüksek saygınlık elde edip sonradan Mısır'ın her yerinde tapınılan birkaç kutsal hayvan arasında ayırım yapmak yanlış olacaktır. Bu, daha az tanınan hayvanları yalnızca kutsal görüp ilah olarak saymayan Strabon'un hatasını tekrar etmek olurdu. Kutsal ve sembolik hayvanlar ile bir ilahın gerçekten cisim buldukları arasındaki farkın Mısırlıların düşünce yapısının kavrayamayacağı kadar güç olduğunu zaten görmüştük. Önde gelen hayvanlar hakkındaki kozmik yorumlamalar da genel bir fark yaratmamaktadır. Yukarıda gördüğümüz gibi bu açıklamalar şüphe duyulacak kadar tekdüzedir ve bu yüzden daha sonraki dönemin etkisini göstermektedir. Tanrıların doğada ve gökyüzünde arandığı bu dönem, eski resimler ve isimler yerel tanrıların barbar kökenlerini açığa çıkarıyor olsa da pek çok yerin hayvan kültürünü kaybetmesine yol açmış olmalıdır. Anlaşıldığı üzere, yerel gelenek çok fazla yenilik yapılmaksızın atadan kalma inancı sürdürmek için yeterince güce sahip olduğunu ancak zaman zaman ortaya koymaktaydı.

Bütün bir hayvan türlerinin kutsallığını şimdiye kadar üzerinde konuştuğumuz bireysel kutsallıkla karşılaştırarak hesaba kattığımızda ortaya farklı bir mesele çıkmaktadır. Bu kutsallık yerel olabileceği gibi evrensel de olabilir. Klasik yazarlar bir hayvan türünün, sözgelimi timsahın, bir eyalette kutsanırken hemen bitişiğindeki bir eyalette lanetlendiğini ve hatta onlara eziyet edildiğini kinayeye tasvir ederler. Bu durumla ilgili pek çok örnekte, ferdi olarak bir hayvanın asıl kutsallığının tüm türünü kapsayacak şekilde genişletildiğini görebiliriz. Görünen o ki bir tanrının akrabası da tapınılmayı hak etmektedir. Bu, ülke genelinde az ya da çok hürmetle muamele gören ister yabani

178. şekil:
Mısır ejderi

ister evcil olsun bazı hayvanların durumunu açıklamaktadır. Dolayısıyla, sözgelimi Grekler ibisin (Thout'un), şahinin (Horus'un) ve kedinin (Bubastis'in), istemsizce öldürülmelerinin cezası ölüm olacak kadar (suçlu genellikle kalabalık tarafından linç edilirdi) dokunulmaz olduklarını ifade etmektedir. Bu

hayvanlar halk tarafından veya resmi bakıcılar tarafından beslenmekteydi ve öldüklerinde mumyalanarak toplu türbelere gömülmekteydiler. Bazıları eyaletin başkentindeki merkezi türbelerde yatırılırken diğerleri en önemli tapınma merkezine gönderilmekteydi. Sözgelimi kediler genellikle Bubastos'ta, özellikle onlara tahsis edilmiş çok büyük bir mezarlığa defnedilmekteydi. Bu hayvanların yalnızca kutsal sayıldığı ilahi görülmedikleri son derece doğrudur. Dolayısıyla bu hayvanlara dua edilmez ve bağış verilmezdi. Ancak yaygın anlayış sıklıkla bu ince ayrımı görmekte başarısız kalır ve bu gibi kutsal hayvanları genellikle "tanrı" diye isimlendirirler. Bütün türün bu denli bir hürmete nail olması ancak en son dönemde mümkün olmuştur ve anlaşılan yerel bir saygıdan aşamalı bir şekilde gelişmiştir. Diğer taraftan bazı ilkel fikirlere tekrardan bir dönüş söz konusudur. Benzer şekilde, yılanlar sahipleri tarafından beslenerek bir evde yaşadıklarında böyle şeytani varlıklar sayesinde bir korunma edinme arzusu en ilkel canlılık anlayışına dayanmaktadır. Bununla birlikte balığın pek çok türünün yenmediğini öğrendiğimizde bu yasağın hayvanın kutsallığından mı yoksa lanetinden mi kaynaklı olduğu her zaman kesin değildir. Mumyalanan balık türleri kutsallıklarını yalnızca sonraki zamanlar için göstermektedir.

Çölde yaşadığına inanılan efsanevi varlıklar elbette ki tabiatüstü âleme aitti ve ilahi âlemin bir parçası olduğu çok daha belirgin olan, ilginç bir şekilde birbirinin içine geçmiş, gökyüzünde veya daha aşağı bölgelerde yaşayan sonsuz sayıda cinse geçiş teşkil ediyordu. Dahası, çift yüzlü boğa (2. şekil, s. 24) ve

179. şekil: Tanrılar tarafından korunan bir kralın doğumu

çifte aslanın yanı sıra hayalperest avcılarının çölde veya dağlarda görüldüğünü iddia ettikleri griffin, chimera (sırtından bir insan kafası çıkan kanatlı bir leopar) ve ta-

rihöncesi dönemde oldukça popüler olan yılan boynuna sahip aslan veya leopar gibi yeryüzünde yaşayan yaratıkların, bir zamanlar tapınılan sembollerin belli belirsiz bir şekilde akla gelmiş halleri olduklarını varsayabiliriz. Şüphesiz, bütün bu hayal ürünü varlıkların, gerçek tanrılarla yan yana, gerek eski geleneği sürdürdükleri gerekse unutulmuş ilahlara geri döndükleri için büyücüler tarafından çizilmiş tasvirlerine rastlayabiliriz. Aslında bilgelik tanrısı Hu'nun bir temsili olan Anka kuşu bir kraliyet sembolü olarak kalmıştır ve Mısır tarzına sıkı bir şekilde bağlı kalarak her zaman bir erkek olarak tasvir edilmiştir (yabancı dişi Anka kuşu için 162. şekle bakınız, s. 153).

Bu, insanlara ne derece tapınıldığı meselesini beraberinde getirmektedir. Krallar, insanlara tapınmanın en başta gelen örneğiydi. Bütün firavunlar ilahi bir bedende cisim bulduklarını iddia etmekteydiler. Hâkim olan resmi görüşe göre firavun, güneş tanrısının ya bir “formu” ya “ikizi” ya “ruhu” ya da “yaşayan bir örneğiydi”. Güneş tanrısının çok fazla ruha sahip olması böylesi bir inanca imkân tanıyordu. Güneşin yaşayan sureti olarak kral ayrıca kendisinin de pek çok ruha (bu sayı on dörde kadar çıkabilmekteydi) veya “çifte” (ka) sahip olduğunu iddia edebilmekteydi. Dolayısıyla, “Güneş Tanrısının Formu Gibi Dayanıklı” (Men-kheper-rê, III. Thutmosis) veya “Güneş Tanrısının En Güzel Formları” (Nefrkhepru-rê, dinden çıkmasından önce IV. Amen-hotep) gibi kraliyet isimlerine rastlamaktayız. Kralların “iyi tanrı” gibi şatafatlı unvanları yal-

180. şekil: Bir kralın Ka'sı, kralın namını ve hayata delalet eden esasını taşıyor

nızca dilbilgisi kurallarından bir sapma değildi; ayrıca tamamen harfi harfine alıntılanmış olduğu anlamına geliyordu. “Doğum tapınakları” her yeni kralın doğumunu kutlamak, yeryüzünde gökyüzünü oluşturan bu toprağa hükmetmek için dikilirdi. Bu yapılar, aynı zamanda tanrıların yeryüzündeki temsili olarak gökyüzünden gönderilen yeni ilahın algılanışını ve görünüşünü yazıtlarda ve resimlerde tasvir edip yüceltmenin aracısıydı.

Bununla birlikte firavunun bütün ilahlılığı yalnızca anıt tapınaklarında benzer şekilde kutlanan taç giyme töreninde açıkça gösterilmekteydi. Ayrıca kralların kurban edilip içinde bulunan ilahi güce veya dünyevi kişiliklerinden ayrı kabul edilen ve bir nevi koruyucu güç olarak onları takip ettiği düşünülen kendi kalarına (çifti veya *ruhu*) dua edildiğine de rastlamaktayız. Firavun ölümden sonra Osiris’in yeni bir göstergesi olması için saklanırdı ve bazı durumlarda ölmüş hükümdara tapınılarak hayattayken ona gösterilen saygıyı geçmek için uğraşıldı. Sözgelimi, Teb mezarlığının bir bölümünün ilahi hükümdarı olan ve gömülmesi için muhtemelen yeni bir arazi açılan kısa ömürlü I. Amen-hotep vakası bu duruma uygun bir örnektir. Benzer bir şekilde büyük kurucular, “Pramarres”in Fayyum’da sahip olduğu gibi (On İkinci Hanedan’dan III. Amen-em-hêt) anıtlarının başında ilahi saygı görebilirler. Olağanüstü kabiliyete sahip özel yurttaşlara bile azizler olarak tapınılabiliyordu ve sonuç olarak tanrılar mertebesine çıkabiliyorlardı. Dördüncü Hanedan’dan soylu bilge I-m-hotep ilmiyle en nihayetinde bütün âlimlerin ve özellikle hekimlerin efendisi olacak kadar meşhur olmuştur. Bu yüzden Grekler “Imuthes”i, Mısır’ın Asklepios’u olarak açıklamışlardır. Dizleri üzerinde bir kitap tutan kafası tıraşlı bir din adamı olarak tasvir edilmektedir. Burada kısmen kraliyet kanı katkı sağlamıştır; ancak III. Amen-hotep’in veziri Hap(u)’ın oğlu Amen-hotep’e de Deir el-Medine’deki anıtsal tapınağında ünlü bir âlim olarak tapınıldığına rastlamaktayız ve Dandur’da bölgenin “dâhi” (*shay*) olarak anılan iki tane daha önemsiz azizi ve “yeraltında sıkça övülen Osiris” de bulunmaktaydı.

Genel anlamıyla kutsanmış ruhlar bir aydınlanma ve kut-

sanma durumunda, tanrılarla birlikte yaşadıkları anlayışına göre teoride bütün ölümlere tapınılabılırdı. Bununla birlikte bunların tapınakları onlara tapınılmaktansa onlar adına dua edilmesi için yapılmaktaydı ve buraya verilen kurbanlar onların şefaatlerini kazanmak için değildi. Bu yalnızca aç ruhlarının doyurulması için yapılıyordu. Bu yüzden, genel inancın aksine, atalara tapınma inancı bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere antik Mısır'da, bazı başka halklar arasında olduğu gibi çok belirgin ve kuvvetli bir şekilde gelişmemiştir.

Onuncu Bölüm

Ahret İnancı

Antik Mısır'da ölümden sonrasına dair inanç oldukça gelişmişti. Bu yüzden burada bu inancın yalnızca en önemli özelliklerinin bir taslağını çizebiliriz. Bu bölümü hak ettiği şekilde yazmak için ciltler dolusu kitap gerekirdi. Zira tarihte hiçbir toplum ölümlere Mısırlıların gösterdiği özeni göstermemiş veya ölümden sonraki hayat hakkında onlarınki gibi bir hayal âlemi geliştirmemiştir.

Tarihöncesindeki en eski zamanlarda bile ruhun ölümsüz olduğuna inanılmaktaydı. Bu döneme ait bütün mezarlarda bulunan hediyeler, yiyecekler, içecekler ve süs eşyaları bunu ispatlamaktadır. Bu mezarlarda çömelmiş vaziyette gömülmüş cesetlerin üzerine yalnızca bir tepsi veya çanak ya da birkaç taş veya

181. şekil:
Ruh Kuşu

kerpiç konmuş olması ölüyü çöl hayvanlarına karşı aşamalı bir şekilde koruma çabalarını göstermektedir. Ancak hanedanlar döneminin başlarında kralara ait geniş mezarlar, merhumun varlığı için daha sonraki zamanlarda olduğu gibi, aynı özenin ortaya

çıkmasına yol açmıştır. Piramitler döneminde krallar mumyalanmaya başlanmış, özel yurttaşların mezar-

larına gösterilen özen ve daha sonraki Mısırlıların büyük bir içtenlikle bağlı kalacakları ahiret inancı hakkında bizi aydınlatan zengin yazıtlar artmaya başlamıştır. Bu yazıtlardan hem en eski zamanlarda hem de en geç dönemlerde en çelişkili görüşlerin atalara ait tüm fikirleri onları yakından incelemeden ve sistemleştirmeden eşit derece kutsal şekilde korumayı arzu eden Mısır dininin genel özelliğiyle uyumlu olarak ahiretle ilgili olduğunu öğrenmekteyiz.

182. şekil: Ruh
bedene geri
dönüyor

İlk dönemde merhumların ruhlarının, geceleri yaşanması zor olan geniş çöl bölgesinin kayalık dağlarını doldurarak mezarlıkların bulunduğu bu bölgeye musallat oldukları sonucunu çıkarabiliriz. Meskenlerinin sefilliği ve varoluş şartlarının zorluğunda dolayı bu güçler, çölde dolaşanlar için güvenli birer yoldaş değillerdi. Birinin akrabasının ruhu için dilenebilecek en iyi şey geriye kalanlar tarafından korkulan ve saygı duyulan tüm bu şeytanlar arasında en tehlikesi haline dönüşebilmesidir. Çölün veya yeraltının korkunç iblislerinin avcı olduğu bu tehlikeli hayatta onu koruması için merhumun yanına her türlü silahın konması âdeti Yeni Krallık zamanına kadar sürmüştü olsa da bu âdet, böylesi ilkel düşüncelerin bir kalıntısı gibi gözükmektedir.

İnsan ruhu genellikle merhumun ağzında kanat çırpıp insan kafalı bir kuş olarak tasvir edilir. Hiyeroglif sembolü 180. şekildeki gibi yukarı kalkmış iki kol olan “ruh” için kullanılan en eski kelime *ka* (veya *kai?*); ruhun, bedenin belirsiz bir çifti formunda yaşamaya devam ettiğini ima ediyor gibi gözükmektedir. Yeni Krallık döneminde özellikle ölmüş ruh, bedenin silüeti veya bir şemsiye hiyeroglifiyle sembolize edilen gölgeden farklı şekilde tanımlanmaktaydı (189. şekille kıyaslayın, s. 177). Geç dönemin bazı teologları bu üç eşanlamlı kelimeyi (çift, ruh ve gölge) ruhun farklı bölümleri ve “aydınlanmış ruha” (veya *ikh[u]*) nadiren dahil olan dördüncü bir unsur olarak birbirinden ayırmaya

183. şekil: Ruh
mezara geri
dönüyor

çalıştılar. Ruhun bedende yaşamaya devam mı ettiği yoksa arındırmadan sonra (yani mumyalama) ölümler diyarından sonsuza dek ya da zaman zaman geri mi döndüğü konusunda veya mezarın içinde mi yoksa yakınında mı durduğu ya da çölde mi dolaştığı yoksa buradan çok uzaklara Osiris'in mekânı-

184. şekil: Merhum evini ziyaret ediyor

na mı gittiği konusunda hiçbir zaman bir karara varılamamıştır. Cenaze metinleri ve zengin sınıfların defin hazırlıkları, en gelişmiş olanı olduğu için son teoriyi tercih etmiş olsa da bütün bu farklı görüşleri dikkate almaya çalışmıştır. Zira ilk ihtimale göre bütün bu özenin amacı, cesedi koruma altına alıp saklamaktır. Bununla birlikte beden çürüyeceği için ruh mezarın içine yerleştirilen bir veya daha fazla tasvir heykelinin içine konulurdu. Burada gerçek (kimi zaman yiyecek de mumyalanır) veya taştan, kilden ya da tahtadan sahte yiyecek veya resimler ve yazılı bir sihirli formül hazır bulunmaktaydı. Bu maddi adaklar bayram günlerinde yenilenmekteydi. Duacılar, ölünün mezarından ayrılıp yalnızca bütün ruhların yeryüzünde serbestçe dolandığı geceleri değil, ayrıca diledikleri herhangi bir formda gündüzleri ortaya çıkmasını da dilemekteydiler. Bunun için timsah, yılan, çekirge ve çiçek formu dikkate alınsa bile çeşitli kuş şekilleri tercih edilmektedir. Ruh, evini ziyaret etmeyi (batıl inanca sahip ev sakinleri için her zaman hoşla gidecek bir inanç değildir) arzu etmektedir veya çölde dolanacaksa tekrardan yerleşebilmesi için mezar kendisini açmalıydı. Ufak bir merdiven ölüye gökyüzüne tırmanması için yardımcı olur veya ufak model bir gemi gökyüzünde veya gökyüzünün üzerinde uçmasını sağlar ya da dualar ve sihir ruhunun yıldızlara uçmasına yardımcı olurdu. Osiris'in uzak diyarına giden yol elbette ki türlü güçlüklerle doludur. Kötü güçler ruhu mahvetmek için gözdağı verirler. Düzinelerce kapı azman gibi bıçaklı (*Bıçak Taşıyıcılar*) veya keskin dişli ve pençeli koruyucular tarafından korunmaktadır. Geniş nehirler ve sarp dağların geçilmesi gerekmektedir. Bütün bu engellerin

aşılması için mezarın veya lahdin duvarlarına yerleştirilen sihirli formüller ve resimler sonradan mumyanın yanında veya içinde duran kitapların içine konacaktır ve nihayetinde mumyanın sarğılarına yazılacaktır. Böylelikle ölümler için hem resimli hem de kısmen büyülü rehber kitaplardan oluşan zengin bir literatür gelişmiştir. Bunlardan en önemlisi *Ölümler Kitabı* dediğimiz büyük bir koleksiyondur.

Bu metinler ve diğer sihirli yardımlar, bütün bu engellerin üstesinden gelmede, Stygian⁹ Nehri'ni veya

185. şekil: Merhum, Osiris'in diyarına gitmek için dağların üzerinden geçiyor

okyanusu geçmesi için ilginç feribotlarla taşınmasında, gökyüzüne bir kuş veya bir böcek formunda uçması veya oraya tanrıların veya habercilerinin kanatlarının üzerinde taşınmasında, semavi yükseklerle kutsal ağaç veya bir merdiven yardımıyla tırmanmasında, batı dağlarının üzerinden yürütmesinde, gökyüzünün kapısının açılmasında veya toprak altındaki uzun yollardan yeraltı dünyasına inebilmesinde merhuma yardımcı olmaktadır.

Merhum nihayetinde Osiris'in mahkeme salonuna veya sarayına ulaştığında onu bekleyen en son, ancak en ciddi güçlük, fani dünyada yaptıklarından dolayı sorguya çekilmesi idi. Burada merhumun Osiris'in tahtının ve pek çoğu korkunç görünüşe ve "Kan İçici", "Kemik Kıran" veya "Gölge Yutan" gibi dehşet verici isimlere sahip canavarlardan oluşan kırk iki kişilik danışman meclisinin huzuruna çıkartılması beklenmekteydi. Kalbi Thout ve onun köpekbaşı şebeği ve Anubis tarafından tartılmaktaydı. Merhum, en sonunda muzaffer bir edayla "Ben masumum, ben masumum," diye haykırarak kendisini masum ilan eden kırk iki günahı sayarak "Olumsuz İtiraf"ı rehber kitaptan okumaktaydı. Bu aşamadan sonra gökyüzünde veya derin bir çukurun içinde (*tephet*) veya gökyüzüyle yeryüzü arasında bir yerde tasvir edilen Osiris'in diyarına kabul edilmekteydi. En eski teorilere göre burası "ilahî alanları" oluşturan yıldızlarda yükselip alçalmak-

9 Karanlık. (ç.n.)

tadır. İlk metinlerde buraya giden feribot genellikle Khnûm'un diyarından (yeraltı dünyasından) gelen karanlık sular üzerinde, yani Nil Nehri'nin altında ve abiste yüzerken tasvir edilir. Bununla birlikte benzer şekilde Osiris'e giden yol olarak tasvir edilen ikinci feribot yer üstündeki büyük okyanusa ve onun devamı olan gökyüzüne götürür.

Merhum, tanrıların refakatinde konforlu bir hayata sahip olur. Kaliteli keten kumaşa sarılır ve özellikle “ilahi bahçenin” üzümlerini ve incirlerini, ilahların ambarından gelen ekmekten ve hatta hayat ağacından veya çeşitli “otlaklarda” ve “tarlalarda” yetişen benzer mucizevi bitkilerden gelen çok daha mucizevi yiyecekleri yer. Bazen merhumların tanrıçanın göğüslerinden gelen sütü veya sıklıkla Nil'in kaynağıyla özdeşleştirilen hayat pınarından akan suyu içmeleri bile beklenir. Böyle yiyecekler ebedi hayat ve ilahi bir yapı bahşeder. Daha mütevazısı Osiris'in emri altında merhumun sürdürdüğü, ektiği ve biçtiği verimli tarlalarda hayatı geçen bir çiftçinin beklentisidir. Bu halen yorucu bir iş olduğu için *ushebtiu* (*Cevap Vericiler*) olarak anılan ahşap veya seramik ufak figürlerin, Osiris merhuma çalışmasını ve semavi tarlalarda ahşap çapayı kullanmasını emretmek üzere ismini çağırıldığında merhum için cevap vermesi beklenirdi. Çiftçiler, Osiris için çalışmaktan memnun olacakken asiller rahat geçirecekleri yeni bir hayat arzu ediyordu. Merhum, öbür dünyada dama gibi oyunlar oynamak isterse diye (daha sonraki metinlere göre kimi zaman kendi ruhuyla oynanan) çeşitli eğlenceler düşünülmüştür. MÖ 3000 ile 1800 arasında görülen inançta merhuma yiyecek sağlaması, rahat vermesi ve onu zahmetten kurtarması için mezara konan fırıncı, kasap ve diğer hizmetkâr figürlerine rastlanmaktadır. İnsanların kurban edilmesi ise merhuma hizmetkâr sağlamakla aynı amaç doğrultusunda yapılmış olabilir.

Bu, her şeye rağmen insanın, tamamen ilahi besinlere bel bağlamama cüretini gösterdiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Tanrıların, etrafları her çeşit mucizevi yiyecek ve içeceklerle dolu olsa bile insan kurbanına ihtiyaçları var mıdır? Böyle inançlar-

dan dolayı, ruhun mezarda veya mezarın yakınında beslenmesi veya çok daha uzakta bulunan öte dünyadaki hayatı için bile yiyecek temin etmesi adına pek çok hazırlık ortaya çıkmıştır. Ne olur ne olmaz diye tedbir almak akla yatkındır. Zira bir ruhun kaderi için hiçbir şey; açlık, susuzluk, artıklarla beslenmek ve hatta kendi dışkısını yemek zorunda kalması kadar üzücü olmaz. Bu yüzden her Mısırlının dileği kendi ruhu için kurbanlar verecek çocuklara sahip olmaktı ve Ani'nin ahlaki özdeyişlerine göre her bireyin ilk görevi şöyle anlatılmaktaydı: “Vadide dinlenmekte olan babanız ve anneniz için su dökün. Senin oğlun da senin için aynısını yapacaktır.” Kendisini hatırlayacak kimsesi olmayan çocuksuz bir ruh için acınası bir durum elbette!

Merhumu besleyerek ona gösterilen bu özen bize, daha yüksek bakış açısına göre merhumun tadını çıkarması gereken durumla aşikâr bir tezatlık içerisindeymiş gibi gözükebilir. Ölenler tanrılarla birlikte olmanın yanı sıra, onların konfor içindeki hayatlarını tamamen paylaşırlar. En yüce ilahların ikamet ettiği gökyüzünün kutup bölgesindeki tahtlarda otururlar (yani yıldız olurlar) veya kutsal ağacın dallarına ve hatta genellikle en yüce ilahlarla özdeşleştirilen çok önemli bazı yıldız vücutlarına tünerler. Güneş tanrısının gökyüzü okyanusunda yüzen gemisinde asker olarak yer alırlar veya onur konukları olarak kabinin içinde oturup tanrılar tarafından gezdirilirler (bkz. 7. şekil, s. 28). Aslında, yeniden dirilmesinin simgesi olarak ölmüşlerin kralları ve yargıçları olacak kadar Osiris'e benzer bir hale gelirler. Bu yüzden vefat eden herkese, erkek ya da kadın olsun fark etmeksizin “Osiris N.N.” diye hitap edilir. Merhum kadınlar sonraları “Hat-hôr N.N.” şeklinde de isimlendirilmiştir. Osiris ile merhum, bir güneş, ay veya yıldız özelliği kazanabilir ve doğanın başka görünümünde aynen bu ilah olarak ortaya çıkabilir. Bununla birlikte *Ölüler Kitabı*, merhumun genel olarak bir tanrı olabilmesini; Ptah ve benzerleriyle özdeşleştirilebilmesini de dileyen dualarla doludur.

Aslında bu beklentilerin çoğu yalnızca fani hayatlarında ilahi özellikleri bulunan ve ölümden sonra yüce bir mevki

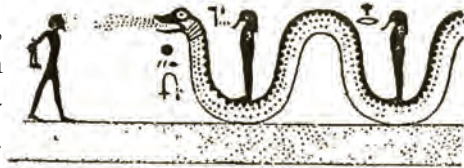

186. şekil: Osiris'in huzurundaki bir merhum, adalet terazisi, ateş gölü ve "Yutucu"

arzu eden krallara reva görülmekteydi. Ancak, masraflı ölü gömme âdetlerinin yavaş yavaş firavunlardan asillere ve oradan da avama yayılmasında olduğu gibi, ölümden sonraki hayata dair yüce beklentiler de önce asiller ve nihayetinde

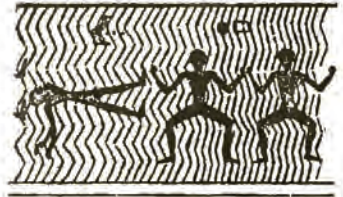
sıradan halk tarafından benimsendi. Dolayısıyla "Horus'un takipçileri" (veya Ra'nın veya Osiris'in) basitçe "kutsanmış ölü" anlamına gelmeye başlayıverdi. Oysaki başlangıçta bu ifade yalnızca, güneş gemisine binme hakkının tek sahibi olan krallar için kullanılıyor gibi gözükmemektedir. Diğer taraftan bu müsrif arzuların yanında bazı varlıklı insanların, ruhların ferah ve rahat mezarlarında ikamet edebilir, dışarıdaki yeşil ağaçlar üzerinde oturup oradaki yapay gölden su içebilirse tatmin olacağını öğrenmekteyiz. En büyük arzuları Osiris'in tarlalarında toprağı işlemek olan çiftçilerin oldukça mütevazı beklentileri de unutulmamıştır. *Ölüler Kitabı* her biri fark edilebilir olan bütün bu beklentileri ve arzuları tasvir etmektedir.

Hoşa giden bu vaatler yalnızca hak eden kimseler içindir. Kötülerin ruhları, yeraltı dünyasında yaşayan şeytan güruhu veya Osiris krallığının yollarını ve kapılarını gözleyen acımasız muhafızlar tarafından hemen yok edilmektedir. Bu kötü ruhlar mahkemelerine ulaşırlarsa ikinci bir ölüme mahkûm edilirler. Korkunç kırk iki hâkim de onları anında parçalarına ayırabilir veya Osiris'in "yutucu" veya "batının yutucusu" olarak anılan devasa bekçi köpeği (timsah, aslan ve suaygırı karışımı bir yaratık) onları çabucak midesine indirebilir. Ayrıca, 'Apop'un'ki gibi gözükten ateş püskürten bir ejderhanın önüne atılabilirler. Anubis veya Thout'un şebegi onları, kimi zaman bir

187. şekil: Ejderhanın huzurunda bir mahkûm

domuz olarak alçaltıcı bir şekilde, cezalarını çecekleri “kıyım” yerine götürür. Bu günahkârların kaderi ya alevlerle ve zehirli yılanlarla dolu bir cehennem ya içinde boğulacakları abisin derinlikleri ya alev veya kaynayan su dolu göller

188. şekil: Gölgele abiste yüzüyor

ya da kafaların (hayatın merkezi olarak) veya ruhların yandığı kazanlardır. Son olarak ruhların kafasını koparmak veya onları parçalara ayırmak için bıçaklanmış kötü güçler kötü ruhları infaz edecektir. İşkence mekânında adalet tanrısı olarak Thout'un ateş gölünü gözleyen veya mahkûmların ruhlarını işkence edilmeleri için bir ağ ile yakalayıp getiren dört tane şebeği vardır. Ebedi ıstırap hiçbir yerde ebedi mutluluktaki gibi açıkça ifade edilmemesine rağmen bu cezalar, birinin başıyla birlikte hayatını da kaybetmesi gibi ani yok oluşları veya uzun ıstırapları amaçlamaktaydı.

İnsanların böylesi kötü bir kaderden uzak kalmasının ve saadatinin güvence altına alınmasının yalnızca tanrılara karşı erdemli ve saygılı olunarak sağlanabileceği görüşü piramit döneminin başlarına kadar izlenebilir ve bu görüş Orta Krallık döneminden sonra resmi olarak genel itibariyle hâkim görüş olmuştur. Krallar bile bu kurala tabiydiler ve Osiris'in mahkemesinin huzurunda “Olumsuz İtiraf”ı ezberden okumaları beklenmekteydi. Ancak büyüyle ilgili bölümümüzde, firavunu adaletin ötesine ve tanrıların üstüne yerleştiren bazı

189. şekil: Nefesi alev olan bir kadın muhafız cehennem kazanlarında gölgeler ve kafalarla sembolize edilen ruhları gözlüyor

ilginç pasajlara rastlayacağız. Bu genel öğretinin tersine belirgin bir durumdur. Bununla birlikte bu ahlaki görüş; kurbanlar, dualar ve daha gelişmiş bir dinin bakış açısına göre büyüü görülebilecek dini merasimlerle ölümden sonra ölümlerin saadatinin mekanik olarak güvence altına

alınabildiğini savunan daha eski görüşleri hiçbir zaman tam anlamıyla yerinden edememiştir. Merhumun çok sayıda tılsım ve kısmen sihirli bir özellik taşıyan yazılar ve resimlerle donatılması da herkes için oldukça önemliydi. Daha sonraki zamanlarda mumyalama da bu mekanik araçlar arasında sayılmıştır. Vücudun mumyalanmasının ve kanopik kavanozun içerisinde en önemli iç organın korunmasının tek

190. şekil: Thout'un şebekleri balık avlar gibi ruhları avlıyor

amacının ruh için bir ikamet yeri sağlamak olduğu unutulmuştur. İlk mumyalananın Osiris olduğuna ve bu işin Anubis tarafından yapılmasının Osiris'e ebedi hayatı sağladığına inanılmaktaydı. Bu, tarihöncesi zamanlardan piramitler dönemine kadar geliş güzel bir şekilde ölümlere uygulanan ilginç ve tamamıyla zıt bir geleneğin amacıymış gibi gözükmektedir ve buna uygun olarak ceset az veya çok sayıda parçaya ayrılmaktadır. Bunun altında yatan temel fikir anlaşılanlara göre şöyledir: Osiris böyle bir

191. şekil: Bir cenazede dansçılar ve bir şaklaban

kaderle yüzleşmiş ve vücudunun parçaları kutsal bir hayat için sonradan bir araya getirilmişse Osiris geleneğinin bu özelliğini taklit etmek ve ölü kralın kusursuz bir eşini sağlamak akılcıcaydı. Cenazede din adamı ve kutsal kâtip, genel algıda

daha çok, ücretli hizmetleri merhumun geçmişteki erdemlerindense geleceği için daha önemli olan büyücüler gibi ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla din adamı ölünün ağzına "onu açmak için" ilginç bir kancayla dokunduğunda mumyaya başka bir dilde konuşma yetisi verdiğinden şüphe edilmesi hataydı. Bütün bu mekanik araçların bilgelikleri çok net bir şekilde onaylanmış olsa da ölümlerin ilahi hâkimlerini bile aldatılabileceğinin düşünülmüş olması oldukça mümkündür. Bununla birlikte birbiriyale çelişen böylesi fikirler pek çok başka dinde de bulunabilir.

Ölümlerle ilgili inanışın ayrıntılarına burada girilemez. Cenaze merasimleri çok çeşitliydi ve özellikleri açısından çok

karmaşıktı. Genellikle çok farklı çağların düşüncelerini ve geleneklerini temsil etmekteydi. MÖ on altıncı yüzyılda zenginlerin cenazelerine göğüslerine vura vura ve havayı feryatlarıyla doldurarak ağlayan kadınlar eşlik etmekteydi. Cenaze alayında kimisi ilginç

192. şekil: Piramitler döneminde mezara benzeyen bir tapınağın önüne getirilen çok sayıda kurban

kıyafetler giymiş erkek dansçılar, cambazlar ve şaklabanlar hazır bulunurdu. Aynı şekilde merhumların mezarlarında veya öteki dünyada rahatını sağlamak için çok fazla hazırlık söz konusuydu. Bununla birlikte daha önce söylediğimiz gibi ölümlerle ilgili bütün inançların asıl fikri yalnızca ruhları beslemek ve onların rahatını sağlamaktı; atalara ilahlarmışçasına tapınılmazdı. Bu, ailesi olmayan merhumların umursanmadığı anlamına gelmekteydi. Varlıklı aile üyeleri için, sözgelimi masraflı cenaze törenleri düzenlemek, merhumun kullanması için en iyi ressam ve heykeltıraşlar tarafından süslenmiş maliyetli mezarlar yapıp içini mobilyalar ve süs eşyalarıyla donatmak için yeterli birikimleri olmuyordu. Anlaşılan bazı bayramlarda anıt tapınakların sunakları yiyeceklerle dolup taşmaktaydı ve bu inançların devam edebilmesi için arazi, para ve köle vakıfları sık sık kurulmaktaydı. Ancak, merhumlarla ilgilenen herkes öldüğünde, kendi ölüsü namına sahipsiz mezarı sahiplenip ilk sahibin adını yeni yazıtlarla değiştirdiği ve cenaze malzemelerini ikinci kez kullandığı için hiç kimse utanmamıştır. Değerli eşyalar içeren pek çok mezarın antik dönemde yağmalandığı ve kraliyet mezarlarında mücevherlerin korunması için çok sayıda muhafızın sürekli istihdam edilmesinin mümkün olmaması şaşırtıcı değildir. Antik Doğu'da çok fazla yoksulluk vardı. Krallar bile yalnızca kendilerine en yakın atalarının yapıtlarına hürmet gösteriyorlardı ve daha eski kralların isimlerini eski anıtlarından silip kendi unvanlarını yazdıkları veya eski binaları yıkıp taşlarını kullandıkları için utanç

duymuyorlardı. Ancak bu şekilde düşüncesizliklerinin kurbanı olanları unutulmaya, kurbanların ruhları için ilgisizliğe ve açlığa sebep olan en korkunç kadere terk ediyorlardı. Er ya da geç eski hanedanların firavunlarına ait ruhlar için kurulan vakıfların bile kaderi buydu. Bu, ölümlere karşı gerçekten ciddi bir korkunun olmadığı ve durmadan söylediğimiz gibi, ölmüslere tapınmanın olduğundan daha önemliymiş gibi gösterilmemesi gerektiğini kanıtlamaktadır. Bu şekilde ayrıca, dinin gelişim kaynağı olan ilkel canlılığın tekrardan önemini kavramaktayız.

On Birinci Bölüm

Ahlâk ve İnanç

Bu bölüm, *Ölüler Kitabı*'na göre merhumun mahkemeye çıktığında Osiris'e nasıl hitap etmesi gerektiğiyle ilgili bir ilah sayesinde önceki bölümle ilişkilendirilebilir.

“Selam olsun sana yüce tanrı, yargıçların efendisi!
Huzurunuza geldim efendim.
Sizin güzelliğinizi görmem için getirildim.
Sizi ve kırk iki tanrının isimlerini biliyorum.
Onlar ki yargıçlar mahkemesinde sizin yanınızda,
Onlar ki günahkârları parçalara ayırmak için yaşıyorlar,
Onlar ki kendilerini günahkârların kanlarıyla dolduruyorlar.
Unen-nofer'in huzurunda sözleri dikkate aldığım gün
Onun yanında (diğer varyantta: senin) iki kızı, (onun) iki
gözü.
Adaletin efendisidir sizin adınız.
Size geldim,
Size adalet getirdim,
Sizden kötülüğü söküp aldım.
İnsanlara bir kötülüğüm olmamıştır,
Akrabalarımın zulmetmedim (bir başka varyant: öldürmedim),
Hilekârlık yapmadım, adil oldum,
Günah nedir bilmedim (bir başka varyant: değersiz şeyleri).”

Metin buradan sonra merhumun işlemediğini söylediği özel günahların bir dökümünü yaparak konudan uzaklaşmaktadır. Bunlardan biri “Olumsuz İtiraflar” denen listedir.

Birkaç bin yıl önce yaşamış bir toplumun ahlaki değerlerini daha çok mezarlıklardan çıkan kıt kaynaklarla yargılamak çok güçtür. Böyle malzemeler, aldanmamamız gereken abartılı bir hürmet izlenimi oluşturur. Ölümünden sonraki yaşam için yapılan özenli hazırlıklar tarafından yanlış yönlendirilmemize de müsaade etmemeliyiz. Bu ikinci durum Mısırlıları, çağımız insanların çok sık düşündüğü gibi sert felsefecilerden oluşan bir millet yapmamıştır. Tersine, onların yaşam biçimleri keyif doluydu ve batıl inançlarının pek çoğu kaygısızlıkları için dayanıksız bir engeldi. Şölenlerde söylenen en popüler şarkı, her gün zevk için kullanılan ve “kimsenin geri dönmediği diyara gideceğiniz güne kadar” hayatın keyfinin çıkarılması için söylenen bir tembihti: Birisinin servetini mezardansa lüks eşyalar için kullanması daha iyiydi. Tanrılaştırılan I-m-hotep gibi en yüceler ve en bilgelerin bile mezarları artık terk edilmiş ve unutulmuştur. Ölüye gösterilen özenin değeri hakkında yaygın olan görüşteki bu çelişki, bilgelerin yazmış oldukları kitaplarda belirtildiği gibi hayatın idaresi için konan kurallarla bu kurallara gerçekten riayet edenler arasındaki çelişkiden daha az belirgindir. Sözgeçlimi bütün bilgiler deneyimli bir bakış açısıyla sarhoşluğa karşı uyarıda bulunurlar; ancak sarhoşluk antik Mısır’daki en yaygın kötü alışkanlık gibi gözükmemektedir ve benzer durumların hem dini kitaplar hem de ahlaki kurallar tarafından yasaklanan pek çok şeyde var olduğu görülebilir.

Diğer taraftan bu esaslar hakkındaki ahlak yasaları teorik olarak oldukça yüksek bir konumdadır. Dolayısıyla *Ölüler Kitabı*’ndaki “Olumsuz İtiraflar”, yalancılık, iftira, dedikodu, keder, lanetleme, övünme, hayvanlara (zararsız yabani olanlara bile) kötü davranma, (başkalarının ihtiyacı olduğunda?) ateşi söndürme, (özel kullanım için) suya set çekme, nehri kirlletme gibi başlıca günahları içermektedir. Diğer metinlerden, yumurta

içindeki hayatın bile yok edilmesinin günah olarak değerlendirildiğini (bazıları tarafından?) öğrenmekteyiz. Haklarında çok fazla şey bilmememize rağmen masum ve kötü şeyler hakkında çok fazla kısıtlama varmış gibi gözükmektedir. Sözelimi, Yaratılış XLIII-32’de “Mısırlılar, İbranilerle ekmek yemeyebilir, bu onlar için iğrenç bir şeydir,” şeklinde yazmaktadır. Bu muhtemelen bütün yabancıların resmi olarak günahkâr kabul edildiği anlamına gelmektedir. Domuz eti yasağının anlaşıldığı kadarıyla muhtemelen MÖ 1600’den sonra ortaya çıkmış olması ilginçtir. Ancak sonradan domuz, neye dokunsa tamamen kirleten, hayal edilebilecek en pis hayvan olmuştur. Grek yazarlar, kutsal inekten dolayı ineklerin öldürülmediğini ve tanrıçaların kutsal inekle özdeşleştirildiklerini açıkça ifade ederler. Pek çok balık türünün yenmesi (bazı yerlerde bütün balıklar) yasaktır ve ayrıca ölmüş hayvanların kafalarının yenmesi de pis oldukları için değil hayatın merkezi olan tanrılara ait oldukları için yasaktır. Dolayısıyla hayvanların başları düzenli aralıklarla kurbanlık olarak sunulmaktaydı. Kan, Mısırlılar için muhtemelen yalnızca bölgesel olarak pis kabul edilmekteydi. Şu anda, neyin temiz neyin pis olduğu hakkındaki bu kuralların hangisinin gerçekten kökeni itibarıyla yerel olduğuna ve hangisinin kutsallıktan hangisinin iğrenmeden kaynaklandığına karar vermek oldukça zordur. Kurbanlık hayvanlar için neyin doğru neyin yanlış olduğunu belirleyen özel kurallar mevcuttu. Sözelimi belirli zamanlarda kadınların murdarlığı gibi bazı kurallar geneldi. Sünnet, Mısır’da çok eski zamanlardan beri mevcuttu ancak dini bir özelliği yoktu ve yalnızca evlilik için bir hazırlıktı. Hem erkeklere hem de kızlara uygulanmaktaydı. Akrabalıktan dolayı evlilikler nadiren kısıtlanıyormuş gibi gözükmektedir. Kız kardeşle evlenmek oldukça yaygın bir adetti ve II. Ramses kendi kızı Bent-‘anat’la evlenerek onu eşi yapmıştır. Çokeşlilik teoride mümkünken pratikte çok yaygın değildi.

Mezar yazıtlarına, muhtaçlara yapılan iyiliklere (açlara eklemek, susamışlara su, çıplaklara kıyafet, yolda kalmışlara gemi vermek), zavıfların korunmasına ve dürüstlüğü inanılabilirse,

en yüksek ahlaki taleplerin bile tatmin olacağı bir davranış gözlemlenirdi. Bununla birlikte ne yazık ki özellikle ahlaksız ve zalim resmi görevlilerin işlemiş olduğu çok sayıda suça da rastlamaktayız. Milletler arasında Mısırlıların itibarı hiçbir zaman parlak olmamıştır. Hakikaten, daha önce ifade ettiğimiz gibi Mısırlılar birçok yönden oldukça rahat ahlak kurallarına sahip görünüyorlar.

Bunun sebeplerinden birisi dindeki katı şekilcilikte yatıyor olabilir. İlkel atalarının kusurlu inançlarına çok güçlü bir şekilde bağlı kalındığı için din yeterli manevi gelişimi göstere-memiştir ve bu yüzden diğer pagan inançlardaki gibi manevi tarafı vurgulamakta ciddi şekilde başarısız olmuştur. Daha önce gördüğümüz gibi, ruhun kurtuluşunun daha çok ahlaki bir yaşama bağlı olduğu inancının eski olduğu ve MÖ 2000'den sonra gittikçe artan bir şekilde açıkça ifade edildiği doğrudur. Ancak “Olumsuz İtiraf”ın en eski örneği olan, insan ruhunun ahlakından dolayı cennete çıkacağını iddia eden piramit metinlerindeki bir pasaj yine de tümüyle resmi bir doğruluğa dayanmaktadır:

“O, Kral’a küfretmedi.

O, tanrıça Ubastet’le alay etmedi.

O, Osiris’in tapınağında dans etmedi (?).”

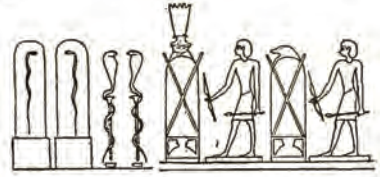
Dolayısıyla tanrıların gemicisinin “yalnızca öldüğü için” cennete gideceğini öğrendiğimizde Yeni Ahit’teki anlamıyla adaleti düşünmemeliyiz. Bununla birlikte daha yüce ahlaki hedefler ve daha kişisel bir saygı doğrultusunda bazı gelişmelere MÖ 1500’den sonrasında rastlanabilir. Bunu sonuç bölümünde ele alacağız.

Tarihöncesi dönemlere ait tapınaklar, ilkel formda ve basit malzemelerden (keçe, hasır işi) bir putu çevreleyerek yapılan sade barakalardı. Bir çit ve belki de vermiş olduğumuz resimlerden birinin tasvir ettiği gibi girişi koruyan ufak bir avlunun yukarısı boynuzlarla yan tarafı ise havuzlarla süslenmektedir. Daha sonraları mimarideki harikulade gelişim tapınakları taş-

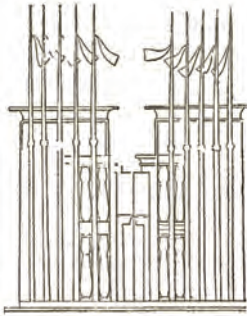

193. şekil: En eski zamanlara ait tapınaklar

tan yapılan büyük binalar haline getirmiştir. Yalnızca dış taraftaki avluların genellikle tuğladan yapılma duvarları vardı. Tapınağa giden yol genellikle genişti. Tören alayları için iyi bakılmaktaydı ve girişi kötü güçlere karşı korumak için yolun yan taraflarında heykeller (çoğunlukla sfenks ve diğer kutsal hayvanlar) diziliydi. Ön taraftaki duvar, bayrak direği ve büyük ebatlı resimlerle süslenmiş sütunlardan oluşan girişin iki tarafını da kule benzeri iki yüksek bina oluşturmaktaydı. Bunların önünde genellikle granitten yapılmış ve en önemli kısmı bazen metalden yapılan *benben* denen piramit şeklindeki ucunda iki tane dikilitaş durmaktaydı. Sütunların arkasında genellikle ruhban sınıfından olmayan halkın toplanabildiği ve kurbanları izleyebildiği geniş bir avlu bulunurdu. Buranın yanında, din adamlarının bir araya geldiği loş bir ışıkla aydınlatılan sütunlu salon ve nihayetinde yalnızca ruhban sınıfının giriş yetkisi olduğu hepsinin en kutsalı karanlık oda (mahrem yer) bulunmaktaydı. Burada mümkünse tek bir taştan yapılmış tapınak benzeri bir türbede veya *naos*'ta barınan asıl put veya kutsal hayvan bulunmaktaydı. Karanlık odanın etrafında içinde bazı kutsal kıyafetler, törende kullanılan aletler ve kitapların saklandığı küçük ambarlar vardı. Daha büyük tapınaklarda odaların sayısı daha fazla olabilmektedir ancak yukarıda bahsettiklerimiz asıl kısımları oluşturmaktaydı. Birçok tanrıya tek bir tapınakta tapınılan yerlerde her ilahın kendisine özel bir karanlık odası olabilmekteydi. Dolayısıyla birbirine benzeyen birçok tapınak her zaman tek bir çatı altında olmasa da birleştirilmişti. Üçlü bir put takımı (s. 22) genellikle tek bir karanlık odada bir araya getirilmekteydi. Daha büyük tapınakların kurbanlar ve bayram yemekleri için mutfakları, kutsal par-

194. şekil: Bir tapınağın muhafız heykelleri ve muhafız yılanları

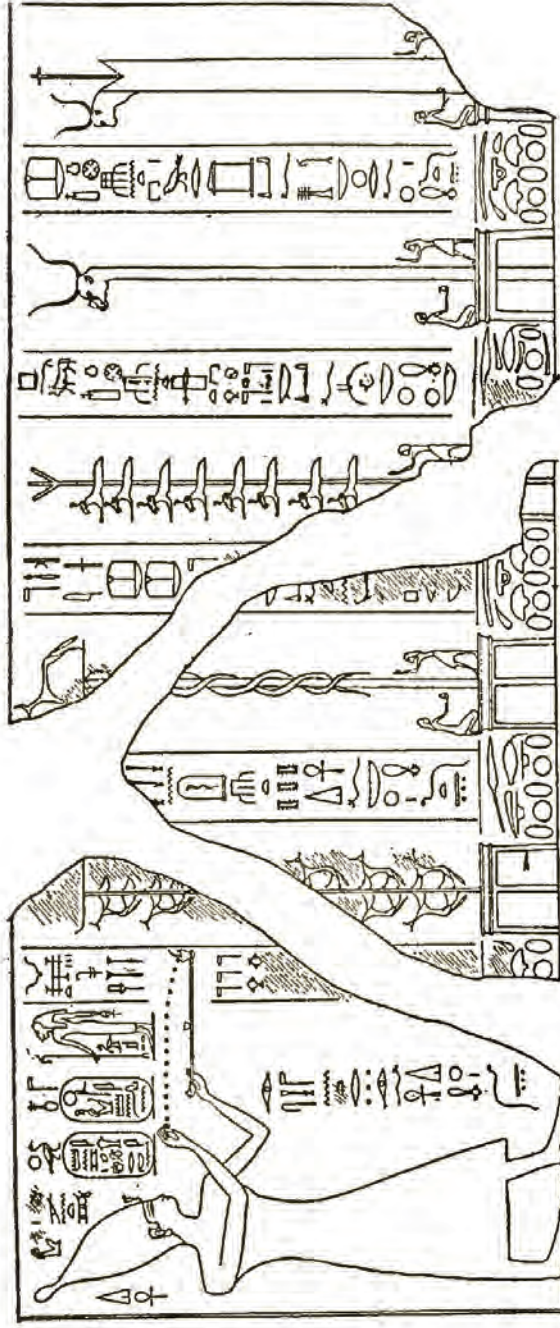
195. şekil: Bir Mısır tasvirine göre bir tapınağın ön tarafı

fümlerin ve pastaların hazırlanması için laboratuvarları, hacılara satılan tılsımların imalatı için dükkânları vardı. Bunların etrafında din adamlarının evleri ve onların yiyecekleri için ambarlar bulunmaktaydı. Dolayısıyla bütün bunlar geniş kutsal şehirleri oluşturmaktaydı.

Sadeliğinden bahsettiğimiz kutsal heykeller yerine kimi zaman Greklerin büst sütunları gibi ilahların kafasının veya ilahi sembollerin olduğu sütunlara rastlamaktayız. Kimi zaman dikilitaşlar kadar uzun olan böyle “asalar” veya “sütunlar”dan tapınma nesneleri olarak bahsedilir ve kralın onlara “tanrı” sıfatıyla kurbanlar getirdiklerine rastlamaktayız. Bunların asıl manası bilinmiyor. Dolayısıyla Samilerin kutsal sütunlarıyla bunların ne derecede benzer oldukları hakkında bir şey söyleyemeyiz.

Tapınakların süslemesi tek tipti. Tavanlar her zaman gökyüzünü temsil etmesi için maviye boyanırdı (genellikle yıldızlar da gösterilirdi ve kimi zaman takımyıldızların resimleriyle detaylandırılırdı). Zemin ise çimler veya Nil Nehri gibi yeşil ve maviydi. Dolayısıyla her bir tapınak dünyanın taklidi bir mikro evrendi. Dış duvarlar kraliyet kurucusunun halk için yaptığı işleri, genellikle savaşlarını temsil etmektedir. İç duvarlar ise din adamları için tanrılara tapınılmasını yansıtmaktadır.

Sıradan tapınakların bu tarifi bütün dini binalar için geçerli değildir. Ölmüş kralların ruhlarıyla ilgili inanış için cenaze tapınakları, bir kralın doğumu veya tahta çıkışı için özel olarak yapılan veya bir firavun “otuzuncu yaşını” kutladığında dikilen daha geniş yapılarda olduğu gibi hususiyet göstermektedir. On Beşinci Hanedan’ın kralları tarafından yapılan bazı geniş tapınaklar oldukça eşsizdir: Sunaklı avlularla çevrili geniş bir zemin üzerinde boyutları yekpare olamayacak kadar büyük olan tek bir dikili taş durmaktadır. Bunlar, tuğlalardan yapılmış gemisi

196. şekil: Bubastos'un kutsal sütunları önünde kralliyet kurbanı

197. şekil: Kral tütsü yakıyor
ve sunak eti sıcak tutuyor

hemen yakınlarda veya istirahat yerinde olan güneş tanrısının şerefine dikilmiştir. Bu tapınakların duvar süslemeleri de sıradışıdır ve oldukça dünyevi manzaralarla doludur.

Din adamları çeşitli sınıflara ayrılmaktaydı. Bazıları düzenli olarak görev yaparken “saatlik çalışan rahipler” denen diğerleriye dünyevi işlerle meşgul olup tapınağa yalnızca zaman zaman gelmekteydiler veya onların rahipliği pek çok asilin durumunda olduğu gibi tamamen sembolikti. Daha eski zamanlarda ruhban sınıfı ve halk belirgin bir şekilde birbirlerinden ayrılmamıştı. Kralın, ulusun en yüce rahibi olarak kazandığı mevki ilahlığından ileri gelmekteydi. Kral tanrılarla insanlar arasında uygun bir arabulucuydu ve çok eski zamanlardan beri “kral tarafından sunulan bir kurban”, ilahları kesinlikle memnun edeceği ve ebedi hayatı güvence altına alacağı için her merhumun arzu ettiği bir şeydi. Bununla birlikte çok geçmeden firavunlardan oluşan bu yüce ruhbanlık neredeyse bir kurgu haline geldi ve Yeni Krallık döneminde kraliyet gücüyle hiyerarşi arasında haşın mücadeleler başladı. Daha sonraki zamanlarda ise din adamları antik İsrail’de olduğu gibi neredeyse farklı bir sınıf oluşturmuştur.

198. şekil: Sıradışı kıyafetleriyle
tapınak korusu

Rahibeler yalnızca kadın ilahlar için uygundur. Bu kadınlardan pek çoğuna daha eski dönemde rastlanmaktadır. Payeleri aynı inançtaki erkek din adamlarından daha aşağıdaydı. Erkek ilahlara tapınırken *sistra* ve özel zincirleri tıngırdayıp dans ederek tanrının huzurunda şarkı söyleyen kadınlar genellikle yalnızca koro oluşturmaktaydı. Daha sonraki

199. şekil: Geçit töreninde iki kadın İsis ve Neftis'i temsil eden bulunuyor

zamanlarda asil kadınlar kendilerine “N.N. tanrısının müzisyenleri” denmesini çok seviyorlardı. Herodot, kadınların din adamlarına ait pozisyona tam olarak erişemediklerini doğru bir şekilde gözlemlemiştir. Bahsettiğimiz hizmeti sergileyenlere “rahibeler” ismini atfeden sonraki Grek kullanımının bizi yanlış yönlendirmesine müsaade etmemeliyiz. Ayrıca, muhtemelen İsis ve Neftis ikizlerini temsil ettikleri Osiris tapınaklarındaki “ikiz kız kardeşler” yarı dini bir mevkiye sahipti. “Tanrının haremi, kadınların bağlılığı” denen diğer kadınların tam statüleri belli değildir. Bunlar tapınak köleleri miydi? Daha sonraki dönemlerdeki krallar kızlarından birini “zevce” veya “tanrıya kulluk eden” namıyla Amon’a adardı. Bu, Teb’deki Amon tapınaklarıncı çok miktarda toprağa el konmasındaki dindar tutumdan daha fazlası değilmiş gibi gözükmektedir. Dolayısıyla prenses, tanrının huzurunda onun “zevcesi” sıfatıyla kimi zaman “sistrum çaldığı”, az çalışıp çok kazandığı hoş bir vazifeye sahip olmaktaydı. Bu mevki daha önceki dönemlerde yalnızca Amon tapınağında mevcuttu. “Tanrıya kulluk eden” denilen kadın kişiliklerin varlığı ise belli değildir.

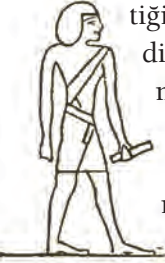
Özel sembolik isimler daha önemli ruhban sınıfı üyelerine verilmekteydi. Sözelimi, Heliopolis’in başrahibi “yüce kâhin” (muhtemelen astronom anlamında) veya Ptah’ın baş rahibi “şef sanatçı” olarak isimlendirilmekteydi.

Ruhbanlığın daha alt kademeleri bile, anlaşılır bir şekilde yalnızca yerel bilginlere verilen böyle isimlere kimi zaman çokça sahip olabiliyorlardı ve benzer şekilde kıyafetler ve sembollerin çok sayıda yerel çeşitleri bulunmaktaydı. Tapınakların gelirleri yüzlerce köyün köleleri ve buraların topraklarından sağlanan kraliyet zenginliğinden, küçük bir tapınağın tüm çalışanlarını oluşturan bir veya iki din adamının cüzi maaşlarına kadar değişkenlik göstermekteydi.

Bütün din adamları özellikle kurbanlara karşı çok temiz olmakla yükümlüydü. Başlarının ve sakallarının tıraşlı olması, beyaz keten kıyafetleri, özenle yıkanmaları ve bazı yiyeceklerden kaçınmaları, kutsal mekânların ve merasimlerin herhangi bir şekilde kirlenmesinin önüne geçmek içindi. Yıkanabilir kıyafetlerin yanı sıra leopar derisi, “leopar derisi giyenler” denen bazı ruhban sınıflarının düzenli tören elbisesi olarak ayinlerde önemli bir rol oynamaktaydı. Bu kıyafet açıkça, vahşi hayvanların Mısır’da bol bulunduğu eski zamanların bir kalıntısıdır. Tarihi dönemde yaşayan Mısırlıların yalnızca ufak erkek çocukları ve daha sonra-

200. şekil:
“Tanrının
kulu”

201. şekil:
Elinde ayin
kitabıyla bir
rahip

ları kraliyet erkek çocukları için kullanmaya devam ettiği kenarlıklar gibi din adamlarının kıyafetlerindeki diğer ayrıntılar da oldukça eski zamanlara kadar gitmektedir. Diğer taraftan başın ve sakalın tıraş edilmesi piramitler döneminde din adamları için genel itibarıyla bir eksiklikmiş gibi gözükmemektedir. Bununla birlikte merasim temizliği her zaman ahlaki kutsallıktan neredeyse daha önemli olarak ortaya çıkmaktadır. Ruhban olmayan sınıftan kimseler bile kendilerini dikkatle temizlemeden tapınaklara giremezler. Ancak daha sonraki zamanlarda bu temizlik tapınağın girişindeki taslarda bulunan suların serpilmesi, suyun hareket etmesini sağlayan pirinç bir çarkın döndürülmesi veya yalnızca, kapıdaki pirinç halkaların çekilmesiyle icra edilen göstermelik bir merasim haline gelmiştir.

Din adamları, tapınaklarda geceleri kutsal odaları koruyan kil mühürleri kırdıkları sabahın erken saatlerinden akşama kadar çok sayıda ayin icra ederlerdi. Geceleri kimi zaman büyük şenliklerin arifesinde olduğu gibi lambalar yakılarak da kutlamalar yapılmaktaydı. Baş eğerek, yere kapanarak, ilahiler

202.şekil:
Din adam-
larına ait
eski usul
süsleme.

203. şekil: Bir kral tapınağın kapısındaki halkayı çekiyor

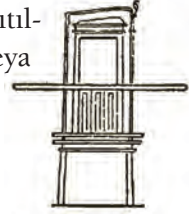
okuyarak, tütün yakıp libasyon icra ederek ilahlara tapınma sürekli devam etmekteydi ve rahipler sınıfı bu icraatları sırayla yapmaktaydı. Belirli bazı zamanlarda putların yıkanması, yağ sürülerek kutsanması, yağ ve tütünüyle güzel kokutulması gerekmekteydi. Gözleri boyanmış olup kıyafetleri ve altın süslemeleri değiştirilmekteydi. Kimi zaman tören alayından tapınağın etrafını çevrelemek, şehri bir ucundan diğer ucuna katetmek veya komşu bir ilahı ziyaret etmek için bile çıkartılmaktaydı. Böyle gezintilerde tanrı genellikle din adamlarının omzunun üzerinde taşınmaktaydı ve seyyar tapınak, seyahatin daha çok Nil Nehri üzerinde yapılıyor olmasından değil, bütün tanrıların semavi okyanus üzerinde yelken açması gerektiğinden dolayı genellikle gemi şeklindeydi. Tapınağın yanındaki kutsal göl genellikle hayatın kaynağı olan bu okyanusu sembolize etmekteydi. Tanrı bu okyanus üzerinde yelken açardı veya burada yıkanırdı. Dolayısıyla ister tapınağın karanlık odasında icra edilen sessiz merasimler olsun isterse genellikle müzik, dansçılar ve akrobatlarla renklendirilen halka açık uzun görkemli icraatlar (özellikle Osiris Miti) olsun burada çok sayıda mitolojik görüntünün canlandırılması sözkonusuydu. Kimi zaman sıradan halk da bu “mucize

oyunlarında” ve canlandırmalarda, sözgelimi iki taraf arasında gerçekleşen mitolojik savaşlarda yer alabilmekteydi. Bazen günlerce süren çok sayıda şenlik, halka tanrıların şerefine yiyip içmede aşırıya kaçma fırsatı verilmekteydi. Kimi zaman

204. şekil: Bir tanrı tören alayında taşınıyor

tapınaktan halk yığına bu amaçla ekmek dağıtılmaktaydı; ancak masrafı tapınağın gelirinden veya özel bağışlardan karşılanan ilahın şanına düzenlenen asıl ziyafet, din adamları ve bazı ziyaretçiler tarafından tapınakta yapılmaktaydı.

205. şekil:
Küçük seyyar
bir tapınak

Kutlama günleri, tabii ki yerel inançlara göre farklılık göstermekteydi. Bununla birlikte, beş artık gün, yeni yıl, her ayın birinci, altıncı ve ortanca günü (on beşinci) gibi büyük takvimsel şöenler tapınakta putlaştırılan ilah güneş, ay veya gökyüzüyle ilişkilendirilmediğinde bile neredeyse bütün tapınaklarda gerçekleşiyor gibi gözükmemektedir.

Anıtların tasvir ettiği çokça ve zengince çeşitlenmiş yiyecek adakları belli ki tanrıların huzurunda dağıtıldıktan sonra ruhban sınıfının geçimi için kullanılmaktaydı. Yiyecekleri yakarak gökyüzüne göndermek her zaman bilinen bir uygulamaydı ancak ilahların neredeyse değişmez bir şekilde temsil edildiği düşünüldüğü için Asya'da olduğu gibi çok yaygın değildi. Kurban etmenin asıl amacı, basitçe ilahların beslenmesi gibi gözükmemektedir. Sözgelimi, bunları elde etmeye çalışan hiçbir kâhin ortaya çıkmaz. Bununla birlikte bunlara haddinden fazla bir sembolizm yüklenmekteydi. En değerli kurban türünün niçin farklı renkteki dört tosumdan (benekli, kırmızı, beyaz ve siyah) veya dört farklı eğlence türünden oluştuğunu henüz bilmiyoruz. Aynı şekilde bazı bayramlarda bir domuzun, bu hayvan çoktan pis olarak değerlendirilmeye başlandığı bir zamanda niçin kurban olarak sunulduğunu da bilmiyoruz. Kimi zaman vakıf kurbanlarında olduğu gibi, çanak çömlek vb. resimleri pahalı kurbanlık hayvanların yerini almaktadır. Grekoromen döneminin hâkim

206. şekil: Bir tören alayına ait mitolojik mizansenler

207. şekil: Bir akrobat, kurban edilecek bir hayvanı takip ediyor

olan sembolizmde kurbanlık hayvanlar tanrıların düşmanlarını temsil etmektedir. Kırmızı veya kahverengi hayvanlar veya sürüngenler özellikle Set'i sembolize etmektedir. Dolayısıyla bunları öldürmek ve yakmaktaki amaç yalnızca tanrıları memnun etmektir. Etin yiyecek olarak kullanılmasından nadiren bahsedilmektedir. Bu açık bir şekilde, özellikle Set'in bir

şeytana dönüşmesine bağlı olarak toplu şekilde kurban etmelerin geç dönemdeki bir gelişimidir ve daha sonradan gelişen insan kurban etme düşüncesine nakledilmiş olabilir. Daha sonraki dönemlerde ne gibi şeylerin sunulduğuna dair neredeyse hiç bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte en geç dönemlerde insan ve hayvan şeklindeki pastalar insan kurbanların yerini bariz bir şekilde alan bir nesne olarak tanrılara sunulduğu için bunların daha erken zamanlarda kullanıldığı sonucunu çıkarabiliriz. Dahası, Eileithyiaspolis'te Plutarhos'un döneminde bile halen insan kurbanların yakıldığını öğrenmekteyiz. İnsan kurban etmenin eski örneği, bir zamanlar yalnızca bir kralın cezasında değil ayrıca zengin ayrıcalıklı yurttaşların cenaze törenlerinde bile kölelerin öldürülüp sahiplelerinin yanına gömüldüğü veya mezarının girişinde yakıldıklarını gösteren bazı resimlerden de açıkça görülmektedir. Böyle az görülen kurbanların izlerine On Sekizinci Hanedan'a ait mezarlarda bulunan bazı cesetlerde rastlamak mümkündür ve bu şekilde semavi inançlarda aynı doğrultudaki teamülleri görebilmekteyiz.

208. şekil: Bir fırın üzerinde ufak bir kurbanlık

209. şekil: Birinci Hanedan'a ait bir mezarda insan kurbanı

Kehanetlerin verilme biçimleri de benzer şekilde oldukça belirsizdir. Uzun bir süre kâhinler en azından siyasi açıdan oldukça küçük bir rol oynamış gibi gözükmektedir. Bu konu hakkındaki en eski örneklerden birisi, II. Ramses'in Amon'un başrahibini tanrıya danışarak

nasıl görevlendirildiğini tasvir eden bir metindir. Kral, Amon'un huzurunda makamı hak eden bütün memurların isimlerini sıralamaktadır ve ilahın onayını talep etmektedir. Ancak “tanrı, adayın ismi söylendiğinde

210. şekil: Nubiya'lı köleler bir cenazede boğulup yakılıyor

bu isimlerin birisinden tatmin olmamıştır.” Bununla birlikte ruhban sınıfının daha önce hiç olmadığı kadar güç kazandığı MÖ on ikinci yüzyılda din adamları, kimi zaman pek bir önemi olmayan bütün siyasi meseleleri ve pek çok hukuki davayı ilahın huzuruna getirmekteydi. İlah ise bu meselelere az önce gösterdiğimiz gibi “evet” veya “hayır” diyerek karar vermekteydi; ancak bunu nasıl yaptığı tarif edilmemektedir. Daha sonra böyle doğrudan danışmalarla ilgili ufak bilgiler edinmekteyiz. Bazı kâhince ve kehanetle ilgili yazılar korunmuştur ancak bunların dili, doğal olarak, oldukça belirsizdir. Tanrılar iradelerini insanlara rüyalar yoluyla da bildirmekteydi. Şanslı ve şanssız günlerin bilgisi veya teologların diğer pratik bilgileri için bir sonraki bölüme bakınız.

On İkinci Bölüm

Büyü

Büyünün, muhtemelen Babil’de olduğundan daha hayati bir etken olduğu antik Mısır’da önemli bir *rolü* vardı. Bununla birlikte, dinin nerede bitip büyüünün nerede başladığını söylemek oldukça zordur ve Mısır düşünce yapısı için büyü yalnızca dine uygulanmaktaydı. Tanrıları en iyi tanıyan ve onları nasıl memnun etmesi gerektiğini en iyi anlayan kişi, onlardan arzu ettiği ne varsa elde edebilirdi. Büyük teologların her zaman büyücü olduklarına da inanılmaktaydı. Sözgelimi, Hapu’nun oğlu ünlü bilge Amenhotep’in yalnızca bir kâhin olmadığı, aynı zamanda özellikle anlaşılmayan *galimatias*larla dolu bir büyü kitabının yazarı olduğu nakledilmektedir. Ayrıca popüler hikâyelerdeki büyük büyücüler her zaman “ayin rahipleridir”.

Büyücülük, bilgelik ve teolojinin özdeşleştirildiği bu görüş Mısır’a özgü değildir; pek çok başka dini sistemle benzerliklere sahiptir.

211. şekil:
Bir ritüel
rahibi

Maddi olanla metafizik olanı ayırt edemeyecek kadar sade olan Mısır maneviyatı ve ibadetteki aşırıci şekilcilik, Nil vadisindeki bütün dini yapının kuvvetli bir büyüsel özelliğe sahip olduğu izlenimini vermek-

tedir. Bu durum, temeli canlıcılık olan pek çok din için geçerlidir. Yine de sözgelimi bazı bilginlerin, ölenlerin ebedi hayatını güvence altına almak ve konumlarını yükseltmek için bütün âdetleri sihirli olarak damgaladıklarında olduğu gibi çok ileriye kolaylıkla gidebiliriz. Bir cenaze metninin ölümler cennete gider yönündeki iddiasının bir dua olarak anlaşılmış olması oldukça makuldür. Etkili olduğundan emin olunan bir dua ve canlı bir hayal gücüyle, tabii ki büyü sınırları içerisinde gerçekleşen bir dilek, merhumun ruhuna mekanik olarak faydası dokunan çok sayıda merasim ve tılsım için aynı şekilde geçerli olan bir ifade... *Ölümler Kitabı*'nda, Osiris'e giden yolun nasıl bulunacağı, onun huzurunda ne söyleneceği, hangi sözlerin nakledileceği ve onun krallığının muhafızlarına hangi gizemli isimlerin verileceği büyüye benzer şekilde sunulmaktadır. Yine de her şeye rağmen bu gizli bir bilgi değildir; okuyabilen herkese açıktır ve dolayısıyla büyücülüğün modern tanımının kapsamı içerisinde girmedeği gibi Mısırlılar bile bunu büyü olarak değerlendirmemişlerdir.

Benzer şekilde iyileştirme sanatı, büyü ve dinle birbirlerinden ayrılmaz bir şekilde ilişkilidir. Hiçbir ilaç, bazı merasimler icra etmeden ve genellikle dört defa tekrarlanan büyülü sözler olmadan tam anlamıyla etkili olmaz. Bu büyülü sözler ayrıca günümüz Doğu'sunda halen oldukça yaygın bir şekilde yapıldığı gibi yazıya geçirilebilir, ilaca eklenebilir ve içilebilir. İyileşmeye eşlik eden merasimlerin ve büyülü sözlerin genellikle dini bir özelliği vardır ve insanlar bunları üst bilginlere ve rahiplere atfederler. Bunlar, gelip hastalığı iyileştirmesi için tanrıları çağırırlar veya her canlıcılık dininde olduğu gibi her daim hastalığa sebep olduğuna inanılan kötü güçleri korkutarak veya kandırarak onların namına konuşurlar. İlahlar tarafından iyileştirilmiş benzer bir ıstırapın anlatıldığı bir hikâyeyi ezberden okurlar. Elimizdeki mitolojik malzemenin çoğunun kaynağı bu metinlerdir. Bazen ilahların bizzat kendileri (yani simgeleri) şeytanları kovmak için getirilir ve hatta prenslerin hastalıklarını iyileştirmek

için putların yabancı ülkelere gönderildiğini veya buralardan getirtildiğini öğrenmekteyiz. Bununla birlikte iyileştirici büyü sözler sık sık, bize tamamen sihirli gözükten bir özellik de üstlenmektedir ve genellikle anlaşılmaz sözler haline gelerek yozlaşır. Benzer şekilde, büyü ilmi olan kordonlar gibi pek çok tılsım, hastalığı defetmek veya engellemek için kullanılarak dini anlamını tamamen yitirmiştir. Bütün bunlara rağmen doğaüstü dünyayı (yani bu bağlamda şeytanları) kontrol etmek için kullanılan her şey, uygun kişinin ellerinde (bir teoloğun) dini mahiyet kazanmakta ve buna uygun şekilde ele alınmaktadır.

Şanslı ve şanssız günleri gösteren takvimler açıkça büyücülükten daha çok faydalı dini bilgiler sınıfına mensuptur. Bu takvimler hangi günlerin uğurlu, hangi günlerin uğursuz olduklarını öngörür. Bu uğursuzluklar sözgelimi, kişiye evinden hiç çıkmamasının tavsiye edildiği durumlar veya özellikle önemli bir eylem olarak varlığını sürdüren yeni bir ateş yakmak gibi uzak durulması gereken uğraşlar olabilmektedir. Bunlar için genellikle mitolojik gerekçeler verilmektedir. Bazı uğursuz günlerde doğan çocuklar vahşice öldürülür. Sözgelimi, belirlenmiş bir günde doğum yapmak, sözkonusu kişinin bir timsah tarafından öldürülerek cezalandırılmasına sebep olmaktadır. Doğum yapmak için uğurlu günler uzun ve konforlu bir ömür sağlamaktadır. Tahminen en arzu edilen ölüm zehirlenmedir. Diğer taraftan astrolojik kehanetler ve burçlar yalnızca en son dönemde bilinmekteydi ve Babil tarzını sürdürmekteydi.

Büyünün pek çok açıdan faydasını ve dini yapısını göz önünde bulundurduğumuzda tanrıların da dünyaya büyüyle, yani gizli bir irfanla, hükmedip hükmetmediklerini merak etmek oldukça normaldir. Erkek ilahlar arasında büyücülüğün ustası Thout'tur. Tanrıçalar arasındaki muadili, umduğumuz gibi acımasız "kitap tanrıçası" Sekha(u)it değildir. Kitabın önceki sayfalarında tercümesini verdiğimiz mite göre bu, tanrıça İsis'tir. İsis kutsal ismi, böylece yaşlı ve güçsüz güneş tanrısından her şeyi bilme özelliğini (hemen hemen yüce güç anlamına

gelmektedir) ilahların asli özellikleri arasında dürüstlüğün olmadığını gösteren hain bir üçkâğıtla gasp etmiştir.

Bilhassa tanrılar bir şeyi ele geçirmede ve böyle bir gücü kullanmada dürüst değillerse Mısırlı teologların tanrılarını niyetlerini öğrenmeye veya yardımlarını dilemeye hevesli olmadıklarını tahmin edebiliriz; ancak bu kimseler sıklıkla ilahları zorlayarak güçlerini büyücülere vermelerini sağlamaya çalışmışlardır. Büyücüler, bağışların geri alınacağıyla tehdit etmeye kadar ileri gidebiliyorlardı. Bir büyücü belirli bir ilah adına konuşuyor veya onunla özdeş olduğunu iddia ediyorsa, diğer tanrılar onun isteğini bütün ilahi düzeni tehlikeye atmadan reddedemez. Dolayısıyla büyü sözler doğanın bütün seyrinin duracağı konusunda onları uyarabilir. Güneş ve ay karartılacak ve Nil Nehri kuruyacaktır; gökyüzü Hades'in eline geçecek ve ilahlar bütün güçlerini ve varlıklarını kaybedeceklerdir. Büyücü daha yüce bir tanrı adına konuşabildiğinde panteonun daha aşağısındaki tanrılar boyun eğmek zorundadır ve bu yüzden büyücüler daima en yüce tanrılarının gizli, gerçek isimlerini öğrenmeyi arzularlardı. Bu sır öylesine derindir ki daha önce bunu duyan kimse olmamıştır. Bunu yalnızca ismin sahibi bilmektedir ve hatta bu ismin sahibinin annesi bile bunu bilmeyebilir. Söz konusu ilahın bu fevkalade ismi açığa çıkarması bu olağanüstü kelimeyi telaffuz eden kişinin tüm evrene hükmedeceği anlamına gelmektedir. İsis ve evrenin eski hükümdarı güneş tanrısı hakkındaki hikâyede ismin açığa çıkması, vaktiyle gizemli ilahı gücünden etmiştir ve onu büyücünün idaresine tabi kılmıştır. Genel olarak konuşacak olursak isim her şeyin özüdür. Günlük hayatta pek çok madde ve nesnenin, sıradan bir insanın bilmediği gerçek ismiyle onlara seslenen kişinin kontrolü altına giren gizli bir gücü vardır. Dolayısıyla bilginlerin en büyük amacı bütün dünyadaki her şeyin, öncelikle doğaüstü olanların her birinin, sonrasında ise doğadaki tüm güçlerin ismini öğrenmektir. Bu amacı başarıyla tamamlama gayreti bilge kişiye, bilimin bütün alanlarına temas etme imkânı vermektedir. Dolayısıyla insanın

sözü ve düşüncesi evrene hükmedebilir ve muhtemelen en yüce ilahların gücünü bile geçerek bazı tanrıların yapabileceğinden daha fazlasını başarabilir.

İlahlardan üstün olmak için böylesi bir arzu bile tanrılara karşı yapılan bir saygısızlık değildir ve bir bilge böyle olağanüstü bir bilgiyi elde ederse bunu hiç tereddütsüz kullanır. Vurgu daha çok ilahların mutlak ahlakı temsil eden taraflarına yapılıyor olsa da önceden gördüğümüz üzere pek çok tanrı, dünyayı kutsallığındansa gücüyle yönetmektedir.

Piramit metinlerinde bir bölüm kralın ilahlaştırılmasını ve onun tanrılar arasındaki en yüksek güce yükselmesini tasvir etmektedir. Mısırlıların tanrılar ve din hakkındaki basit görüşüne ışık tutan oldukça bilgi verici ilahisi şu şekildedir:

“Bulutlar gökyüzünü, yağmur yıldızları kararttı.
Takımyıldızlar düzensizleşti,
Yeryüzü tanrısının kemikleri zangırdıyor.
Taşıyıcılar Kral N.N.’yi görünce,
(Onun) ruhu bir tanrı gibi yükseline,
Ağızlarını kapatılar.
Babalarının üzerinden geçiniyorlar,
Annelerinin üzerinden ziyafet veriyorlar.
N.N. bir bilgelik efendisidir.
Annesi (bile) onun ismini bilmez.
Onu meydana getiren babası Atumu gibi
Şanı gökyüzündedir,
Gücü ufuktur.
N.N. gökyüzünün boğasıdır,
Gönlü şevk doludur,
Her tanrının özüyle yaşamını sürdürür.
Tanrılar karınlarını doldurmuş bir halde
Alevler adasından büyüyle geldiklerinde
Onların bağırsaklarını yer.
O, ismi gizli olanla dünyaya hükmeder.
En yaşlı olanların kesildiği günde

N.N. bağışları kendisi tarafından hazırlanan
Kurbanların efendisidir.
N.N. insanları yiyen ve tanrılardan geçinen,
Haberciler tarafından gönderilen hediyelerin sahibi,
Övgüye layık bir efendidir.
Kehau'da 'Kilitlerin Tutucusu'
Onları N.N. için kementle tutmuştur.
Onları gözetleyen ve N.N. için onları geri püskürten
Geniş Kafalı yılan
Söğütlerin Üstündeki onları N.N. için bağladı.
Bütün Bıçak Taşıyan (Güçleri) Avlayan onları N.N. için boğdu.
O, onların iç organlarını çıkardı,
O, N.N.'nin ceza için gönderdiği habercidir.
Shesmu onları N.N. için doğradı,
Onların bir kısmını
Akşam yemeği niyetine kazanlarında pişirdi.
N.N. onların büyülü meziyetlerini yedi
Ve onların aydınlatılmış ruhlarını mideye indirdi.
Onların büyük olanları (onun) sabah öğünüdür,
Onların ortanca olanları, onun akşam yemeğidir,
Onların küçük olanları, onun gece yemeğidir,
Onların yaşlı erkek ve kadın olanları onun yakması içindir.
Gökyüzünün kuzey kutbunda yüce olanlar
Kazanları en yaşlılarının bacaklarıyla doldurup ateşe verdiler.
Gökyüzündekiler N.N. için oradan oraya koşuştururlar.
Kazanlar onun için kadınlarının bacaklarıyla doludur.
N.N. iki göğü de çevrelemiştir,
İki bölgeyi de gezinmiştir (yani Mısır'ı).
N.N. yüce olan, güçlü olandır.
Güçlülerin güçlüsüdür (veya boyun eğdirenlere boyun eğdi-
rendir).
N.N. yücedir, güçlüdür.
Yolunda her kime rastlarsa,
Onu hemencecik yer (?)
Onun güvenli mekânı

Ufukta bulunan bütün asillerin (ölüler) önündedir.
N.N. en eskisinden de eski bir tanrıdır.
Binlerce (kurban) N.N. için getirilir.
Onun için yüzlercesi (kurban olarak) bağışlanır.
'Yüce ve güçlü olan' olarak bir mevki
Ona tanrıların babası Orion tarafından verilmiştir.
N.N. tekrardan gökyüzünde yükseldi,
Ufkun efendisi olarak bir yıldız gibi parladı.
O eklemleri saydı,
Tanrıların kalplerini söktü,
Kırmızı (kanı) yedi,
Taze (meyveyi?) yuttu.
Ciğerler üzerine ziyafet çekti (?)
N.N.'nin kurbanı onun tatminidir.
Kalpler ve onların büyülü güçleriyle geçimini sürdürür.
Onların büyüğü midelerindedir.
Onun bilgeliği ondan alınmamıştır.
Her tanrının bilgeliğini yutmuştur.
N.N.'nin ömrü sonsuzdur,
Sonsuza kadar itibarıyla var olacaktır.
İstediğini yerine getiren
Ve istemediğini yapmayan
Sonsuza kadar ve ebediyen,
Ufkun sınırlarında yaşayandır.
Onların (ruh) gücü midelerindedir.
Onların ruhları onunla birliktedir.
Öğünü tanrılarınkinden daha çoktur
Yakıtı onların kemikleridir
Onların (ruh) gücü N.N. iledir,
Onların gölgeleri, onların yoldaşlarıdır.”

Anlaşıldığı kadarıyla bu ilginç ilahi, Beşinci Hanedan dönemi bilginlerine gösterilen zorluklarla ve içerdiği pek çok tekrarla çok eskilere dayandığını ele vermektedir. Eski panteon üzerinde gücünü gösterecek olan yeni bir ilah hakkında ilkel hayal gücünü tanrıları büyü yetkilerinden düşüncesizce mahrum ederek

barbarca bir üslupla tekrar tekrar anımsamaktadır. Bu ilahi şüphesiz en eski dönemden, ilahların tanrılardan sa manevi güçlere pusu kurduğu tamamen canlı ve ölmüşlerin ruhlarıyla ilgili oldukça kötümser bakış açılara sahip bir dinden kalmış gibi durmaktadır. Diğer taraftan bu eski metnin, MÖ 3000'den sonra, yine Mısırlı ilahların ahlaki bir temelden yoksun olduklarını göstermesi ve daha önce söylemiş olduğumuz gibi, dinin büyü bir kavranışına doğru eğilimlerinin önemli olduğunu göstermesi bakımından halen Mısır düşünce yapısına hitap ediyor olması olağanüstü bir durumdur. Piramitlerdeki eski cenaze metnilerindeki diğer pasajlar, krala “gönlünün istediğine göre dilediği kadını kocasından ayırabilesin diye” gökyüzünde sınırsız yetkiler vermeyi arzulayan düşüncelerle bir şekilde paralellik göstermektedir. Firavunun yeryüzündeki krala ait gücü ziyadesiyle despotik olmuş olabilir. Ancak bu güç metinlerde nadiren övgü dolu sözlerle bahsedilir. Böyle dilekler yazıya döküldüğü zaman bunlar tercihen mezarın bilinmeyen bir odasında saklanırdı ve büyü benzeri olarak kabul edilebilirdi.

Bu noktada gerçek karabüyünün (yani yasaklanmış büyüler) dünyasına giriyoruz. Burada büyücülerin kendisinde bir yanlış olmadığını aklımızdan çıkarmamalıyız. En sıradan Mısır lının bile sağlıklı bir hayata ve iyi bir talihe kavuşmak, evini tehlikeli hayvanlara ve diğer efsunlu güçlere karşı korumak ve daha önce bahsettiğimiz gibi Mısırlılar halen böyle hissedebiliyor olmasına rağmen genellikle dini merasimler olarak adlandırmak doğru olmayacak daha birçok şeyi yapmak için birtakım tılsımlar takması beklenmekteydi. Böyle özellikteki büyüler yalnızca başkalarına zarar vermek için kullanıldıklarında yasaklanıyordu. Temsili kukla kullanarak düşmanlara işkence yapıp onları öldürerek hastalığa ve ölüme sebebiyet vermek dünyanın her yerinde rastlanabilir bir gelenektir. Dolayısıyla metinlerde, iyi huylu hükümdarı, firavunu, onu temsil eden mumdan figürler yapıp delik deşik ederek öldürmeyi arzu eden korkunç bir suçluya rastlamaktayız. Bu kişi kraliyet kütüphanesinden bir büyü kitabı çalarak bu suçun çirkinliğini daha da artırmıştır. Bu kitap

anlaşıldığı kadarıyla bu kişinin yapmak istediği şeyi başarıyla tamamlayabilmesi için korkunç bir formül içermektedir. Ancak kralın ilahi ellerinde bunların kullanımının hiçbir sakıncası yoktur. Kötü etkiler yalnızca birisinin düşmanının lanetlenmesiyle ortaya çıkabilmekteydi. Dolayısıyla bu gibi lanetlemeler özellikle tanrılara veya krala karşı yöneltildiyse günah olarak değerlendirilmekteydi. “Nazar”dan çok fazla korkulmaktaydı ve “Nazarı Engelleyen (*seta*)” çok yaygın kullanılan bir isimdi.

Büyünün bu şekilde kötü kullanıma karşı çok acımasız cezalar olmasına rağmen bunların oldukça yaygın olduklarından emin olabiliriz. Her şeyden önemlisi aşk tılsımları ve iksirleri, katı dini kurallarda olduğu gibi halk nezdinde çok sert bir şekilde ele alınmazdı. Günümüze ulaşan bir büyü papirüsü, büyücülerin tıbbi veya büyülü, yasaklı veya faydalı ayırt etmeksizin her çeşitten işe yarar bilgileri topladıklarını göstermektedir. Siğil, gut hastalığı, köpek ısırgı tedavisi ve bunlar gibi en zararsız tıbbi yöntemleri içeren ve tıbbi amaçlı kullanılan bitkilerin ve hayvanların çok sayıda tılsım veya reçete (panzehirleriyle birlikte) gibi yasaklanmış talimatlarla karıştırılarak kayıt altına alındığı bu papirüslerin en kapsamlısı, karı kocayı birbirinden ayırmak ve tanrılara veya ruhlara danışmak, bir hırsızlığı ortaya çıkarmak ya da düşmana delilik yollamak gibi çok daha tehlikeli konularda tavsiyeler de vermektedir. Eski çağlarda bütün bilimlerin bir uyum içinde dinin merkezinde toplandığına tekrardan şahit olmaktayız.

Elbette ki büyüünün hemen hemen her şeyde etkili olduğuna inanılmaktaydı. Dolayısıyla bazı ünlü bilginler yaygın bir hikâyeye göre bir zamanlar mumdan, yaşayan bir timsah yapmışlar. Bu timsah bir suçluyu yakaladıktan sonra onu su altında yedi gün canlı tutup serbest bırakmış ve tekrardan mum haline dönmüş; göl bir battaniye gibi yuvarlanmış ve kafası kesilip yerine yenisi çıkmış. Bu gibi bilginler bizzat tanrıların yazdığı kitaplara sahipti. Ciltlerinden bir tanesi Nil Nehri’nde bulunan bir başka Mısır hikâyesine göre bu kitaplar, metalden yapılmış altı

kutunun içine konularak canavarlar tarafından korunmaktadır. “Büyülü gökyüzünü, yeryüzünü, yeraltını, dağları ve denizleri” okuyan kişi göğün bütün kuşlarını, denizin bütün balıklarını, konuşan bütün vahşi hayvanları öğrenmiştir. Kendisini gökyüzünde tanrıların divanıyla gösteren güneşi, ayın ortaya çıkışını ve tanrıların şekline bürünmüş yıldızları görmüştür. Günümüze ulaşan bu büyü papirüsü elbette ki doğaüstü bilgileri içermektedir. Bunlarla ilgili en ciddi bölümler ya doğrudan kâhinler ve büyücüler tarafından ya da dolaylı bir şekilde genellikle masum bir erkek çocuğu tarafından içi bir miktar sıvıyla (özellikle yağ) doldurulmuş bir tasın veya bir lambanın alevlerinin içine baktırılarak (bu halen Doğu’da uygulanmaktadır) elde edildiğinde olduğu gibi hipnozun başlarında ortaya çıkmaktadır. Doğa bilimlerinin başlangıcı, yukarıda bahsedilen kitaplara kadar takip edilebilir.

Büyülü formüllerin dili, tahmin edebileceğimiz gibi yapay bir anlaşmazlık üzerine kuruludur. Dolayısıyla bu dil, yabancı dillerden ve isimlerden özellikle Asya kaynaklarından beslenmeye meyillidir. Sonsuz tekrarlarla, anlamları tam tersine çevirip değiştirmelerle ve tahrifat yaparak kelimelerin ve kutsal isimlerin üzerinde oyunlar oynamaktadır. Böylelikle bu kelimeleri genellikle yalnızca *boş laflar* mertebesine indirmektedir. Ancak bu manasız gözükten yerlerde çoğu zaman ilahların yakarışlarını fark edebilmekteyiz. Hiçbir tanrı, büyücüler için özel değildi. Yalnızca bir nevi şeytan haline geldiği daha sonraki dönemde Set’in ismi kolaylıkla yasaklı büyülere verilmeye başlandı. Daha önce bahsettiğimiz üzere Babil’in yeraltı tanrıçaları Ningal ve Ereskigal gibi Asya ilahları karabüyüde oldukça popülerdi. En son dönemde en üst paye, bu yapının bir ilahı olarak yanında kimsenin durmasına kıskançlığından dolayı izin vermeyen Yahudilerin ilginç ve gizemli tanrısı tarafından üstlenildi. Etiyopya ilahları, Güney topraklarında mistik bir cazibeye sebep olsalar da pek popüler değillermiş gibi gözükmemektedir. Büyücülerin başlıca ilahi yardımcıları sayıca çok olan unutulmuş ve ihmal edilmiş ilahlardı. Tapınakları kaybolan ve binlerce yıldır adına tek bir kurban bile verilmeyen böyle bir tanrı, bir fincan

212. şekil: Metternich Stele'den bir bölüm

süt ve bir kek için, belki de yüz tane öküzün kesildiği popüler bir ilahtan daha çok minnettar olmalıdır. Unutulmuş ilah her şeye rağmen bir tanrıdır ve faydalı olabilir. Bu yüzden özellikle MÖ 700'den sonra eski anıtlardan mümkün olduğu kadar bütün ilah isimlerini ve resimlerini toplayıp kopyalarını oluşturmak akıllıca bir iş gibi görülüyordu. Bunlar, tanrıların böyle bir koleksiyonuna sahip kişi için etkili bir yardım sağlayabilirdi veya bunlardan yalnızca bir tanesi kendisinin unutulmuş resminin yeniden üretilmesi karşılığında etkili ve minnettar olduğunu gösterebilir. Böyle bir anıtın en meşhur örneği burada ufak bir kısmı gösterilen Metternich Stele'dir. Yüzlerce ufak ilahi figür ve büyümlü sözlerle kaplanmış bu taş yapı, bütün kötü güçlere karşı bazı zengin evleri korumuş olmalıdır (214. şekil, s. 221). Dolayısıyla büyü daha önce başladığı dini temele tamamıyla geri dönmektedir.

Bu karmaşık ve anlaşılması güç nesnenin pek çok özelliğinin daha fazla incelenmesi gerekmektedir. Sözgelimi, MÖ 2000'den sonraki bir döneme tarihlenen ve üstünde bazen olağandışı ve sıklıkla yıldızlarla ilgili tanrıların tasvirleri bulunan kemikten yapılmış büyümlü değneklerin nasıl kullanıldıklarını biliyoruz. Yine de bu değnekler, büyülerin her zaman eskiruma döndükleri dini bir temeli olduğunu bir kez daha göstermektedir. Mısır büyüünün özelliğini göstermek için bu yapıyla ilgili metinlerden birkaç örnek sunuyoruz:

GIRTLAKTAN KEMİK ÇIKARMA BÜYÜSÜ

Ben başı göğre ulaşan,
Ayakları abise ulaşan kişiyim,
Teb, Pe-zême'de mumdan timsa-

213. şekil: Sihirli bir değneğin bir parçası

hı uyandıran kişiyim.
Zira ben, So, Sime, Tamaho'yum.
Benim tam adım budur.
Anuk, Anuk!
Zira benim ağzımdaki bir şahin yumurtasıdır,
Midemdeki bir ibisin yumurtasıdır.
Bu yüzden, tanrının kemiği,
İnsanın kemiği,
Kuşun kemiği,
Balığın kemiği,
Hayvanın kemiği,
Herhangi bir şeyin kemiği,
Katiyen hariç tutulmaz.
Bu yüzden senin midemdeki şey
Bırak göğsüne gelsin!
Senin göğsündeki şey
Bırak senin ağzına gelsin!
Senin ağzındaki şey
Bırak benim elime gelsin artık!
Zira ben göğün yedi katında olanım,
Yedi tapınakta duranım.
Zira ben yaşayan tanrının oğluyum.

Bunun bir fincan su üzerine yedi defa söylenmesi gerekir ve
hasta bunu içtiği zaman kemik yerinden çıkacaktır.

KÖPEK ISIRIĞI ÜZERİNE SÖYLENEN BÜYÜ

Amon ve Triphis'in büyüğü şöyledir:
Bu kuvvetli haberci benim (?),
Shlamala, Malet,
Gizemlilerin gizemlisi olan
Greshei, Greshei,
Rent'in, Tahne'nin, Bahne'nin efendisi.
Bu köpek, bu siyah köpek,
Bu köpek, gizemli köpek,
Bu köpek dört yavrudan bir tanesi,

Ophois'in oğlu
Anubis'in oğlu bu vahşi köpek
Dişlerini rahat bırak,
Salyalarına hâkim ol!
Sen Osiris'e karşı olan Set'in yüzü gibi davranıyorsun,
Sen Ra'ya karşı olan 'Apop'un yüzü gibi davranıyorsun
Senin ağzını doldurduğun
Osiris'in oğlu, İsis'ten doğma Horus değil mi?
N.N.'nin oğlu N.N. değil mi?
Bu sözleri iyi dinle
Yanığı iyileştiren,
Abise giden,
Yeryüzünü bulan Horus,
Abiaho namıyla
Dinle, Yaho-Sabaho.

Okuyucu son satırlarda Yahudilerin Tanrısı “Her şeye hâkim Yehova” (İbranice *YHVH S'baôth*) ile ilgili açık bir yakarışı fark edecektir.

Bir büyücü tarafından vermeyi arzuladığı büyü etkisiyle bir benzerlik oluşturmak için anlatılan bu mitolojik hikâyenin daha uzun bir örneği:

İSİS VE AKREP EFSANESİ

Ben İsis, ağabeyim Set'in beni yerleştirdiği köşkten ayrıldım.
Thout, yüce olan, gökyüzündeki ve yeryüzündeki adaletin komutanı konuş benimle.
Gel İsis, gel tanrıça, seni dinlemek güzel,
Ve bir diğeri rehber gibi davrandığında biri yaşadı.
Küçük oğlunla saklanın!
Uzuvları büyüdüğünde o,
Tüm kuvvetiyle bize gelecek.
O zaman onu babasının tahtına geçir,
İki ülkenin hükümdarının yüceliğini ona teslim et.
Ben akşam vakti yola çıktım.

Yedi akrep benim takipçimdi ve bana destek sağladılar.
Tefen ve Ben, arkamdaydı.
Mestet ve Mest-(yo?)tef yanımdaydı.
Petet, Tetet ve Matet ise yolu benim için hazırladılar.
Onlara yüksek sesle emirler verdim, benim sesim onların kulaklarından geçebildi:
“Tapınırken itaati bilin!
Birisinin bir oğlunu bir öznedan ayırın.
Yoldayken başınızı aşağıda tutun
Beni takip eden yoldaşlar ve rehberler gibi olun.”
Psois şehrine ve İki Kız Kardeşin Şehrine ulaştık.
(Delta)’nın bataklıklarının başında olabildiğince (?) Deb şehri.
En saygın kadınların evlerine yaklaştım.
En asili yolumda giderken beni gördü.
Kapısını kapattı bana,
Yoldaşlarımdan şüphelendi.
Böylece bunlar tavsiye aldı,
Zehirlerini hep birlikte Tefen’in kuyruğuna akıttılar.
Zavallı bir kadın bana kapısını açtı.
Evin içine girdim.
Tefen gizlice (?) kapının kanatlarının altına girdi.
Zengin kadının oğlunu soktu.
(Zengin kadının evinde yangın çıktı,
Zengin kadının evindeki yağmuru söndürmek için
Ne su ne de yağmur vardı.
Yağmur mevsimi değildi.)
Bütün bunlar bana kapıyı açmadığı için oldu.
Kadın ıstırap çekiyordu
Canını (nasıl kurtaracağını) bilmiyordu.
Şehrinde dövünerek dolaştı.
Sesini duyan kimse yoktu.
Bu yüzden çocuk adına kahroldum.
Masum varlığın hayata dönmesini (diledim).
Kadına seslendim: “Bana, bana gel, bana gel!
Dikkatle bak, benim ağzımda hayat var.

Sözü hâlâ kabul edilenin ısırgıyla
Onun şehrinde iyi tanınan bir kız çocuğuyum.
Babamın bana öğrettiği (kelime).
Şu bilinmeli ki:
Ben onun gerçek kızıyım.”
İsis ellerini çocuğun üzerine koydu
Artık nefes almayı hayata döndürmek için (?)

“Ah zehir, Ah Tefen, gel!
Yeryüzüne çık! Daha fazla ilerleme!
Bu zehir derine işlemeyecek!
Ah Befnet, gel!
Yeryüzüne çık!
Ben Tanrıça İsis'im
Sihir yapan, büyü'nün sahibesiyim.
En iyisi kelimelerle konuşmak (?).
Siz bütün ısırgan türdeki sürüngenler, dinleyin beni!
Sen Mestet'in zehri yok ol!
Mest-(yo?)tefin zehri daha ileri gitmeyecek,
Petet'in ve Tetet'in zehri çoğalmayacak!
Matet! Sen girmeyeceksin!
İn aşağı, ısıрма!”

Bundan sonra “tanrılar arasında büyüde en mahir olan tanrıça İsis” akreplere başka şekilde hitap etmeye başlar. Tabirler oldukça anlaşılmalıdır; ancak alıntıladığımız satırlar büyücünün, yalnızca bütün akrepleri evden uzak tutmak veya ısırıklarını zararlı gibi göstermek için hikâye anlatıyor olduğunu göstermek için yeterlidir.

On Üçüncü Bölüm

Mısır Dininin Gelişimi ve Yayılması

İlk bakışta antik Mısır dininin, tarihöncesi zamanlarda başarılı bir şekilde tek tipleştirilmiş olduğu ve rahipler, dini inançlarının esasının dayanıyor olması gereken son derece uzak çağlarda yaşayan kutsal ataları gibi aynı fikirlerin takipçisi olma, aynı tanrılara tapma ve aynı tapınma şekillerini kullanma amaçlarının tamamen farkındalarmış gibi gözükür. Mısırlıların bildiğimiz en katı dini tutuculuk örneğini sundukları muhtemelen doğrudur. Ancak daha yakından bir inceleme onların bile zamanla çeşitli dinsel etkilere tamamen direnemediklerini göstermektedir. Dolayısıyla dini düşüncede gerçekleşen pek çok değişimi gözlemleyebiliriz. Ayrıca inançlarının güçlenişini ve zayıflayışını, tapınma biçimlerindeki hem küçük hem de büyük çaptaki değişiklikleri gözlemleyebiliriz. Bununla birlikte burada, bu gelişmelerden yalnızca en göze çarpan özellikleri kabaca açıklamaya imkânına sahibiz.

Tanrıların dini sanatla temsil edilmeleri, elbette ki tutuculuklarının en göze çarpan örneğidir. Sanatsal türlerin çoğunluğu tarihöncesi döneme kadar uzanmaktadır ve çok az değişikliğe uğramıştır. Grekoromen tarzı ilahların yüzeysel olarak benim-

senmesine ancak Romalılar döneminde rastlanmaktadır (bkz. 218. şekil, s. 238). Yeni Krallık döneminin başlamasıyla pek çok tanrı (hatta çoğu), kanatlar ya da en azından bunları belirten şeylerle gösterilir olmuştur ya da kıyafetlerinin bazı bölümlerine semavi yapılarının bir göstergesi olarak kuş tüyü örüntüleri eklenmiştir (146. şekilde tasvir edilen Onuris-An-hôret'le kıyaslayın, s. 142). Bir heykel ne kadar arkaik ve ilkel olursa o kadar saygıdeğer kabul edilmekteydi. Daha sonraki sanatçılar çoğu defa eski modelleri anlamayıp onları son derece yanlış yorumladılar.

Mısır'ın dini gelişiminin büyük bölümü Beşinci ve Altıncı Hanedan'a ait piramit metinlerinde karşılaştığımız çelişkili görüşlerde görüldüğü gibi tarihi zamanların çok öncesine uzanmaktadır. Bu metinler kısmen, MÖ 2800'lerin Mısırlıları tarafından yalnızca eksik bir şekilde anlaşıldığı belli olan kitaplardan alınmıştır. Dolayısıyla bu kitaplar bütün dünyadaki en eski dini metinlerdir. Bununla birlikte bunların eskiliğini gereğinden fazla önemseyen yaygın eğilime karşı bir uyarı yapılmalıdır. Bazı bölümlerin hanedan öncesi dönemlere bile uzanabildiği doğrudur. Ancak metinlerin büyük bölümü bunlara baskın olan Osirisçi teolojiye göre yaklaşık olarak MÖ 3000'lerde erken piramit çağında yazılmıştır. Bu metinlerin özellikle kozmik güçler ve ahiret inancıyla ilgili öğretisindeki zıtlık, az önce söylediğimiz üzere, önceki bin yıllardaki dini düşünceleri andırıyor gibi gözükmektedir. Ancak şimdiye kadar böyle görüşlerin bu metinlerden geldiğini söylemek, ilkel veya gelişmiş fikirlerden edinebildiğimiz herhangi bir izlenime göre oldukça riskli olurdu. Sözgelimi, kralın ruhunun diğer ruhlar üzerinde yamyamlık yaparak yaşaması gibi dini bir tahayyülün en eski numunelerinden birisinin, Nil vadisinin sakinlerinin gerçekten yamyam olma ihtimalinin olduğu MÖ 5000'den öncesine kadar geri gittiği konusunda gerçekten emin miyiz? En yüksek medeniyet çağında bile sadık bir büyücü o zamana kadar dilediği gibi hayal kuramamış mıdır? Diğer taraftan bu metinlerde düşüncedeki bazı istisnai ve

olağanüstü gelişmelerin (mesela, eğer tanrıların diyarına kabul edilmişse bazı ahlaki değerlerin bir kral için bile geçerli olması) yaklaşık olarak MÖ 3000'de başlayan Mısır medeniyetinin müthiş gelişiminden çok daha öncesine gidemeyeceğini düşünmek doğru değildir. Mısırlılar bile gelenekleri tasnif edememiştir. Teologlar, eskilerin dini gelenekleri arasındaki en uzlaşmaz zıtlıkları bağdaştırma meselesiyle mücadele verirken geleneğe ait herhangi bir şeyi kaybetme korkusuyla engellenmiş düşünceleri, bunları bağdaştırmak için nafile girişimler sonucunda, giderek artan sayıda tutarsızlıklarla, bize tamamen karmaşık gözükken ilginç bir kısır döngünün içinde hareket edebilir. Geleneklere karşı bu umutsuz davranış Mısır teolojisinin özelliğini her dönemde taşımaktadır.

Dini düşüncenin oldukça eski tabakası olarak varsaydığımız canlılık aşamasının, tarihi dönemden çok daha öncesine uzandığı açıktır. Dini şiirlerin yazılmasını azaltmak için ilk girişimlerde bulunduğu en eski tarihlerde bile (muhtemelen MÖ 4000'den öncesi) Mısırlılar saf canlılığın bu ilkel aşamasına sığamamış olmamalıdır. Bununla birlikte bu düşünce sistemi binlerce yıl süren bu dinde derin izler bıraktı, pek çok ufak izole yerel inançlarda kendisine yer buldu ve tarihi boyunca Mısır dininin en karakteristik özelliği olarak kaldı. Tarihi dönemden önceki bir aralıkta bulunan bir sonraki aşamaya, bütün eski yerel güçleri ve putları yeryüzünden çıkarıp gökyüzüne yerleştirmeye çalışan bir eğilimin damgasını vurduğu ihtimalini düşünebiliriz. Dolayısıyla tanrıları evrensel kılan (yani doğal güçleri onlar arasında dağıtan) bu eğilim, bir felsefi evren tasavvuruna doğru ilk adımlara işaret ettiğinden dolayı kısmen daha geç bir tarihe dayanıyor olması gerekmektedir.

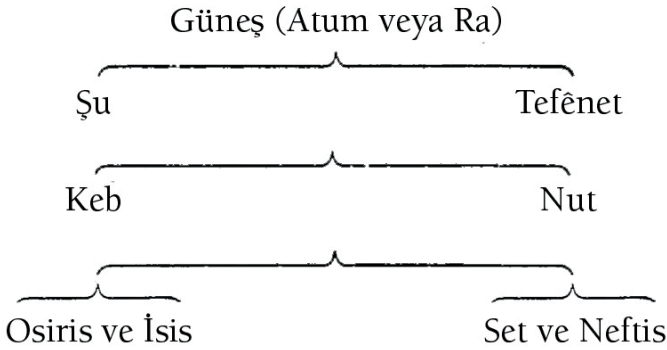
Herhangi gerçek bir sistem ilkel felsefe üzerindeki bu çabalardan gelişerek kurulmadan önce kozmik panteonda güneşe verilen abartılı önem bu çabalara engel olmuştur. Hiçbir kozmik işlev, gökyüzünün efendisi olan güneş tanrısı hariç herhangi bir yerel ilah için arzu edilebilir gibi gözükmemiştir. Panteonun gü-

neşle ilişkilendirilmesinin en azından Birinci Hanedan dönemi kadar erken bir tarihte izlerine rastlanabilir. Ra, daha sonraları bile kozmik açıklamasının gökle mi yoksa güneşle mi ilgili olduğu kesin olmayan Horus'tan daha eski bir dönemde güneşle ilişkilendirilmiş gibi gözükmektedir.

Güneşle ilişkilendirilen, birbiriyle kaynaşmış bu iki ilahın, kralın koruyucusu, simgesi, atası ve hatta ruhu olarak resmi *rolü* üzerine artarak yapılan vurgu, bu çeşitteki bir kozmik algının serbest bir şekilde geçişini engellememiştir ve daha sonraları bu geçiş daha hızlı bir şekilde devam etmiştir. Orta ve Yeni Krallık döneminde yalnızca birkaç ilah güneşle ilişkilendirilmekten bir derece kaçabilmiştir. Özellikle panteonun efendisi olma yolunda ilerleyen Teb'li Amon, Horus-Ra'nın bir taklidi haline gelmiştir ve Amen-Ra olarak isimlendirilmiştir. Pek çok tanrıçası ise güneşin “kızı”, “gözü” veya “tacı” sıfatıyla güneşle ilişkilendirilmiştir. Diğer taraftan ilahların ayla ilişkilendirilmesi ise nadiren gerçekleşmekteydi. Diğer kozmik işlevler üçüncü bölümde gördüğümüz gibi yalnızca, oldukça eksik ve başarısız bir şekilde dağıtıldı. Dolayısıyla böyle işlevlerin yinelenmesi, Mısırlı teologlar için hiçbir zaman ciddi bir güçlüğe sebep olmamıştır.

Tarihin başlangıcında Mısır panteonunda bulunan muazzam sayıdaki ilahları hesap etmek oldukça güçtür. Neyse ki “yüce tanrıların” aksine popülerlikleri azalan pek çok ilah unutulmaya yüz tutmuştur. İlahların sayısındaki bu azalma piramitlerin yapıldığı günlerden çok öncesinde dikkate değer bir gelişme göstermiş olmalıdır. Din adamları bu azalma sürecini hiçbir zaman kasten hızlandırmamışlardır. Tüm yapabildikleri, çok sayıdaki ilah isimlerini en azından ilahları yaklaşık olarak gruplandırıp bir sistem içerisine sokmak ve onları yakınlık derecelerine göre insani bir soy ağacına yerleştirmektir. Pek çok üçlü grup bu sınıflandırmanın başlangıcını temsil ediyor olabilir ve uzun bir süre daha ufak merkezlerin ihtiyacını karşılamış olabilir. Mısır'ın teolojik tarihi için en önemli yer olan Heliopolis'te muhtemelen piramitler döneminin başlangıcından biraz önce

bütün Mısır'ın en önemli dokuz ilahının daha geniş kapsamlı bir gruplandırması yapılmıştır. Bu “dokuz kişilik grup” (muhtemelen üçlü grubun bir üçlemesi) şu şekilde oluşmaktadır:

Bu sistem eksik olduğu için daha büyük bir adımın atılması gerektiği hissedilmiştir. Bu yüzden daha sonradan bu “yüce dokuzlu”ya benzer bir şekilde çeşitli basit ilahlarla birlikte Osiris dairesindeki diğer tanrıların ve Thout’un da kendine yer bulduğu bir “ufak dokuzlu” oluşturuldu. Bazen on sekiz tanrıdan oluşan bu iki dokuzlu grup, yirmi yedi tanrıdan oluşan üç tane dokuzlu gruba genişletilmekteydi. Heliopolis’in dokuzlu grubu ve onun kopya sureti her yerde bilinir ve bahsedilir hale geldi. Ancak rahipler, bu gruplar yerel ilahları içermemişse veya ilahlara gerekli itibarı verememişse bunları tam olarak benimseyemezlerdi. Dolayısıyla Memfis’te en eski ve en önemli tanrı sıfatıyla Ptah ile başlayan örnekte olduğu gibi yerel taklitler türedi. Din adamları her yerde bu dokuz ilahı kendilerinin asıl ilahına tahsis etmekle veya ilahlarını diğer sekiz tanrının başına geçirmekle meşgul oldular. Böylece “dokuzlu grup” ifadesi nihayetinde sayısal anlamını yitirip “ilişkili tanrılar zümresi” ile eşanlamlı hale geldi. Mısırlıların düşünce yapısının düzensizliği, bazı yöntemsel düzenlemelerle ilgili bu girişimlerde kendisini açıkça göstermektedir.

Mitolojinin zaten sabit olmayan yapısını değiştirmek için hiçbir zaman rasyonel bir isteğin olmadığını söyleyebiliriz. Biz

aşırı rasyonelliğin hâkim olduğu bir çağın çocukları olarak pek çok mitolojinin bir zamanlar bu belirsiz özelliğe sahip olduğunu ve eski çağın zihniyeti için bunun bir sakınca olmadığını, aksine bunun bir güzellik olduğunu çok kolay unutuyoruz. Benzer bir şekilde kendi mitolojilerini tüm komşu ülkelerinkinin önüne çıkartan zengin yaratıcılığın ürünü olan varyantlarla gurur duyan Mısırlılar, bize çok şaşırtıcı gelen bu mistik düzensizliği düzeltmeme konusunda dikkatliydiler. Plutarhos'un Osiris mitinin hikâyelerini sistemleştirmesinde bile varyantlardaki zıtlıkları bağdaştırma zorunluluğunun çok nadir hissedildiğini görmekteyiz.

Ataların inançlarındaki tutarsızlıkların daha sonraki dönemin zihniyetiyle bağdaştırılması için her zaman benzer tanrılar mukayese edilip özdeşleştirilirdi (bağdaştırılırdı). İlahların birbirine benzer hale getirilmesi, kozmik düşüncelerin eski isimlerin temelini oluşturmak için kurulduğu zamanlardan bile önce gerçekleşmiş olmalı. İlahları benzer hayvan formuyla veya benzer semboller ve kıyafetler kullanarak karşılaştırmak ve belirlemek mümkündü. Dolayısıyla sözgelimi, dişi aslan Sekhmet, Tefênet ve Pekhet'e, erken bir tarihte aynı kişiliğin tezahürleri olarak muamele edilmiştir ve kısa süre sonra kedi Ubastet onlara katılmıştır. Sonra, aynı işlevler özdeşleştirilmeye yol açmıştır. Neredeyse bütün dişil ilahlar göğün kişileştirme özelliğini üstlendiğinde, bunların yalnızca bir yüce tanrıçanın farklı formları veya isimleri olup olmadıklarını merak etmek doğaldı. Eril tanrıların özdeşleştirilmeleri bu kadar kolay olmamıştır; zira bunlar arasında özgünlük daha fazlaydı. Bununla birlikte bu durum yalnızca, oldukça sınırlı tanrı için sözkonusu olabilir. Az önce tarif ettiğimiz güneşle ilişkilendirme durumu neredeyse her türden tanrıya uygulandığında, hepsini tek bir evrensel tanrıda birleştirmek mümkün hale geldi. Bununla ilgili ilk adımlar piramit metinleri kadar erken bir tarihte oldukça cesur bir şekilde atılmıştır. Burada özellik açısından birbirine çok benzemeyen birtakım ilahların yalnızca ismen farklı oldukları ifade edilmektedir.

İsmin bir ilah için en önemli şey olduğu hakkındaki görüşe zıt düşen bu durum bu görüşle bütün isimlerin ve kişileştirmelerin aynı olmadığı yönündeki öğretinin yardımıyla uzlaştırılmıştır. Buna göre kimisi daha büyüktür; bir tanesi ise en büyüktür, en doğrudur, en özgündür ve en önemlidir. Bu uzlaşma yerel isimlerin ve inançların bütünüyle korunmasını sağlamıştır. Her yerel ilahın din adamları veya özel bir koruyucuya tapınanlar, ilahlarının en eski ve kral tarafından panteonun önderi veya babası sıfatıyla, resmi olarak kabul edilen tanrının bütün “isimlerinin” veya tezahürlerinin en iyisi olduğunu iddia edebiliyorlardı. Bununla birlikte dinde böyle bir tikelciliğin yanı sıra tanrılarının birbirine benzetilme ve birbiriyle özdeşleştirme süreci MÖ 1600’den sonrasına kadar aralıksız devam etti. Bu tarihten sonra en koyu bağdaştırmacılık içinde tektanrıcılığa doğru kayan çoktanrıcı bir yaklaşımla sona erdi. Bu konu aşağıda açıklanacaktır.

Bununla birlikte bütün bu yorumların en üst seviyede eğitim görmüş birkaç din adamına ait olduğu unutulmamalıdır. Bu din adamları geleneksel teolojide bunun da ötesine geçen bir başarıyla ustalaşmış kişilerdi. Sıradan halk, taptikları ilahların doğaları hakkındaki yorumlarla bir ilgisi olmadan yerel tapınaklarda dualarını edip adaklarını bırakırlardı. Bu insanlar çok eski zamanlardan beri tanrılarına tapmaktaydı ve bu, bildikleri yolu takip edip kıymetli geleneklerinin yorumlanmasını teologlara bırakmaları için yeterliydi. Ancak çağdaş yazarlar tarafından sıklıkla benimsenen düşüncenin aksine bu bilge din adamlarının öğretisi sıradan halktan saklanan gizemler değildi. Bunların gizli bir tarafı yoktu. Bu öğretiler genellikle tapınakların duvarlarına yazılıydı ve okumasını bilen herkes bunları okuyabilmekteydi. Ayrıca bunlar çok daha kolay bir şekilde ulaşılabilir olan yerlerde tekrar edilmekteydi. Zor metinleri okuyabilen sınırlı sayıda insan ve kitlelerin tutuculuğu, kimi zaman gelenekçiliğe tehdit oluşturabilen düşüncelerin yayılmasını engellemek için yeterliydi. “Çok gizli bir kitap” gibi görünenler yalnızca yarı büyümlü bir özelliğe sahip bazı cenaze metinleriydi; *Ölümler Kita-*

br'nın bir bölümünde şöyle yazmaktadır: “Hiçbir insan gözünün görmesine müsaade yoktur; onun hakkında bilgi sahibi olmak yasaktır, saklayın onu.” Böyle olsa da nihayetinde herkes ölen yakını için bu gizemli kitaplardan satın alabilmekteydi.

Bunlara ek olarak, bilge din adamlarının bu yorumları genellikle daha önce ifade ettiğimiz gibi, ilginç istikametlerde ilerlerdi. Felsefi yorumlar yaptıkları durumlar çok nadirdi. Çoğu zaman halkın genelinde olduğu gibi gelenek tarafından son derece kısıtlanmış bir şekilde davranırlardı. Bu duruma en uygun örnek, teolojik düşüncenin bir başyapıtı olarak değerlendirildiği anlaşılan *Ölümler Kitabı*'nın on yedinci bölümündeki ilginç yorumlardır. Ölen kişi “ben kendisini yaratan yüce tanrıyım” dediğinde bu kabul edilebilir derecede yeterli gözükmektedir. Bunun üzerine “Bu ne anlama geliyor? Bu sudur (diğer el yazmalarına göre, *tanrıların babası abis*); bir diğer yoruma göre, bu güneş tanrısıdır,” diye şerh düşülmüştür. “Dünü ve yarını biliyorum.” “Nedir bu? Dün Osiris'tir ve yarın Ra'dır,” diye yazıldığında en azından burada anlatılmak istenen düşüncüyü takip edebiliyoruz. Böylelikle ölmüş güneş tanrısını her gün yeniden doğan güneşten ayırt edebiliyoruz. Bununla birlikte daha sonra şöyle bir ifadenin geçtiği bir metinle karşılaşlıyoruz: “Ben onun görünüşünde Mîn'im. İki tüyüm kafamın üstündedir.” Yorumcuların şerhler koyarak daha derinden yorumlamaya çalıştıkları basit sözler şöyledir: “Mîn, babasının intikamını alan Horus'tur. Dış görünüşü soyudur. Kafasının üzerindeki iki tüy, kuş iken oraya gidip yerleşen İsis ve Neftis'i simgeler. O sırada Mîn'in kafası ağrıtmaktadır.” Bir diğer açıklama: “Babasının huzurundakiler iki *uraeus* yılanıdır.” Bir başka açıklama: “Kafasının üzerindeki tüyler onun iki gözüdür.” Böyle zihinler için oldukça sığ bir sembolizm üzerine yükselmenin ne kadar zor olduğunu anlamaktayız ve bu şekilde akıl yürütmenin birkaç bin yıl boyunca devam etmiş olmasına şaşırıyoruz. Bununla birlikte burada ayrıca ilahların bağdaştırıcı bir şekilde kıyaslanması ve özdeşleştirilmesi yönünde sabit bir eğilim görmekteyiz. Dolayısıyla benzer

bir yorumda tekrardan şunları okumaktayız: “Şu’nun ruhu Kh-nûm’dur, sonsuz boşluğun ruhu Şu’dur, karanlığın ruhu gecedir, Nuû’nun ruhu Ra’dır. Osiris’inki Mendes’tir, Sobkların ruhları timsahlardır, her tanrının ruhu yılanların içindedir, ‘Apop’unki Bekh’in içindedir, Ra’nınki tüm dünyanın üzerindedir.”

Burada tekrardan Yeni Krallık döneminde gelişen, abisi güneş (Ra) ile özdeşleştirip böylece güneşi “kendi kendine doğan” ve daha önceki öğretilerin tersine tüm dünyanın özü olarak açıklama uğraşına rastlamaktayız. Benzer şekilde “ruhun” veya “gücün”, “tezahür” veya “kehanet” anlamına yaklaştığını gözlemlemekteyiz.

Bağdaştırmacı yorumlarıyla daha çok detaylandırılmış bir örnek, yaklaşık MÖ 720 yılına tarihlenen, kurtlar tarafından yenmiş ve kısmen okunaklı bir papirüs ve daha sonradan atalara ait düşüncelerin harikulade bir örneği olarak bir taş bloğa oyulmuş bir belgedir. Bu belge, Memfisçi öğretiyle Heliopolis’li öğretiyi cüretkârca bağdaştırmaktadır. Memfis’in yerel ilahı Ptah, tüm tanrıların en eskisiydi. En eskisi, baba sıfatıyla Ptah-Nuu ve Atum’un annesi olarak Ptah-Nekhet olmak üzere sekiz formu vardı. Bu güneş tanrısı Atum, daha önce tarif edildiği gibi dokuzlu grubun geri kalanını ürettiğinde, bu ilahlar yalnızca Ptah’ın neslinden olanlar değildiler; ayrıca Ptah’ın salt tezahürleriydiler. Başka bir deyişle elimizdeki metnin açıkladığı gibi, “Yüce Olan” Ptah, dokuzlu grubun kalbi ve dilidir; düşünce ve konuşma (ortak ilişkileri üzerine bazı yorumların ilave edildiği) her tanrının etkinliğini temsil eder. Dolayısıyla Ptah, evrensel güçtür. Sonra Heliopolis’in “ufak dokuzlusu” değerlendirilir. Horus ve Thout (ikincisi mevcut panteonun kurucusudur) aynı şekilde hem doğrudan hem dolaylı olarak Ptah’tan gelmiştir. Dolayısıyla tüm evren ondan çıkmıştır ve onun tarafından yönetilmektedir.

Böyle panteist eğilimler başka yerlerde Ra’ya, onun paralelleri Amen-Ra’ya ve “her şeyin efendisi” Osiris’e atfedilmiştir. Ancak özellikle On Dokuzuncu Hanedan’dan sonra Memfis öğ-

retisinin ilahı Ptah-Tatunen'e (yukarıda bahsettiğimiz) ve onun varyantı Sokari-Osiris'e atfedilmiştir. Ptah “yeryüzünde duran ve gökyüzüne kafasıyla dokunan; yukarı yarısı gökyüzü ve aşağı yarısı yeraltı olan” olarak isimlendirildiğinde veya Osiris-Sokari (yani Ptah) hem bitkilere hayat veren yeryüzü tanrısı veya yeraltı dünyasının hükümdarı ve aynı zamanda havanın üreticisi hem de güneşe ait kuvvetin sahibi olarak tasvir edildiğinde ilahın sonsuz bir evren olarak algılanışının gelişimini görmekteyiz. Ptah'ın yüz tane ismi ve formu olmasına rağmen bu algı, tek tanrılı panteist bir inanca kaçınılmaz bir şekilde dönüşmüştür. Bu öğretinin açık bir ifadesine geç tarihli bir ilahide rastlamaktayız. Bu ilahide yüce tanrı Amon-Ra güneş olarak muamele görmekte ve dolayısıyla Mîn, Atum, Khepri, Montu ve Har-shaf gibi güneşe ait tezahürlerle ve hatta belki de Şu-Tefênet ve Mutkhônzu gibi çift cinsiyetli birleşimlerle ve defalarca, evrenselleştirilmiş Ptah-Tatunen-Sokari ile özdeşleştirilir:

“Senin formların Nil ve yeryüzüdür,
Sen yaşça en büyük olansın, tanrılardan da yüce olan.
Sen abisin yeryüzüne yayılmış halisin,
Sen tepeliklerine geri döndün (?).
Gök sensin, yeryüzü sensin, yeraltı sensin,
Su sensin, sen onlar arasındaki havasın.”

I. Darius döneminden kalan bir tapınakta şans eseri korunduğu için bu metinde İran etkisinin olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. İlahinin bu dönemden birkaç yüzyıl önce yazılmış olduğu çok açıktır ve bahsedilen görüşler çok daha eskiye uzanıyor olabilir. On Dokuzuncu Hanedan dönemi kadar erken bir dönemde *Güneş Ayini*'nde güneş ilahı Ra-Hor'un neredeyse bütün tanrılarda kendisini gösterdiği ifade edilir. Yalnızca onun “gücü” olarak onunla aynı şekilde güneşle ilişkilendirmeye imkân tanıyan ilahlarda değil, ayrıca Nuu (abis), Keb (Yeryüzü), Shay (*Kader*), cehennemi ve yeraltı dünyasını temsil eden yeni “ocak-ilahı” ve hatta İsis ve Neftis gibi dışı güçlerde de kendisini gösterir.

Bütün bunlar, bir büyücünün şimdiye kadar hayal edilebi-

lenlerin hepsinden daha yüce, bilinmeyen bir tanrı hakkında düşünceleri ifade etmeyi arzuladığı gizemli bir kozmik tanrı için söylenen bir ilahiyi anlamamızı sağlamaktadır:

“Ah sen göğün cücesi (?),

Geniş sırtlı

Zayıf bacaklı

Seni koca suratlı cüce,

Gökyüzünden yer altı(na) ulaşan büyük sütun!

Ah, Heliopolis'te dinlenen cesedin efendisi,

Ah, Dêdet'te dinlenen hayatın yüce efendisi,

N.N.'nin oğlu, N.N. başında bekler onun gündüzleri,

Gözetler onu geceleri.

Korur onu, senin Osiris'i (Set'e?) karşı koruduğun gibi,

(Onun) Heliopolis'teki cenaze gününde.

Ben, Anka kuşunun gemisindeki aslanım.

Senin şeklin yaşlı bir adamın suratına sahip

Bir maymununki gibidir.

Sen bana (bir haber) gönderdiğinde şahitler vardı (?)

Dinlenme yeri duvarla çevrelen(diğinde?) (yani Memfis?)

Dolayısıyla, bir cubitlik bir tapınak benim için yapılmış olabilir!

Sen yedi cubitlik bir dev değil misin?

Sana diyorum ki: ‘Sen bir cubitlik bu tapınağa giremezsin,

Sen yedi cubitlik bir dev değil misin?’

(Ancak) sen oraya girdin ve orada dinlendin.

Ah, abisi bilmeyen alevler düşsün

Sen tapınak aç, aç kendini!

Sen orada maymun suratlıyla birlikte olansın

Keder! Keder! Ateş! Ateş!

Seni bakirenin çocuğu (?),

Seni Şebek!”

Son kıta öncekilerden bağımsız gibi gözükmektedir ve daha önce tercümesini verdiğimiz kısım gibi uyumsuz bir büyü eklentisi görünümüne sahiptir. Ancak ilahinin ilk kısmında Osi-

ris-Ra gibi (yani Heliopolis tanrısı) tüm evreni temsil eden ve kısmen cüce veya dev Bes'in ve büyük ölçüde onun bir cüce olarak Memfis'e özgü varyantı Ptah-Nuu-Sokar'ın görünümüne sahip bir tanrı düşüncesiyle karşılaşmaktayız. Büyücünün ikinciyi tekrardan, bebekten taşlı insana, başlangıçtan sona, doğanın en küçük ilkesinden en büyük ilkesine kadar bütün doğanın tanrısı olarak kabul ettiği açıkça ortadadır. Başka yerde evrensel yapının ilahı olan Osiris, burada sadece her şeyin tanrısının astı konumundadır ve anlaşılan yalnızca onun tezahürlerinden biridir.

214. şekil: Geç dönemdeki evrenin isimsiz tanrısı

Böylelikle gizemli, adı sanı bilinmeyen bir ilahın en geç dönemlerden kalan büyütlü temsillerinin aslını ve anlamını kavrayabilmekteyiz. Onun resimleri şahin Horus'un ve kimi zaman timsah Sobk'un, erkek organını temsil eden ilah Mîn'in tasvirlerinin bir araya getirilmesinden ve "kendi kendine doğmuş" Amon-Ra'nın benzer tasvirlerinden oluşmaktadır. Ancak bu ilahın esas kaynağı, Sokari ile aynı olan ve dolayısıyla Nuu-Ptah'a denk düşen Bês'tir. Yetmiş yedi göze ve bir bu kadar daha kulağa sahip şekilde tasvir edilen bir ilah, vücudunu kaplayan çok sayı-

da gözle tasvir edilen ve kısmen Grek Argos'a benzeyen bu temsilin öncüsüdür. Ayakkabılar ilkel *ogdoad*inkilerle¹⁰ aynıdır. Abisin ve hizmetçilerinin üzerinde yürümektedir (yılan formunda). Bu gizemli varlığın etrafı fani dünyadan gelen alevlerden oluşan kalkanla sarılıdır. Bu, hepsi özdeş olan en büyük kozmik güçlerin evreni temsil eden yeni bir tanrıda bütünleşmesidir.

Gizemli, isimsiz ve evreni tamamen kapsayan ilahı elde etmeye çabalayan yukarıda tercümesini verdiğimiz ilahi On İkinci Hanedan'a ait (MÖ on ikinci yüzyıl) bir papirüste bulunmaktadır; ancak metin daha önceki kaynaklardan çoğaltılmıştır. Tekrardan ifade ettiğimiz üzere panteizmin, alıntı yaptığımız metinlerde olduğu gibi öğreti haline getirilmesi takriben Yeni Krallık döneminin başlarında, On Sekizinci Hanedan döneminde ortaya çıkmış gibi gözükmektedir.

Bu dönemdeki (MÖ 1600'den sonrası) panteist inançların gelişmesi geleneğe karşı verilen bir mücadeleyi göstermektedir. Bu dönemde yeni ve daha geniş bir uluhiyet anlayışı aranmış ve tüm doğanın güneşten kaynaklandığı açıklaması yönünde bir eğilim ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle Mısır dininde kökten bir reform gerçekleştirebilmek için nasıl bir çabanın gösterildiğini (Firavun IV. Amenhotep'un [Amenofis] yaklaşık olarak MÖ 1400'deki ünlü devrimi) görebilmekteyiz. Her ne olursa olsun Mısır'ın yanı sıra İsrail dışındaki Hristiyanlık öncesi bütün Doğu'da gerçekleşen bu ilginç hareket, bildiğimiz tek dini reform, Asya etkisiyle açıklanmamalıdır. Bunun yanı sıra bu reform, bazı bilim insanlarının düşündüğü gibi eski Heliopolis teolojisinin bir uzantısı olarak da anlaşılamaz. Mısır gelenekçiliğinin tersine bu reform, geleneğin en saygıdeğer öğretisinin desteğini alma gayretine girişmemiştir; bunun aksine bütünüyle yeni bir öğreti kurmayı arzulamıştır.

Diğer pek çok dini devrimde olduğu gibi Mısır dini reformunun da siyasi bir temeli varmış gibi gözükmektedir. Kraliyet kanına sahip olmayan bir kadının (sıradan bir rahibin kızı Teye)

10 Ogdoad, Hermopolis'te tapınılan sekiz tanrıyı ifade eden kavramdır. (ç.n.)

215. şekil: IV. Amen-hotep ve zevcesi, Güneş Diski'ne kurban veriyorlar

oğlu olan kral tam olarak meşru olmadığı için muhtemelen Teb hiyerarşisinin muhalefetiyle karşılaşmış ve Amon'u resmi olarak tanınan baş tanrı konumundan indirerek din adamlarını cezalandırmıştır. Amon'a tapınmasını tamamen engellemeyi arzularak firavun, bütün eski anıtlardan, eski mezarlar gibi özel bir anlamı olanlarından bile ilahın ve onun eşi Mut'un isimlerini silerek bu ilahı unutturmaya çalışmıştır. Teb'deki Amon'un şehrinden ayrılarak Orta Mısır'da günümüzde Amarna denen yerleşim bölgesinin yakınlıklarında kurduğu yeni merkezine taşınmıştır. Böylelikle tüm geleneği yıkıp güneş tanrısının en üstte veya gerçekte tüm evrenin tek ilahı olduğu görüşünü yerleştirmeye hazır olan kral, bu yüce ilah için eski isimlerden ve temsillerden hiçbirisini kullanmak istememiştir. Makul bir şekilde bu ilahı basitçe Aten (Disk) olarak isimlendirmiştir ve onu tamamıyla yeni usule göre ışınları ellerine ulaşan düz bir disk olarak tasvir etmiştir (etkinliği gösteren bir sembolizm?). Firavun, bu yeni tanrı için yeni başkentinde Aten'in şerefine "Disk'in Ufku" adını verdiği muhteşem bir tapınak inşa ettirdi (bu tapınağın ön tarafını gösteren resim için bkz. 195. şekil, s. 186). Kendi ismi Amen-hotep'i (*Tatmin Olmuş Amon*) Akh-en-aten'le (*Disk'in İhtişamı*) değiştirdi. Bu yeniliklere paralel olarak sanatta kesin gerçekçi bir yenilikçilik için yer açıldı. Bu radikal reformlar çok fazla muhalefetle karşılaştı ve kralın ölümünden sonra, kralın haleflerini eski inanca alelacele geri dönmeye ve Teb üçlüsüne yeniden tapınmaya mecbur eden çok kuvvetli bir irtica baş gösterdi. Sapkın kralın ve tanrısının anısı, onun Amon dinine gösterdiği merhametsizliğin aynısıyla karşılık buldu ve özellikle güneşe ait ayrılıkçı tapınak yerle bir edildi. Dolayısıyla firavuna ait yazıtların iftiharla bahsettiği

Amen-hotep'in yeni "öğretisi" hakkında çok şey biliyoruz. Bu inançla ilgili çok az metin günümüze ulaşmıştır ve bu belgeler yalnızca, bütün dünyanın velinimetini olarak güneşi üstü kapalı bir şekilde öven ilahilerdir.

216. şekil:
IV. Amen-hotep'in
yandan görünüşü

Devrim, çağdaş yazarların sıklıkla ifade ettiği gibi, radikal bir güneş merkezli tektanrıcılığa ulaşmış gözükmemektedir. Teb'in ilahi üçlüsünün dışında herhangi bir inanca zulmedildiğine dair hiçbir kanıt yoktur. Güneşle ilişkilendirilen ilahların bazı eski isimleri ve formları kraliyetin yeni inancında (özellikle Horus ve Har-akhti) varlığını sürmüştür, en azından bunlara müsamaha gösterilmiştir (Atum). Dolayısıyla bu inanç, monoteistik değil henoteistik veya monolatristik¹¹ bir sistem olmuş olmalıdır. Ayrıca, varlığını sürdüren veya müsamaha gösterilen insan veya hayvan şeklindeki ilahlardan kesinlikle uzak durulacak boyutta ikonoklastik¹² de değildir. Bununla birlikte geriye oldukça dikkat çekici rasyonel bir girişim kalmıştır ve yukarıda tarif ettiğimiz eski isimlerin ve formların panteist bir karakterde birleşiminden destek almayan bağımsız bir düşünce ortaya çıkmıştır.

Amon-hotep'in panteizmden kaçınmasının sebebi felsefi değildi; o basitçe geleneksel bütün isimleri ve inançları muhafaza etmeye ve böylece Amon'u özgür düşünenlerin evrensel tanrısının bir tezahürü olarak kabul etmeye mecbur edilebileceğinden korkmuştur. Bununla birlikte, ilahları aslında yeryüzünde ve eski geleneğe ait insan ve hayvan formlarında tasavvur eden eski yavan inançlardan uzaklaştırıp teorik olarak gökyüzüne taşıdıktan sonra, uzak durduğu için Amen-hotep'in hakkını teslim etmemiz gerekiyor. Bu düşünce yeni olmaktan çok uzak olsa da bu aslında, yüce ilahı gökyüzüne taşıyan ve ona yalnızca

11 Monolatrizm bir politeizm türüdür. Birçok tanrının var olduğuna inanmakla birlikte bu tanrıların her birinin sadece kendisine tapan kişilere karşı güçlü olduklarını (sadece o kişiyi etkileyebildiklerini) öne sürer. (ç.n.)

12 İkonoklazm, bir kültürün dini ikonlarına, diğer sembollerine ve anıtlarına dini ya da politik güdülerle planlı saldırıları tanımlayan bir kavramdır. (ç.n.)

güneşi günlük olarak herkes tarafından görülebileceği bir form içerisinde ilahlaştıran radikal bir adımdı. Bununla birlikte gele-
nekten bu şekilde bir kopuş tehlikeli bir açmazdı. Kitlelerin mu-
hafazakâr düşünce yapısı, atalar tarafından uzun süredir kutsal
sayılan isimlerden ve inançlardan vazgeçmeye müsait değildi.
Amen-hotep'in cesurca attığı adıma hayran olabilir, ona sempa-
tiyle bakabilir ve hatta onun başarısız oluşuna üzülebiliriz; an-
cak IV. Amen-hotep olduğundan daha önemli görülmemeli ve
dünya tarihindeki büyük düşünürler ve reformcularla mukayese
edilmemelidir.

Öğretisinin ve sarayında gelişen literatürün bir numunesi
olarak burada güneş için yazılmış meşhur ilahisini alıntılıyoruz:

Güneş Tanrısına Övgü (Kral N.N. tarafından yazılmıştır.)

Göğün ufkunda güzel görünüyorsun,
Ah canlı Disk, hayatın başlangıcı!
Doğu ufkunda doğduğunda,
Güzelliğinle her yeri dolduruyorsun.
Sen güzelsin, muhteşemsin,
Göz kamaştırıcısın ve her yeri yüceltiyorsun.
Senin ışınların yarattığın bütün her şey ölçüsünde
Toprakları kuşatıyor.
Sen Ra olduğun (için) her şeyi meydana getiren sensin,
Onları senin sevgili oğluna (yani firavuna) boyun eğdirttin
Sen uzakta olmana (rağmen) ışınların yeryüzüne ulaşır.
Sen onların yüzlerindesin (ve dolayısıyla onlar hissederler)
senin adımlarını.
(Ne zaman) sen batı ufkuna dinlenmeye gitsen,
Yeryüzü ölüm halinde karanlığa gömülür.
(İnsanlar) odalarında kafaları sarılı bir halde yatarlar.
Bir göz diğerini göremez.
Yastıklarının altında (iken bile) eşyaları çalınır,
Ve onlar bunu fark etmezler.
Her aslan ininden çıkar,
Bütün yılanlar ısırır,

Karanlık (onların koruyucusudur?),
Onların yaratıcısı kendi ufkunda (iken)
Yeryüzü huzur içinde (uyur).
Sen gündüz, güneş diski gibi göz kamaştırıcı bir şekilde
Ufukta yükseldiğinde yeryüzü aydınlanır.
Işınlarını gönderdiğin (zaman)
Karanlığı bertaraf edersin.
Her iki diyarda (yani Mısır) da bayram olur,
İnsanlar uyanır ve ayakları üzerinde dururlar.
Sen onları ayağa kaldırırsın.
Ellerini ayaklarını yıkarlar, kıyafetlerini giyerler.
Senin doğuşuyla kollarını (kaldırıp) ibadet ederler
(Bunun üzerine) bütün ülke çalışmaya başlar.
Bütün sığırlar otlaklarında bayram ederler,
Ağaçlar ve otlar yeşerir.
Kuşlar yuvalarından (seslu) çıkıp uçarlar,
Kanatlarını senin varlığına tapınırcaasına çırpırlar.
Bütün (vahşi) hayvanlar ayakları üzerinde zıplar.
Kuşlar ve her şey çırpır.
Sen doğduğunda onlar canlı (hissederler).
Benzer şekilde gemiler akıntının yukarısına ve aşağısına doğru
yüzer.
Sen doğduğunda açılır bütün yollar.
Nehirlerdeki balıklar senin huzurunda sıçrar.
Senin ışınların yüce okyanusun en derinliklerine (bile) ulaşır.
Kadın neslinin yaratıcısı,
Erkek dölünün üreticisi,
Annesinin rahminde çocuğu canlı tutan,
Ağlamasın diye onu susturan,
(Anne) rahminin içinde (onun için bile) bir bakıcı.
Yarattığı her şey canlı kalsın diye hayat veren
Onun doğduğu gün, rahmin soyundan geldiği (zaman)
Sen onun ağzını açıp ona ses verdin,
Neye ihtiyacı varsa onu yarattın.
Yavru kuş kabukta bağılıyor,

(Çünkü) Onun hayatını korumak için ona nefes verdin.
Ona yumurtayı açması için güç verdiğinde,
Tüm gücüyle bağırarak için
Yumurtadan çıkar.
Sonra ayakları üzerinde koşar.
Yarattıkların ne kadar çeşit çeşittir.
Onlar önümüzdeki gizemlerdir.
Kimsenin yerini alamayacağı
Tek tanrısın sen.
Yeryüzünü yarattın sen,
Tek başına, dileğin gibi.
İnsanlar, sürüler ve tüm hayvanlar,
Yeryüzünde ayakları üzerinde yürüyen her ne varsa,
Havada yükseklerde kanatlarıyla uçan her ne varsa,
Yabancı topraklar, Suriye ve Etiyopya,
Ve Mısır diyarı.
Her insanın mevkisini sen belirlersin,
Neye ihtiyaçları varsa sen karşılırsın.
Her birinin karnı doyar,
Ve ömürleri sayılıdır.
Diller konuşmada farklı farklıdır,
Şekilleri ve derileri de farklılık gösterir.
İlginç milletleri farklılaştıran sensin.
Sen yeraltı dünyasında Nil'i yarattın,
İnsanlığa hayat versin diye
Onu keyfine göre oluşturdun.
Kendin için onları yarattığından,
Sen onların efendisi, her şeyin efendisisin.
Onların arasında dinlenen
Sen her diyarın efendisisin.
Onlar için doğan
Ah, gündüzün güneş diski, gücü büyük olan!
Uzaktaki bütün yabancı ülkeler,
Sen onlara hayat verdin
(Çünkü) sen gökyüzüne bir Nil yerleştirdin,

Nil onlar için yaratılmıştır.
Dağlar üzerinde büyük okyanus gibi dalgalar yapar.
Şehirlerinde tarlalarını sular.
Ebediyetin efendisi, senin yaptıkların ne kadar mükemmeldir!
Sen yabancı diyarlar ve
Her dağ ülkesinin ayakları üzerinde dolaşan yabani hayvanları
için
Gökyüzünde Nil'i (yerleşik kıldın).
(Ancak) Nil, Mısır için yeraltı dünyasından gelir.
Senin ışınların bütün yeşil alanları büyütür.
Sen doğduğun (zaman) onlar yaşar.
Ve onlar senin için yetişir.
Yaptığın her şeyi üretmek için
Mevsimleri yarattın sen.
Onları serinleten kışı,
Seni (gerçekten) tattıkları (zaman) sıcağı (mevsim),
İçinde yükselebilmek için gökyüzünü yarattın sen.
Ve yarattığın her şeye dikkatlice bak.
Yaşayan bir disk olarak senin formunda doğarken,
Ortaya çıkarken, parlarken, ayrılırken ve (yeniden) geceyi
getirirken,
Sen tek başınasın.
Milyonlarca formu sen tek başına var ettin,
Şehirleri, kasabaları, kabileleri,
Yolları ve nehirleri,
Onların önünde seni izleyen bütün gözleri
Sen (onların) üzerlerinde gündüzün diski olduğun (zaman).

Son kıtadan sonra tahrif edilmeye başladığı anlaşılan bu metinde ne demek istediği çok zor anlaşılan bazı kısımlar vardır. Bunların yaklaşık anlamının şöyle olması gerekir: “Gözün görmekten keyif almadıkları için yarattığından beri sen ayrılma-
madın,” ve sonrasında daha kişisel bir dua olarak devam eder:

Sen benim kalbimdesin (yani zihnimde).
Senin oğlun Akh-en-aten hariç

Seni bilen başka kimse yok.
Tasarımların ve gücünle onu bilge kıldın.
(Bütün) yeryüzü senin emrine amade.
Çünkü onları sen yarattın.
Sen doğduğunda, onlar canlı (hissederler).
Sen battığında, onlar ölmüş (hissederler).
(Dolayısıyla) sen kendin ebedisin.
İnsanlar senden hayat bulurlar.
(Bütün) gözler sen batana kadar senin güzelliğine (takılıp kalmıştır).
Bütün işler durur (ne zaman ki) sen batıda battığında.
Doğarak, (Seni takip eden bir kul olan) kral için
(Bütün güzel şeyleri) meydana getirirsin.
Zira, sen yeryüzünü yarattın.
Ve onu senin uzuvlarından doğan
İki diyarın da gerçek efendisi olarak yaşayan.
Yukarı ve Aşağı Mısır'ın kralı,
Oğlun için yetiştirdin.
Nefer-khepru-rê (*Güneş Formlarından En İyisi*), Ua'-n-rê
(*Güneşe Tek Ait Olan*),
Güneşin oğlu, gerçekten yaşıyor,
Hükümdarlıkların efendisi, Akh-en-aten.
Ömrü uzun (olsun),
Ve onun sevgili eşi,
İki ülkenin hanımefendisi,
Ezelden ebediyete kadar yaşayan ve gelişen
Nefer-nefru-aten, Nefert-iti.

Aynı döneme ait genellikle yukarıda alıntıladığımız uzun ilahiden kısaltılarak oluşturulan daha kısa ilahiler ve dualar da vardır. Hepsinin özelliği aynıdır: modern, lirik tarzda şiirsel bir tasvir, doğanın ufak detaylarla tasviri. Ancak bu ilahiler daha eski edebi metinlerde bulunmayan dini düşünceyi çok nadiren yansıtırlar. Bunlar ayrıca, önceki nesillerin güneş ilahları hakkında da yazılmış olabilirler.

IV. Amen-hotep'in ölümünden sonra baş gösteren irtica ha-

reketi her yerde ilahların eski formlarını ve isimlerini yeniden tesis edip bunlara eskisinden daha çok önem vermeye bile çalışmıştır. Amen-hotep'in kısa ömürlü reformu hiçbir yerde kitlelerce benimsenmediği için ayrılıkçı firavunun sapkınlığını yok etmek kolaydı. Dindeki bu devrim geriye herhangi bir iz bırakmış olsaydı, buna rastlardık. Zira dini edebiyat, Yeni Krallık döneminden önce hüküm süren sert şekilciliğine geri dönmemiştir. Daha ılımlı, göstermelik bir dindarlık havası korunmuştur ve IV. Amen-hotep döneminden öncesine dayanan bu üslup, sapkın hareket tarafından başlatılmadığı için ceza almadan yapılabildiği. Bu şiirsel ve kişiye özel hava, On Dokuzuncu ve Yirminci hanedanların döneminde yoğunlaşmış gibi gözüküyor. Eski ilahlara tapınma her şeye rağmen atalarının zamanındakilere pek de benzemiyordu ve bu bilginlerin panteist bağdaştırmacılığından bütünüyle ayrılmaktaydı. Metinlerde, ibadette şekilcilikten uzaklaşmaya ve kişisel bir ibadete yönelik artan bir eğilim görülmektedir. Bu metinler, ilahın insanları yalnızca insan ırkı olarak değil, en sıradanlar da dahil tek tek bireyler olarak sevdiğini vurgulamaktadır. Bu metinlerde pek çok hayvan, ilahın babacan ilgisinin muhatabıdır. Daha eski şiirlerde ilahi güç özellikle övülüp korku duyulacak bir şey olarak görülürken, daha

217. şekil: İştme sembollerile dolu dua steli

yeni metinlerde fakirlere ve muhtaçlara karşı nazik olan tanrılar tasvir edilmektedir.

Hastalar, yetimler, dullar ve haksız yere suçlananlar sefaletten kurtulmak için

boş yere dua etmeyecektir. Böyle babacan bir sevgi, insanların görünür bir şekilde ilahı sevmesi ve kendilerini ona ve ona tapınmaya adanmalarıyla karşılık bulmalıdır. Kurbanların veya ritüellerin tek başına yeterli olmadığının açık bir şekilde ifade edildiğine hiçbir yerde rastlamıyoruz. Ancak On Sekizinci Hanedan dön-

minin sonlarında yaşamış gibi gözüken Bilge Ani, yani yavan, resmi ve uzun duaların ilahı, kendisine tapınanların dileklerini yerine getirmeye mecbur eden bir inancı ilan etmektedir:

“Tanrının tapınağı kendisine duyulan nefretle inliyor.

Kendin için sevgi dolu bir kalple dua et!

Onun bütün sözleri sırdır.

Senin sorununu yerine getirir.

Senin dediklerini işitir.

Senin kurbanını kabul eder.”

Duaya bu ulvi bakış açısını hacıların diktiği ve üzerinde “Tanrı yakarışımı duysun,” şeklindeki duayı ifade eden bir çift kulağın ilk defa tasvir edildiği çağdaş bir stelle mukayese edebiliriz. Sonrasında “Adalet tanrısı, kudretli, duaları duyan Ptah’ın ruhuna (ka) şükürler olsun,” şeklinde yazan ve 217. şekilde gösterilen yazıtta olduğu gibi ilahı kulak vermeye zorlamayı ne kadar çok istediklerini gösteren bu semboller artırılmıştır.

Diğer üst düzey düşünürler tövbekâr kalplerin sessiz ve mütevazı duasını ileri sürerek şekilcilikten çok daha uzağa sapsmışlardır:

“Ah Thout, sen sükûtu korudun,

Çölde susuz kalana tatlı su verdin!

Dilbazlığın sonu geldi.

Sükûtun dönemi başladı.

Sükût geldiğinde o kuyuyu bulur,

Sıcağıyla yakarı ferahlattın.”

Bu, tanrıları övgülerle şereflendirme görevinin insana ait olmadığı anlamına gelmez. Zira o, tanrıları insanların önünde sürekli yüceltmektedir:

“Onun adına methiyeler sıraladım,

Göğün yücesine övdüm onu.

Onun gücünü onlara yeryüzü kadar büyük tarif ettim.

Güneye ve kuzeye uzanan.”

Bilge Ani bütün şekilciliği kesinlikle yok etmemiştir. Zira

Özdeyişler’inde şöyle yazmaktadır:

“Tanrının bayramlarını kutla!
Onun (kutsal) mevsimlerini gözlemle!
Tanrı, yasak yere girildiğinde öfkeli.”

Ölüler için kurban verilmesine karşı geleneksel üslupla verilmiş ihtardan daha önce bahsetmiştik.

İlahların tek beklediği sevgi dolu bir tapınma değildir; onlar ayrıca ahlaki yaptırımlarına itaat de beklerler. Bunlara uyulmazsa ıstırap hızlı bir ceza olarak belirir:

“Sakının ondan!
Oğlunuza ve kızına,
Büyüklerle ve küçüklerle
Söyleyin bunu!
Mevcut nesle ve bir sonrakine
Bildirin bunu!
Derinlerdeki balıklara
Gökyüzündeki kuşlara bildirin bunu!
Henüz bilmeyenlere ve bilenlere
Tekrar edin bunu!
Sakının ondan!”

Anlaşıldığı kadarıyla ay tanrısına karşı yalan yere yemin etmiş bir kişinin pişmanlığı günahını itiraf etmek için diktiği bir stelde şu sözlerle görülmektedir:

“Engelle (?) ilgili aya sürdüdü (?) (için).
Ben yanlış şekilde konuşan bir adamım,
Sonra bütün ülkenin huzurunda bana kudretini gösterdi.
Senin kudretini nehirdeki balıklara
Ve gökyüzündeki kuşlara bildiririm.
Onlar (yani insanoğlu) çocuklarının çocuklarına anlatacaklar,
Kızgınlığı giderildiğinde bunu geri döndürebilecek olan aydan sakının.”

Benzer bir durum daha acınası bir şekilde tarif edilmiştir.

Sonradan körleşen bir adam başına geleni yapmış olduğu yalancı tanıklığa bağlayarak tanrının affına şu sözlerle sığınmaktadır:

“Adalet Tanrısı, Ptah namına yalan yemin eden kişiyim ben,
O, gündüz vakti karanlığı yaşattı bana.
Kudretini, onu bilenlere ve bilmeyenlere,
Küçüklere ve büyüklere söyleyeceğim.
Adalet Tanrısı Ptah’dan sakının!
Dikkat edin, o kimsenin (yanlış) bir işini hoş görmez.
Ptah’ın adını yalan yere telaffuz etmekten kaçının!
Lo, onun adını haksız yere telaffuz etti,
Dikkat edin, yıkıma uğradı.
Ptah beni sokaktaki bir köpek yaptı.
Ben onun ellerindeydim.
Beni insanlar ve tanrılar için bir teşhir yaptı.
Çünkü ben onun efendiliğine karşı iğrenç işler yaptım.
Adalet Tanrısı, Ptah bu benim yalnızca.
O beni cezalandırdı.
Merhamet et bana!
Biliyorum ki sen merhametlisin.”

Başka birisi ilahın huzurunda kendisini daha sıradan bir şekilde mazur göstermeye çalışmaktadır: “Ben iyi ile kötü arasındaki farkı bilmeyen cahil, kalpsiz (yani aptal, beyinsiz) bir adamım.” Diğerleri insanoğlunun tanrılar karşısında tamamen zayıf ve aciz olduğunu ilan etmektedir. Belirli bir günahın vicdan azabını çekmezken bile, insanın ilahlar karşısındaki zayıflığını itiraf etmek ve eğer tanrılar çok lütufkâr ve bağışlayıcı olmasalardı hataları kolaylıkla ortaya çıkarabileceklerini düşünmek iyi bir şeydir. Aşağıdaki ilahının ruh hali bu şekildedir:

“Har-akht, sen teksin!
Yok sana benzeyeni,
Milyonlarcasını korumaya
Ve yüz binlercesine kalkan olmaya (muktedirsin),
Sen ihtiyacı olanların koruyucususun!
Heliopolis’in tanrısı, işlediğim onca günah yüzünden beni

suçlama!

Ben gönlü cahil,

(hiçbir şey) bilmeyen birisiyim,

Ben kalpsiz bir adamım.

Ben tüm vaktimi midemin peşinden giderek geçiririm,

Yeşilliğin peşindeki bir öküz gibi.

Eğer zamanımı unutursam (?)

Yürürüm...”

Bu göstermelik dindarlık tavrı resmi yazıtlara bile nüfuz etmiştir. Geleneksel Mısır kraliyet görüşüne göre kendilerini tüm hikmetin ilahı ve efendileri olarak görerek mağrur bir şekilde konuşmaları gerektiği yerde, tanrılara ilahi öğüt ve aydınlanma için alçakgönüllülükle dua eden firavunlara rastlamaktayız. Bir kraliyet duası şu şekildedir: “Nefret ettiğin şeyi bana yaparak bana acı verme, şeytani olandan koru beni!” Bununla birlikte kralın yanılabilmesi ve zayıflığıyla ilgili böyle mütevazı itirafların sayısı eski bakış açısının iddialarına benzer biçimde çok değildir. Zira firavun, günah işleten insani zayıflığın ve cahilliğin çok çok uzağındadır. MÖ 1000’den, özellikle eski formların mekanik bir şekilde kopyalanmasının hâkim eğilim olduğu ve Mısır’a has tutuculuğun zirve yaptığı 750’den sonra eski şekilcilik genel anlamıyla bu göstermelik dindarlık tarzını giderek daha çok bastırdı. Gittikçe artan bir ölçüde bir hırsla teologlar, tapınakların ve mezarların kalıntılarında yazıtları ve papirüsleri aramaya ve bunları eski ve eksik olarak bilinen metinlerden bir araya getirmeye başladılar. Ayrıca atalarının tapmış olduğu tanrıların isimleri ve tasvirlerini bularak pek çok unutulmuş ilahı gün yüzüne çıkardılar. Bu eskiye özenme eğilimi MÖ sekizinci yüzyılda Etiyopya krallarıyla başladı ve Nectanebo’nun hükümdarlığıyla dördüncü yüzyılda doruk noktasına ulaştı. Nectanebo daha sonraları geleneklerde de bir bilge ve büyücü olarak meşhur olan dindar bir kraldı ve ardında panteonun ve uzak geçmişin öğretilerini tasvir eden şaşırtıcı sayıda anıt bırakmıştır.

Yeni İmparatorluk dönemi dini şiir sanatındaki göstermelik dindarlık tarzı ile eski şiir üslubu arasındaki büyük tezatı gös-

termek için Amon-Ra'ya yazılmış Kahire Müzesi'nde bir papirüs içinde günümüze ulaşan uzun bir ilahiden bir örnek alıntılıyoruz. Bu ilahi çeşitli çağların şiir anlayışının parçalarından oluşmuştur ve dolayısıyla eski şekilcilikle şiirsel tarzı birlikte sergilemektedir. Bu yüzden bu ilahide en yapmacık ve en eski tarzın örneklerine rastlamaktayız:

“Mîn-Amon, dirlik içinde uyan,
Sonsuz zamanı yaratan
Ebediyetin efendisi.
Putların efendisi,
Öncesinde...
Sert boynuzlar,
Zarif bir yüz,
Uzun tüylerle
Krallığın efendisi.
Kafasına (taktığı) beyaz tacın üzerindeki şeritle zarıfsın sen.
Yılan tacı ve Buto'nun iki yılanı senin yüzüne aittir,
Saraydakinin süsleri (?),
Çifte taç, kraliyet bağı ve miğferi!
Dört katlı taca sahip olduğunda zarif yüzlü!
Kuzeyin olduğu kadar güneyin de tacını seven!
Çifte tacın efendisi, kraliyet esasının sahibi!
Kırbacı tutan, sopanın efendisi,
Beyaz taç ile gözükten cömert hükümdar!”

Şimdiye kadar bu ilahi yalnızca, mitolojik özelliği hakkında şiirin çok az şey söyleyebildiği Koptos'lu tanrı Mîn'e ait oldukça eski bir heykeli tarif etmektedir. Mîn'in Osiris'le sonraki özdeşliğini gönülsüz bir şekilde sürdürdüğü açıktır. Bu noktada üslup biraz daha canlanıp modernleşmekte ve ilahiye güneşi dahil etmektedir:

“Işınların efendisi, ışığın yaratıcısı,
Tanrıların övgüler düzdüğü,
Silahlarını dilediği gibi yollayan!
Düşmanları onun aleviyle yok olur,

Kötülüğü yok eden onun gözüdür.
Mızrağını abis tarafından yutulması için gönderdi,
Yuttuklarını tükürmesi için kâfir ejderhayı zorladı.
Selam olsun sana Ra, hakikatin efendisi,
Tapınağı gizemli olan, tanrılarının efendisi!
Emir veren ve tanrılarının yaratıcısı
Kepri onun gemisindedir.
İnsanların formlarını ayırıp onlara hayat veren
İnsanların yaratıcısı Atumu,
Birinin formunu diğerinden ayırır!”

Aşağıdaki bölüm en modern ve şiirsel üsluba sahiptir:

“Tutsak olanların duasına kim kulak verdi,
Birisi ona yakardığında müşfik kalpti kulak veren!
Onun korkaklığını gideren hiddet dolu kalpti.
Mazlumlari, mazlumlari ve muhtaçlari yargılayan!
Bilginin efendisi, dudaklarından bilgelik dökülen,
Keyfi Nil’den gelen!
Güzelliğın efendisi, aşkın yücresi,
İnsanlara hayat veren,
Bütün gözleri açan!
Sen onu abiste yaptın,
Zevki ve ışığı yaratan!
Tanrılar ihsanının işaretlerine memnun oldular,
Ona baktıklarında kalpleri canlanır.”

İlahinin bir sonraki bölümü “ayın altıncı ve ortanca günü onun şerefine olan” ilahı, Teb’te ve Heliopolis’te tapınılan bir tanrı olarak göklere çıkaran basit bir üsluba geri dönmektedir. Sonsuz tekrarlar onun taçlarını ve sembollerini tasvir etmektedir. Bununla birlikte bir süre sonra yaratıcı ve yaşam verici sıfatıyla etkinliğinin önemi modern ve gösterişte bir dindarlık üslubuyla devam eder.

“Ne varsa yaratan, tek olan,
Tüm insanların yaratıcısı, var ettiklerini yaratan!

İnsanlar onun gözlerinden türediler,
Tanrılar onun dudaklarından fışkırdılar.
Sürüler için yeşillikleri yaratan,
İnsanlar için hayat verici ağaçları yaratan.
Balıkların nehir içinde yaşamasını sağlayan,
Kuşların gökyüzüne dokunmasını sağlayan.
Yumurtanın içindekine nefes verdi
Çekirgeye hayat verdi
Sivrisineği (bile) canlı tuttu,
Benzer şekilde sürünen ve uçan şeyleri de.
Çukurlarındaki fareler için yiyeceği yaratan
Her ağacın üzerinde uçan (yaratıkları) besleyen.
Selam olsun sana tüm bunlar için!
Pek çok koluyla tek, yalnız tek olan,
İnsanlar uyuduğunda bütün insanlık için dinlenen,
Hayvanları için en iyisine uğraşan!"

Yeni Krallık döneminde Mısırlıların tanrıları algılayış biçiminin daha önceki sayfalarda tarif edilen ilkel fikirlerin çok ötesine ulaştığı açıktır. Sonraki dini ilahilerdeki ilahlar bütün doğanın üzerinde sınırsız bir güç kazanmalarının yanı sıra, sevginin, düşüncenin ve adaletin kaynakları olarak büyük ahlaki güçler şeklinde ortaya çıkarlar (en azından dini düşünürlerin ve şairlerin yaratmaya çalıştıkları yüce ilahların şeklinde). Mısırlıların bu tasvirleri çoktanrı ve panteist özelliklerden arındırabilirsek, babacan ve gücü sonsuz ilah tasavvurları kimi zaman İncil'deki tanrı anlayışına yakın gözükecektir.

Diğer taraftan kitlelerin böyle yüce bir tanrıya tapınmada ne kadar ileriye gidebildikleri konusunu sürekli sorgulamamız gerekiyor. Din adamları bile böyle bir yeteneğe sahip değildi. Zira mitolojiyi, tanrıları oldukça zayıf ve kusurlu varlıklar olarak tasvir eden eski uygunsuz geleneklerden arındırmaya hem ahlaken hem de iktidar açısından muktedir değildiler. Tüm dönemlerin büyücülüğünde ilahlar daha yanılabılır varlıklar olarak ortaya çıkmaktadır. Hatta sonraki büyücüler, ilahların gelenek-

sel güçsüzlüklerini muhafaza etmeye ve vurgulamaya özellikle düşkünlüler (büyü ayinlerindeki uygunsuz mitlerin muhafazasında olduğu gibi). Bazen gerçekten tehditler yoluyla tanrıları semavi ikametgâhlarından indirmeye çalışırlar. Bununla birlikte eski dönemde mevcut olan yerel güçlerin algılanma biçimine hiçbir zaman tamamıyla geri dönmezler. Daha yüce ve daha adi tanrı fikirleri arasındaki benzer çatışmaların, Nil vadisindekinden daha yoğun bir şekilde diğer dinlerde devam etmekte olduğuna rastlanabilir.

Dış tesirler, şimdiye kadar ele aldığımız gelişmelerin hiçbirinde görülemez. Ne Mısır mitolojisine giren Asya'ya özgü *motifler* ne de bir dönem Mısır'da tapınılan birtakım Asya ilahları Mısır düşüncesinde bir devrim yapabilmiştir. Bu yabancı inançlar Mısır inançlarıyla yan yana varlıklarını sürdürmüş, onlarla ne kaynaşmış ne de onları etkilemiştir. Daha sonraki zamanlarda bu tür pek çok benzeştirilemez unsurun davetsiz girişi Mısır

dinini yalnızca daha tutucu hale getirmiştir. Bu, resmi Serapis inancının yerel Mısırlılar arasında yavaş yavaş yayıldığı Yunan dönemi için bile aynı şekilde geçerlidir. Yabancı etkiye her zaman açık olan yalnızca büyüydü. Yunan ve Roma dininin tuhaf bir şekilde Mısır'a özgü nitelikler kazandığı ve Hristiyanlığın yayılmasının her tür paganizmi tehdit ettiği Roma döneminde Mısır ve Grekoromen sistemlerinin belirli bir ölçüde yaygın zihniyette iç içe geçtiğini anlamaktayız. Bununla birlikte bu etki en eski şekilleri, ellerinden geldikince, hâlâ taklit etmeye çalışan tapınak inançlarında zayıftı. Bir defasında Philae'de bir okçu olarak resmedilen güneş tanrısı, Yunan mitolojisine uyarlanan nadir

218. şekil: Antaeus-Serapis

219. şekil: İskenderiye yakınlarında bir mezarın koruyucu tanrıları

örneklerden birisidir ve aynı ifade tanrı Antaeus'un eski tarzının, Mısır'a özgü olmayan bir hale, bir Roma askeri kıyafeti ve zırhı ile Serapis'e ilginç dönüşümü için de geçerlidir. İskenderiye'nin yakınındaki bir mezarı koruyan Anubis ve Ophois de benzer şekilde temsil edilir. Bunlardan bir tanesi, vücudunun alt tarafının yılan şeklinde olmasıyla, yeraltı dünyası yılanının ilginç bir

mirası olarak açıklanabilir. Yine de oldukça yeni ve özgün bir tarzdan söz edilebilir. Kutsal *uraeus* yılanının aynı mezar üzerindeki ilginç bir şekilde bozulmuş hali de Mısırlıların işi değildir. Daha cesur yeni modellere bu dönemdeki özel evleri süsleyen pişmiş kilden yapılan figürler arasında rastlanabilir. Ancak böyle ilginç süslerin manası hakkında çok fazla bir şey bilmiyoruz.

Mısır dini komşu ülkelerden en çok Nubiya'da etkiliydi. Burası Mısır ilahlarının, Mısır'ın her yerinde kabul görmesi gibi (yani, Teb ve Osiris dairelerinde) fetih, kolonileşme ve resmi inanışların siyah derili köle ırklar üzerinde zor kullanma yoluyla yaygınlaştığı bir yerdi. Özellikle devlet dininin en yüce ilahı olarak Amon, Napata ve Meroe'nin resmi tanrısı haline geldi. Ayrıca Büyük Etiyopya İmparatorluğu bağımsızlığını kazandığında buranın tamamında resmi olarak kabul gördü. Grekler dönemindeki Mısırlı din adamları aslında güney bölgesine imrenerek baktılar ve Etiyopyalıları yeryüzündeki en iyi, en dindar ve

220. şekil: Aynı mezardaki koruyucu sembol

dolayısıyla en mutlu insanlar olarak vasıflandırdılar. Özellikle Etiyopya'daki kâhinler, bir zamanlar Mısır'da olduğu gibi Pers dönemine kadar doğrudan siyasette görevlendirilmeye ve kral-ları seçmeye devam ettiler. On Sekizinci ve Yirminci hanedanlar dönemleri arasında Mısır'ı fetheden yüce resmi ilah olarak koç kafalı Amon da "Amon'un Vahası" isminden ve Libya Çölü'n-deki ünlü kâhinden anlaşılabacağı üzere Mısır'ın batısındaki Lib-ya'da en yüce tanrı olarak bilinmeye başlandı. Mısır'ın Asya'ya ve önceleri Avrupa'ya etkisi daha çok dolaylıydı. Ancak Mısır sanatının Nil bölgesine ait pek çok *motifi* buralara ulaşmıştır. Fenike sanatı her zaman Mısır tarzından, Babil tarzına göre daha kuvvetli şekilde etkilendiği için Fenike dininin de Mısır'dan çok fazla beslendiğini düşünebiliriz. Dolayısıyla Tammuz-Adonis'e, Biblos'ta Osiris gibi inancın Mısırlılaştırılmış şekilleriyle tapınılmaktaydı. Fenikeliler yazının mucidine Taaut ismini verdiler. Sözelimi benzer şekilde Mısır'ın kutsal müzik aleti *sistrumun* Girit'te ünlü Phaistos vazosunun üzerinde tasvir edildiği Minos medeniyeti zamanında dini merasimlerde kullanıldığına rastlı-yoruz. Dolayısıyla Mısır mitolojisi içerisinde farklı farklı Mısır özelliklerine rastlamak şaşırtıcı değildir. Hatta bunlardan bazıısı Kuzey Avrupa'ya kadar gitmiş gözükmektedir.

Bütün bunlara rağmen Mısırlılar hiçbir zaman dinlerini ülke toprakları dışına misyonerler vasıtasıyla yaymamışlardır. Nil vadisinin gizemli putlarından her zaman bir şekilde etki-lenen Grekler, Büyük İskender döneminden sonra Mısır inanç-larından bazılarını, Mısır'ın dışarısında bile, kendi bütünlüğü içerisinde taklit ettiler. Roma döneminde bu inançlar İtalya'ya yayıldı ve bu vesileyle bütün Roma İmparatorluğu'na ve Britan-ya'ya kadar uzandı. Daha önce gördüğümüz gibi, Mısır dininin yayılması hemen hemen yalnızca, Mısır ilahlarının en çok bili-nen Osiris dairesindeki ilahlarla ve Grek-Mısır Serapis'i ile sı-nırlıydı. İnançların yayılımında Nil vadisinin eski gelenekleri, her zaman başarılı olunmasa da mümkün olduğunca yakından örnek alınmaya çalışılmıştır. Tapınakların mimarisinin ve hiye-

rogliflerin, türbelerin önündeki obelisklerin ve sfenkslerin, saçları ve sakalları tıraşlı ilginç keten elbiseli din adamlarının, hiç bitmeyen ve anlaşılması zor ritüellerin, özel bir huşuyla klasik dünyayı kaplayan bazı putların hayvan formlarının ve olağanüstü gizemlerin bu anlaşılmazlıkların altında gizli olduğuna inanılmaktaydı. Bazı hür düşünürlerin her zaman hayvanlara tapınılmasıyla veya bu barbar inancının ilginç özellikleriyle dalga geçmesi önemli değildi. Dinini değiştirenler büyük bir şevkle yalnızca bu gizemlere bağlıydı ve “İshak”ın dini yükselen Hristiyanlığa çetin bir rakip teşkil etti.

Bu başarının arkasında yatan asıl sebep Mısır tutuculuğunun bu şüpheli çağa bıraktığı kuvvetli izlenim olsa gerekir. Kadim Grekoromen dini, insanlar üzerindeki bütün nüfuzunu kaybedip bir cezayla karşılaşmaksızın alaya alınabiliyorken, eski ilahlar anlamsız isimlere veya muğlak felsefesi soyutluklara dönüşmüşken, Mısırlılar çocuksu bir imanla mitolojilerinin bütün mucizevi ağaçlarını, göllerini, taşlarını; bu dünyadaki tapınaklarında tanrıların ikametgâhlarını; heykellerde ve kutsal hayvanlarda fiilen somutlaşmış ilahları göstermeye devam ettiler. Gizemli tapınma biçimleriyle birleşmiş bu sağlam inanç yabancılarla, Mısır’ın dünyadaki en kutsal ülke olduğu ve “tanrıların gerçekten orada yaşadığı” fikrini verdi. Nil vadisine yapılacak dini bir ziyaretin her zaman için fevkalade ilhamlar ve manevi kutsanmalar getireceği düşünülmüştür. Hacılar tazelenmiş şevkle ülkelerine geri dönerek burada en derin dini bilginin, Romalı seyyahları günümüzde kalıntılarının Batı’dan gelen turistleri etkilemesinden çok daha fazla, büyük ölçüde bozulmamış halleriyle hayran bırakan devasa tapınaklarda gizli olduğu düşüncesini yayarlar.

Bununla birlikte klasik dünya, yeni bir dini düşüncenin özlemine çekmesine rağmen, Mısırlılarda çok beğenilen tutuculuğu örnek alamadı. Mısır’da bile daha çok bilinen ilahlar, özellikle Osiris dairesindekiler, daha önce bahsettiğimiz gibi yoğun bir Yunan nüfusuna sahip şehirlerde Mısır’a özgü olmayan bazı fi-

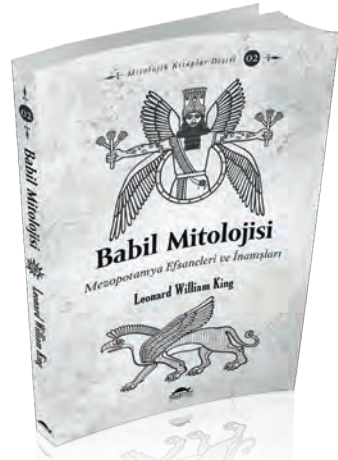
kirlerle donatıldılar. Avrupa’da ise Yunan ve Asya isimlerinin ve mitolojilerinin karışımı ve felsefi yorumlar bu ilahları muğlak, panteist kişiliklere döndürdü. Nihayetinde İsis ve Osiris-Serapis, kendilerine Mısır topraklarının dışında gizli “İshak cemaatleri”nin mistik inançları içerisinde tapınıldığından dolayı Mısırlı kökenlerini, isimleri ve tapınılma biçimlerinden biraz daha fazla muhafaza ettiler. Ayrıca ilginç yeni mitler de icat edildi. Harpokrates’in veya “Çocuk Horus”un çocukluğun gelenekselleşmiş bir işareti olarak parmağı dudaklarındayken gösterilen tasviri Mısır’ın derin dini gizemleriyle alakalı sessiz kalınması için sadakat emrediliyor diye yanlış anlaşılmıştır. Bu, Mısır dinine geçenleri fazlasıyla etkileyen bir yorumdur. “Anlaşılması zor edebiyat” denen literatür Yunan ve Mısır dinini büyük bir rahatlıkla kaynaştırmıştır. “İsis ve Osiris Üzerine” isimli incelemesinde Plutarhos’un Nil vadisindeki ilahların isimlerinden anlamlar çıkarmaya çalıştığı yorumlar bile yalnızca kısmen Mısır’a özgüdür. Diğer taraftan kitleler, özellikle Roma dünyasındaki kadınlar, daha önce söylediğimiz gibi, en azından Mısır dininin harici formlarına ellerinden geldiği kadar sadık kalmışlardır. Sözgelimi ulu ana İsis’in temsili her zaman piramitler dönemindeki halini korumuştur.

Hristiyanlığın ilk üç yüz yılı boyunca Mısır’da bile tapınaklar radikal bir değişiklik olmaksızın eski öğretiyi, inançlara ve tapınanların izdihamına tanık oldular. Hristiyanlığın çok daha hızlı yayılmasından sonra ve dördüncü yüzyılın sonlarına doğru Theodosius ünlü fermanıyla pagan tapınakların kapatılmasını emrettiğinde kitleler kâfir din adamları ve onların takipçilerinin düşmanı olacak derecede bu kadim inançtan vazgeçtiler. Bu acı dönemde birleşimler yoluyla çok fazla bozulmuş olan Mısır ve Yunan dininden geriye kalanlar, defalarca tekrarladığımız üzere, beşinci yüzyıldaki vahşi ayaklanmalar sırasında yok oldu. İsis ve onunla ilişkili olanların öğretisinin bozulmadan ve yozlaşmadan devam ettiği tek yer güzel küçük Philae adasıydı. Mısır’ın doğusundaki ve güneyindeki Blemmilerin ve Nobadyalıların vahşi, esmer tenli ve göçebe kabileleri Hristiyanlığı reddettiler. Eski

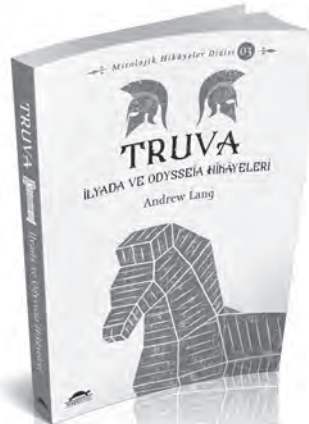
inanca bağlı kalan bu barbar kabilelerin saldırılarından korkan ve onları uslu tutmak için haraç bile ödeyen Roma, güney sınırındaki Philae'deki tapınakta İsis'in birkaç din adamına izin vermeye zorlandı. Bununla birlikte altıncı yüzyılın başlarında kudretli İmparator Justinian paganizmden geriye kalanları ortadan kaldırdı, tapınakları kapadı, din adamlarını hapse attı ve Nubilerin Hıristiyanlığı kabul etmesi için uğraştı. "Tanrıya ait kelimeleri" okuyup yorumlayabilen son din adamının ölümüyle bu eski inanç maziye gömüldü. Herkesçe bilinen büyüde varlığını sürdüren, dinin evrenselleşmesi için adil olmayı emreden bir inançtan geriye kalan zayıf ve düzensizler üzerinde varlığını sürdüren bazı batıl inanç uygulamalarıydı. İsis'in ve Horus'un yıkımdan kurtulan bir heykeli, Meryem Ana ve İsa'nın bir temsili olarak yorumlandı.

Bütün pagan dinlerin en tuhafı olan bu inanca duyulan üstü kapalı hayranlık ve saygı hissi halen mevcuttur. Ancak klasik yazarlar tarafından aktarılan oldukça eksik bilgilerden yok olmuş inancın kurulabildiğine dair belirgin hiçbir fikir yoktur. Napolyon'un topları Mısır'a ait bilgileri gün yüzüne çıkardığında Mısır dini, Mısır yazıtlarını ve papirüslerini çözmeye uğraşan âlimler için en zorlu görev olmuştur. Ancak, halen mevcut olan bütün zorluklara rağmen araştırmamızın, Mısır inançlarının ilkel yapısını, dininin kökenini ve gelişimini önyargısız ve tarafsız bir bilgi kaynağından öğrenmek isteyenler için faydalı olduğunu umuyoruz.

Mitolojik Kitaplar Dizisi

Mitolojik Hikâyeler Dizisi

Mitolojiler tamamen hayal ürünü müydü,
yoksa başka dünyaların hikâyeleri miydi?

Birçok farklı kültürün ve coğrafyanın
mitolojisini tek tek ele alacak dizimizin
dördüncü kitabı, her dönem merak uyandıran,
görkemli ve renkli detaylarla dolu

Mısır Mitolojisi.

Mısır halkı, yüzyıllar boyunca, dünyayı anlamlandırabilmek için gökyüzünü ve onunla ilişkili olduğunu düşündükleri tanrıların davranışlarını incelemiştir. Bu nedenle Mısır mitolojisinin en temel kaynağı, kadim Mısır inançları olmuştur. Mısır mitolojisi, resimler, süslemeler, ilahiler, cenaze konuşmaları ve tapınaklardan elde edilen dağınık bilgilerin bir araya getirilmesiyle ortaya çıkarılmıştır. Mısır bilimi uzmanı W. Max Müller'in yerli tanrılar, doğayla ilişkili tanrılar, Osiris mitleri, ölümden sonra yaşam, büyüler, Mısır dininin yayılması ve gelişimi gibi pek çok konuyu ele aldığı bu kitabı, Mısır mitolojisine çok kapsamlı bir giriş niteliğinde...

Mitoloji

₺26

www.mayayayinlari.com

f /mayakitap

🐦 /mayakitap

📷 /mayakitap